

DELEGATIONEN
MOT SEGREGATION

Återrapportering av regeringsuppdrag: DELMOS 2021/437

Socioekonomisk segregation och hedersrelaterat våld och förtryck

Socioekonomisk segregation och hedersrelaterat våld och förtryck

Delegationen mot segregation (Delmos) har haft regeringens uppdrag att koppla samman den socioekonomiska segregationens konsekvenser med hedersrelaterat våld och förtryck. Uppdraget skulle ha pågått till och med den 20 mars 2023, men avbröts i regleringsbrevet för 2022, där myndigheten instruerades att i maj redovisa det arbete som genomförts.

Här redovisas de delar som kunnat slutföras.

Huddinge den 13 maj 2022

Anders Kessling, direktör för Delegationen mot segregation

Socioekonomisk segregation och hedersrelaterat våld och förtryck

I regleringsbrevet för 2021 gav regeringen Delegationen mot segregation (Delmos) i uppdrag *att analysera och beskriva den socioekonomiska segregationens konsekvenser av att bibehålla traditioner och sedvänjor, som leder till hedersrelaterat våld och förtryck och motverkar jämställdhet*. Uppdraget skulle ha pågått till den 20 mars 2023 men avbröts, och de delar som kunnat genomföras slutredovisas här (enligt regleringsbrevet för 2022, Regeringskansliet, 2021a A2021/02318, 2021b A2021/02363).

Regeringsuppdraget ligger inom ramen för Delmos kunskapsuppdrag att följa och sprida forskning och annan kunskap i enlighet med myndighetsinstruktionen. Enligt regeringens långsiktiga strategi för att minska och motverka segregation är hedersnormer och hedersrelaterat våld och förtryck problem som förekommer i högre grad i områden med socioekonomiska utmaningar. Uppdraget var att se bredare än så på den eventuella kopplingen mellan hedersrelaterat våld och förtryck och hela spektret av socioekonomisk segregation. Därför valdes inledningsvis en kombination av kvalitativa och kvantitativa metoder, där artiklar från externa forskare med expertis inom fältet hedersrelaterat våld och förtryck skulle komplettera den bild som Delmos själva hade kunnat ge med kvantitativa analyser av relevant tillgänglig statistik enligt de socioekonomiska analysmetoder och verktyg som myndigheten utvecklat; områdestyper och ojämlikhetsindex.

De kvantitativa delarna med egna kartläggningar och analyser har inte kunnat slutföras på grund av att uppdraget avbröts och att myndigheten sedan årsskiftet har haft ett parallellt uppdrag att förbereda sin avveckling, vilket påverkat omständigheterna vid myndigheten och dess resurser.

Enligt uppdragsbeskrivningen skulle myndigheten även *analysera hur och i vilken utsträckning de i sin verksamhet bidrar till att motverka förekomsten av hedersrelaterat våld och förtryck, samt hur arbetet kan utvecklas*. Samverkan skulle ske med Nationella kompetensteamet mot hedersrelaterat våld och förtryck vid länsstyrelsen i Östergötlands län och med Jämställdhetsmyndigheten. (Regeringskansliet, 2020b, A2020/02621, 2020c A2020/02660) Den delen av uppdraget har inte heller kunnat slutföras.

Under genomförandet av uppdraget bildades två forum för extern samverkan. I det första, referensgruppen, ingick representanter från Nationella kompetensteamet mot hedersrelaterat våld och förtryck vid länsstyrelsen i Östergötlands län och Jämställdhetsmyndigheten. I det andra, expertgruppen, ingick forskare och praktiker verksamma i organisationer som Sveriges kommuner och regioner (SKR), Origo (Stockholms läns resurscentrum mot

hedersrelaterat våld och förtryck) och universitetssektorn. Grupperna och diskussionerna där har bidragit till arbetet med uppdraget.

I denna slutredovisning återges de artiklar som levererats inom ramen för uppdraget från forskare med expertis inom fältet från olika discipliner. Dessa kan betraktas som olika externa perspektiv på frågan. En artikel med ett feministiskt teoretiskt perspektiv beställdes också, från en forskare i sociologi, men det arbetet avbröts.

Följande artiklar ingår i följande ordning:

- "Segregationens betydelse för hedersnormer samt för hedersrelaterat våld och förtryck". Rúna í Baianstovu vid institutionen för juridik, psykologi och socialt arbete vid Örebro universitet och Emmie Särnstedt Gramnaes har analyserat temat med utgångspunkt i empiriskt material från Storstadskartläggningen *Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar: En kartläggning i Göteborg, Malmö och Stockholm 2017–2018*, Baianstovu et al, 2019.
- "Hedersrelaterat våld och förtryck – en förståelsemodell av ett komplext fenomen". Siv-Britt Björktomta vid centrum för socialt arbete vid Uppsala universitet har analyserat temat utifrån en teoretisk förståelsemodell med utgångspunkt i flera olika perspektiv.
- "Att förstå hedersrelaterat våld och förtryck ur ett kulturteoretiskt perspektiv". Pernilla Ouis, professor vid akademien för hälsa och välfärd vid högskolan i Halmstad och biträdande professor vid institutionen för socialt arbete vid Malmö universitet har analyserat temat ur kulturteoretiskt perspektiv.

Segregationens betydelse för hedersnormer samt för hedersrelaterat våld och förtryck – nya analyser utifrån Storstadskartläggningen

Rúna Í Baianstovu och Emmie Särnstedt Gramnaes¹

SAMMANFATTNING

Vad har segregation, hedersnormer och hedersrelaterat våld med varandra att göra? Genom en analys av intervjuer med professionella inom offentlig verksamhet och i civilsamhället samt personer med egen erfarenhet av att växa upp i en hederskontext belyser vi segregationens betydelse för hedersnormer samt hedersrelaterat våld och förtryck på en rad fält. Fälten är socioekonomi, grannskap, kollektiv statslöshet, inkludering i det svenska välfärdssystemet, migrationsmönster, lokala och transnationella relationer samt bakgrund i stater med och utan offentlig välfärd. Studien visar att komplexa mönster av segregeringande faktorer på dessa fält bidrar till att hedersnormer uppstår, upprätthålls och förändras och påverkar det hedersrelaterade våldets och förtrycket uttryck och omfattning. Mobilitet är segregationens motsats och därmed en mekanism som urholkar hedersnormer och minskar hedersrelaterat våld och förtryck.

INLEDNING

Människors sociala och ekonomiska levnadsvillkor och deras betydelse för hedersnormer och hedersrelaterat våld och förtryck har ägnats ytterst liten uppmärksamhet i forskning, politik och debatt under de drygt två decennier som frågan har diskuterats i Sverige. En kartläggning som initierats och finansierats av Göteborg, Malmö och Stockholms stad härefter Storstadskartläggningen, visar emellertid att segregation har betydelse för uppkomst, upprätthållande och förändring av hedersnormer och hedersrelaterat våld och förtryck. Kartläggningen visar att segregation bidrar till att hedersnormer vidmakthålls och rentav även skapas.

Mot bakgrund av *Storstadskartläggningen* går vi nu ett steg djupare i analysen av relationen mellan segregation, hedersnormer och hedersrelaterat våld och förtryck genom att på nytt analysera de intervjuer som genomfördes i samband med denna. Vi undersöker hur heders-kontexter formas av socioekonomiska villkor, sammansättningen av boende i grannskapet, graden av inkludering i det svenska välfärdssamhället, känsla av diskriminering, familjers och släkters

¹ Rúna Í Baianstovu är universitetslektor vid Institutionen för juridik, psykologi och socialt arbete vid Örebro universitet och Emmie Särnstedt Gramnaes är forskningsassistent.

bakgrund och migrationsmönster samt lokala och transnationella beroenderelationer mellan närstående. Tyngdpunkten i analysen är människors berättelser om dessa förhållanden, antingen utifrån arbetet som professionella yrkesutövare eller personliga erfarenhet av hedersnormer och våldsutsatthet.

Undersökningen är del av regeringens uppdrag till Delmos att analysera och beskriva "den socioekonomiska segregationens konsekvenser avseende bibehållandet av traditioner och sedvänjor, som leder till hedersrelaterat våld och förtryck och motverkar jämställdhet" (Regeringen 2021)². Den övergripande fråga som styr denna studie är därmed vilken betydelse socioekonomisk segregation har för hedersnormer samt för hedersrelaterat våld och förtryck. Vilken är, med andra ord, segregationens betydelse för hur hedersnormer uppstår, upprätthålls och förändras samt för hedersrelaterat våld och förtryck? Denna fråga preciseras enligt följande:

Vilken är relationen mellan hedersnormer

- och socioekonomiska faktorer i familjen och i bostadsområdet i stort?
- grannskap? Det kan exempelvis handla om hur många av de boende i grannskapet som tillhör samma etniska, nationella, språkliga och/eller religiösa grupp.
- känsla av tillhörighet i kollektivt statslösa minoriteter, tillsammans med känsla av inkludering i det svenska välfärdssystemet?
- migrationsmönster och den tid man varit i Sverige?
- lokala och transnationella relationer. I vilken mån präglas våldskontexten av pågående väpnade etniska, religiösa, nationella och/eller internationella konflikter i ursprungsregionen?
- samtliga ovanstående faktorer och människors bakgrund i stater med och utan offentlig välfärd.

Vi tar oss an dessa frågor ur ett intersektionellt perspektiv vilket innebär att våldsnormernas, våldsutövandets och våldsutsatthetens komplexitet prioriteras framför förenkling. Vi beaktar därmed vilken betydelse intersektioner mellan ett flertal faktorer har för våldsnormernas styrka och våldsutsatthetens intensitet.

² Delegationen mot segregation ska förbereda för avveckling av myndigheten så att den kan upphöra den 31 december 2022 i enlighet med riksdagsbeslut den 24 november 2021, samt regleringsbrevet den 16 december 2021. I regleringsbrevet fick myndigheten också besked om att uppdraget att analysera och beskriva den socioekonomiska segregationens konsekvenser avseende bibehållandet av traditioner och sedvänjor, som leder till hedersrelaterat våld och förtryck och motverkar jämställdhet, ska avbrytas. Det arbete som myndigheten hittills har genomfört, ska slutredovisas den 1 maj 2022.

Faktorerna är kön, könsöverskridande identitet/uttryck, ålder, religion, sexualitet, sexuella uttryck, etnicitet, funktionshinder, socioekonomiska samt plats. I "plats" ingår dels geografisk hemvist i Sverige, dels platser i andra länder som blir betydelsefull på grund av transnationella beroenderelationer. Dessa relationer kan vara sociala, ekonomiska och politiska. Transnationella relationer är starka inom nationellt överskridande familje- och släktskapsbaserade nät av relationer inom etniska eller nationella kollektiv som är spridda i flera olika länder och innebär ömsesidiga förpliktelser och rättigheter (Hessle 2009). Transnationella relationer kännetecknas därmed av människors solidaritet inom kollektiva gemenskaper som vida överskrider nationella gränser (Habermas 1994). Därmed uppmärksammar vi både lokala och globala maktrelationer.

BAKGRUND

Kunskap och fokus i det offentliga arbetet

Antropologisk och sociologisk forskningslitteratur definierar hedersrelaterat våld och förtryck genom ett brett spektrum av psykiska, fysiska, sexuella och materiella våldshandlingar som syftar till att bevara eller återupprätta en familjs eller en släkts anseende. Våldet och förtrycket legitimeras och sanktioneras genom hedersnormer som reglerar människors möjligheter att forma sina liv. Normerna avgör vilken typ av relationer, platser, uppgifter och roller som anses lämpliga för flickor, pojkar, kvinnor och män i olika åldrar och samhällspositioner och reglerar allt från ekonomi, äktenskap, umgänge inom och mellan grupper samt sexuella relationer (Bourdieu 1987; Afsaruddin 1999; Abu-Lughood 1999; Bates och Rassam 2001; Gill 2006).

Hedersrelaterat våld och förtryck har uppmärksammat som ett särskilt politikområde i Sverige sedan 2007 (Skr.2007/08:39). Under denna tid har ett flertal enkätstudier undersökt förekomsten av hedersrelaterat våld och förtryck. Socialstyrelsen (2019) drar slutsatsen att det är svårt att ge en säker beskrivning av dess omfattning i Sverige som helhet baserat på dessa tidigare studier i deras nationella kartläggning av omfattningen av det hedersrelaterade våldet. De finner att hedersrelaterat våld och förtryck mäts på olika sätt och med olika mätmetoder. Detta gör att det är svårt att jämföra resultat från olika studier. De studier som gjorts bedömer att mellan 7 och 26 procent av unga i årskurs nio lever med hedersrelaterade normer beroende på hur begreppet definieras och vilka frågor som ställs.

Forskning visar att det offentliga, regeringsstödda arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck har fokuserat på individuell våldsutsatthet utan att våldet satts in i en samhällelig kontext. I arbetet har migranternas kultur framhållits som enskild förklaring medan samhälleliga faktorer såsom segregation förbisätts

(Alinia 2020; Baianstovu 2012, 2017; Carbin 2010a, 2010b). Kunskapsområdet präglas av olika perspektiv och starka spänningar däremellan.

Olika perspektiv på hedersrelaterat våld och förtryck

Nationellt Centrum för Kvinnofrid (NCK), som haft regeringens uppdrag att arbeta med utbildning och kunskapsutveckling om våld i nära relationer, mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck sedan 2007, identifierar tre huvudsakliga perspektiv. Dessa är ett kulturellt perspektiv, ett könsperspektiv och ett intersektionellt perspektiv (Carbin 2010b). Det ska understrykas att alla aktörer är eniga om att allt våld ska upphöra. Det man inte är överens om är våldets orsaker och vad som krävs för att det ska upphöra.

Det kulturella perspektivet fokuserar på kulturella och värderingsmässiga skillnader mellan människor med fokus på migration. *Könsperspektivet* fokuserar på kvinnors utsatthet för våld och våldet kopplas till mäns globala strukturella överordning. *Det intersektionella perspektivet* studerar våldet genom att analysera hur faktorer såsom kön, ras/etnicitet och klass hänger samman omfattar både lokala och globala maktrelationer (Carbin 2010b s. 9)

Carbin framhåller inte enbart skillnaderna mellan dessa tre perspektiv utan också likheterna och poängterar att samtliga "möts i förståelsen av våld som grundat i patriarkal makt". Könsperspektivet betonar våldets likhet över kulturella gränser medan de mer renodlat kulturella förklaringarna inte framhåller de patriarkala dragen i västerländska samhällen. Det intersektionella perspektivet går bortom en sådan uppdelning mellan kultur och kön och ser kategorierna som sammankopplade. Sedan 2010 har det intersektionella perspektivet ökat i betydelse genom ett flertal studier, varav *Storstadskartläggningen* är en (Baianstovu m. fl. 2019).

Flera studier har påpekat kulturperspektivets otillräcklighet. Den senaste i raden är rättssociologen Johan Rosqvists (2020) granskning av hedersbegreppet inom svensk rättshantering. Rosqvist visar på en rad dilemman som uppstår inom det rättsliga arbetet på grund av att synen på heder som något migranterna tar med sig hit och något som är främmande för Sverige skapar svårigheter i kommunikationen mellan dem som antas leva med fenomenet och dem som företräder samhällets institutioner i arbetet med våldet.

Kultur är ett mångtydigt begrepp. Inom samhällsvetenskap och kritiska kulturstudier förstås kultur som föränderliga normer och meningssystem, fångat exempelvis i termer som organisationskultur, möteskultur eller tystnadskultur, vilka samspelar med olika institutionella och samhälleliga villkor. Normerna måste inte omfattas av alla med samma styrka, men varje kultur har en social struktur med sin egen underliggande logik som består av två sammanvävda element: system av sociala relationer och system av mening (Hayes 1994). Dessa kommer till uttryck i mönster av roller och

relationer, över- och underordning, ja, i allt vi gör, tänker och tror; till exempel när vi kategoriserar med hjälp av klass, genus, ras/etnicitet, utbildning, religion, ålder och sexuella preferenser. Kulturen är våra kollektiva övertygelser och värden, men också språket, kunskapsformerna, materiella produkter, interaktionspraktiker, ritualer, och de livsstilar vi etablerar (Hayes 1994, s. 66). Kulturer är med andra ord varierande, dynamiska och föränderliga (Durkheim 1984, 1965; Geertz 1973).

Enligt ett nationalistiskt kulturbegrepp uppfattas kultur däremot som något fast, ursprungligt och monolitiskt, omfattande alla från ett visst geografiskt område eller med en viss etnicitet. Den egna kulturen uppvärderas som essentiellt god och de andras kultur stereotypiseras och demoniseras. En sådan kultursyn har haft inflytande över den offentliga diskussionen och politiken för att hantera hedersrelaterat våld och förtryck vilket motverkat effektivt skydd och förebyggande insatser. En konsekvens är att våldet i beslutsfattare händer framställts som ett importerat problem orsakat av de andras kultur, med en essens som endast kan straffas bort. Därmed motverkas effektivt skydd och förebyggande insatser. När kultur och samhälle däremot sätts i arbete samtidigt och deras dynamiska relation beaktas, kan de bidra till att mekanismer och faktorer bakom normerna och våldet blottläggs och politiska insatser kan formuleras.

I Sverige har offentliga aktörer som haft regeringens uppdrag att särskilt arbeta mot hedersrelaterat våld och förtryck och bidra till ökad kunskap i samhället uteslutit empirisk forskning som pekat i andra riktningar än det kulturella perspektivet från sina kunskapsbaser (Alinia 2020; Baianstovu 2017). Följden är att samhällets aktörer på alla nivåer, det vill säga första linjens stödjande verksamheter, policy-skapande myndigheter samt lagstiftare, undanhållits kunskap (a.a.; Baianstovu m. fl. 2019). Detta är allvarligt av flera skäl. För det första har det en negativ påverkan på enskilda våldsutsattas möjlighet att få rätt hjälp i rätt tid. För det andra missar samhället kunskap om våldets orsaker som, rätt använd, skulle kunna bidra till effektiva förebyggande insatser på individ-, grupp- och samhällelig nivå. Ett ensidigt fokus på nyanländas och minoriteters sociala relationer inom familjen och släkten och en förväntan att dessa ska förändras utan att de nödvändiga förutsättningarna ges går nämligen på tvärs med hundra år av sociologisk forskning som genom empiriska studier visat att normförändring i demokratisk riktning kräver att segregeringar kraftigt motverkas genom politiska insatser (Durkheim 1984; Habermas 1986a, 1986b).

Betydelsen av mer komplexa perspektiv på hedersrelaterat våld och förtryck än vad som hittills varit fallet i det offentliga arbetet i Sverige kan inte nog understrykas, eftersom de utsattas tillit till de institutioner som har samhällets uppgift att hjälpa, stödja och skydda dem är mycket låg.

Storstadskartläggningen visar exempelvis att hälften av de ungdomar i nionde klass som lever med hedersnormer eller hedersvåld inte vill ha hjälp från

utomstående. En orsak är låg tilltro till att bli förstodd och få rätt hjälp. Dessa farhågor förstärks av rädslan för att mötas av en stereotyp syn på den egna kulturen. Och den rädslan är inte ogrundad. Kartläggningen visar att vissa ungdomar som söker hjälp avvisas utifrån föreställningar om att de får räkna med våld därför att det är inbyggt i deras kultur, medan andra är med om mycket kraftfulla insatser som beror på att deras familjer demoniseras och betraktas som oemottagliga för insatser. Rädslan för att myndigheter ska göra för kraftfulla eller för svaga insatser är alltså utbredd i alla kategorier av utsatta (Baianstovu m. fl. 2019). Att underlåta att skydda våldsutsatta eller riskera att iscensätta allt för dramatiska insatser är alltså två sidor av samma mynt då båda är förenklingar som gör gällande att hedersvåld är ofrånkomligt och oföränderligt i vissa kulturer.

STUDIENS TANKERAM

Ett intersektionellt perspektiv på segregation och hedersrelaterat våld och förtryck

Vi arbetar inom forskningsperspektiv som placerar individen i ett socialt och kulturellt sammanhang där det individuella livets mönster och valmöjligheter formas i ett ömsesidigt beroendeförhållande mellan individ, grupp och samhälle. Inom denna forskningstradition har normer stor betydelse och hör samman med det vi vanligtvis kallar kultur. Denna forsknings-tradition bygger på den empiriska iakttagelsen att normer ständigt formas och omformas i samspel med en rad materiella och immateriella faktorer. De förändras inte hur som helst utan förändringar kan ske i patriarkala och auktoritära riktningar likväl som i frihetliga och demokratiska riktningar (Durkheim 1984; Habermas 1986 a, b).

En annan utgångspunkt är den breda, mångvetenskapliga forskning som påvisar att våld skapas i familjeorienterade grupper utan stark stat (Bourdieu 1987; Nisbett och Cohen 1996; Blok 2001; Matthew et al 2014). Det innebär att en närvarande och demokratisk stat har betydelse för våld i allmänhet och för olika former av våld i nära relationer varav hedersrelaterat våld och förtryck är en. I detta sammanhang är rättvis fördelning av resurser avgörande, eftersom studier visar att graden av individuell självständighet gentemot närstående växlar med statens kompensatoriska ansvarstagande. Det gäller exempelvis i tider av barnafödande, sjukdom, studier, åldrande m.m. (jmf. Esping Andersen 1989). Individers självständighet hör alltså samman med statens omfördelning av resurser (jmf. Wilkinsson och Pickett 2010). Effekten av en effektiv stat minskar individers beroende av sina närstående för sin försörjning och främjar individuell frihet på olika områden. Ett starkt internt beroende mellan närstående däremot, ökar den sociala, moraliska, och normativa kontrollen

mellan gruppmedlemmar och främjar auktoritär makt enligt logiken: "Om jag ska finansiera det här ska du göra det jag vill".

Ett intersektionellt perspektiv har vidare en inbyggd dynamik som kräver och möjliggör att forskaren ser utöver det hen bestämt sig för att se. Perspektivet är därmed komplext; överkomplext kan somliga tycka. Intersektionella analyser tillämpar ett dynamiskt och föränderligt kulturbegrepp som samspelar med olika typer av institutionella ordningar på olika vis i olika individers liv (Abji och Korteweg 2021; Matthew, Becker och Ouseyb 2014; Baianstovu 2017). Enkelt uttryckt handlar denna studies tillämpning av intersektionalitet om att undersöka hur en variation av maktfaktorer formar människors livsvillkor.

Segregation

Begreppet *segregation* är latin för *att åtskilja* och innebär en uppdelning mellan människor. Inom forskning hänvisar begreppet till uppdelning på områden såsom boende, utbildning, arbete, förskola, skola, kulturliv och hur man rör sig på och mellan stadens offentliga platser (Hedman m.fl. 2020; Trumberg och Urban 2020; Delmos 2021). Grunden för segregation kan vara ålder, kön, etnicitet, nationalitet, religion, socioekonomiska faktorer, funktionshinder, sexuell läggning eller annat (a.a.), dvs. faktorer som också nämns i svensk diskrimineringslag-stiftning (Diskrimineringslag 2008).

Fast *ordet* segregation har en entydig betydelse så laddas *begreppet* segregation med olika innebörder beroende på perspektiv. Delmos, till exempel, eftersträvar ett beskrivande och relationellt segregationsbegrepp:

Segregation innebär att människor med olika karaktärsdrag lever och verkar separerade från varandra. Denna uppdelning gör att det uppstår koncentrationer av människor med liknande egenskaper i till exempel bostadsområden, i olika skolor och på delar av arbetsmarknaden. Segregation uppstår alltså i relationen mellan minst två olika grupper och platser. För att en grupp ska kunna sägas leva eller verka segregerat måste per definition även jämförelsegruppen leva eller verka segregerat (Brandén 2018, i Delmos 2021, s. 22).

I syfte att göra segregation mätbar har Delmos utvecklat Segregationsbarometern med fem olika områdestyper:

- Områdestyp 1: Områden med stora socioekonomiska utmaningar.
- Områdestyp 2: Områden med socioekonomiska utmaningar.

- Områdestyp 3: Områden socioekonomiskt blandade områden
- Områdestyp 4: Områden med socioekonomiska förutsättningar
- Områdestyp 5: Områden med mycket goda socioekonomiska förutsättningar.

När vi benämner bostadsområden i analysen av det kvalitativa datamaterialet använder vi Delmos områdestyper – främst områdestyp 1.

Denna studies ämne - segregation och våld – och dess intersektionella perspektiv kräver ett segregationsbegrepp som förmår fånga maktrelationer på individ-, grupp-, och samhällsnivå.

En omfattande forskningslitteratur klargör segregationens negativa följder för individers möjlighet att leva ett liv i fred och frihet då segregation orsakar våld och psykisk ohälsa (Hedman, Kadarik, Andersson, Östh 2021; Matthew et al 2014; Wilkinsson och Pickett 2010, 2018). Segregation påverkar alltså negativt människors lika villkor och möjlighet att delta i samhällslivet och leva ett fullgott liv. Med detta förstår vi att segregation är ett demokratiproblem som hindrar människor från att ta del av samhällets resurser på lika villkor samt bidra till samhällets demokratiska utveckling. Segregation är därför ett tydligt tecken på att samhällets integrationskapacitet är låg.

Segregation innebär i grova drag en uppdelning mellan människor i samhället med följden att människor samlas i grupper som tidigare haft liten eller ingen beröring med varandra, men med tiden får likande levnadsvillkor som formar dem på ett sådant sätt att de med tiden blir mer lika varandra (jmf. Delmos 2021; Elias och Scotson 1999). Många av Sveriges immigranter delar detta levnadsvillkor. Det kan handla om boende, utbildning, arbete, förskola och skola samt hur man rör sig inom och mellan en stads offentliga platser. Grunden för segregation kan vara ålder, kön, etnicitet nationalitet, religion, socioekonomiska faktorer, funktionshinder, sexuell läggning eller annat (se t.ex. Trumberg och Urban 2020; Hedman m.fl. 2021; Matthew m. fl. 2014).

Boendesegregation är mest utforskad, men intresset för domäner såsom arbete, utbildning, fritid och intersektioner mellan dessa ökar (jmf. Andersson 2014). Segregation tar sig olika uttryck och har olika omfattning, uttryck och konsekvenser för olika individer beroende på intersektionella faktorer som inkluderar kognitiva faktorer av skilda slag; exempelvis har läskunnighet betydelse för hur man förstår sin inre värld och den yttre världen, det vill säga för ens kognitiva kapacitet (Ardila m. fl. 2010). I beaktande av att omfattningen av hedersrelaterat våld och förtryck är störst i lågutbildade grupper (Ungdomsstyrelsen 2009; Baianstovu m. fl. 2019) är detta en ytterst viktig fråga som hittills inte utforskats i relation till hedersrelaterat våld och förtryck angår.

Forskning om segregation och hedersrelaterat våld och förtryck

Ett olyckligt missförstånd är att hedersnormerna skulle vara uråldriga rester från en avlägsen forntid och att de därmed kommer att försvinna automatiskt med tiden. Så är inte fallet. I själva verket ser vi hur ojämlikhetseffekter i det svenska samhället såsom segregation, diskriminering och socioekonomiska klyftor utgör en grogrund för såväl förstärkta som nya hedersnormer (Baianstovu m.fl. 2019).

Tvärtemot annan våldsforskning där socioekonomi studeras och betonas är frågor om segregation och socioekonomi i stort sett icke-existerande i forskningen om hedersrelaterat våld och förtryck. Såväl nationell som internationell forskning är i huvudsak riktad mot våldets uttryck och orsaker med utsatta individers rätt till självbestämmande över kroppen, sexualiteten och äktenskapet i fokus. I dessa sammanhang är den vanligaste förklaringen till våldet att migranter har med sig sin specifika kultur såsom den formats innan migrationen och bär runt på den som ett bagage de inte kan ställa ifrån sig eller byta ut. Därmed är kunskapen bristande om vilken betydelse samhällseliga faktorer såsom segregation - och dess motsats inklusion - har för hedersnormer, deras uppkomst, upprätthållande och förändring, samt för hedersrelaterat våld och förtryck.

När segregationsfaktorer uppmärksammas i offentliga texter är det i relation till migrerade familjers ovilja att bleda sig med "svenskar" och det våld som kommer ur konflikter kring barnens "försvenskning" (se till exempel Mulinari 2004). Det är naturligtvis inte ovanligt att hedersnormernas våldsmekanismer aktiveras när särskilt flickor kommer i puberteten (Björktomta 2012; Sedem 2012). Men fast det ofta är fallet måste våldet sättas in i en samtida, nationell och transnationell samhällskontext. Annars framstår de våldsamma reaktionerna som obegripliga och därmed omöjliga att nå genom sådana förebyggande samhällseliga insatser som får våldet att upphöra.

Forskning om relationen mellan segregation och hedersrelaterat våld och förtryck är obefintlig. Minoo Alinia (2020) visar att ordet segregation knappt nämns i två av regeringens strategiska dokument, SOU. 2015:55 och Skr. 2016/17:10. När segregation nämns är det i beskrivande ordalag och utan förklaringar till vad segregation innebär eller analyser av eventuella orsakssamband. Det uttrycks exempelvis så här: "Ökad segregation kan leda till att hedersnormer ökar i ekonomiskt sårbara områden" (Skr 2016/17:10, s. 127, i Alinia 2020, s. 259). Underförstått handlar detta om migranter då de områden som benämningarna associerar till är förorter med en befolkning som domineras av människor med migrationsbakgrund (a.a.). Dessa områden, förklarar Alinia, omtalas oftast i negativa termer i samband med diskussioner om säkerhet för människor som bör utanför dessa områden. Områdena är "stigmatiserade och förknippas med våld, kriminalitet, terrorism och säkerhetsrisker". Den segregation som områdena så att säga är gjorda av förknippas med invandring och betraktas som migranternas eget problem som

de själva skapat. Samtidigt bortser man från de sociopolitiska och strukturella förhållanden som segregationen är ett resultat av (Alinia 2020, s. 259–260). Detta handlar med andra ord om territoriell stigmatisering.

Territoriell stigmatisering är ett begrepp som hör samman med segregation och marginalisering i denna studie. Territoriell stigmatisering beskriver områden med stora socioekonomiska utmaningar som farliga med följden att de som bor i dessa utestängs och samtidigt undviker kontakt med de delar av samhället som skapar stigmatiseringen (Wacquant 2018, 2007, 2006, 1999). De synsätt på migranternas egen skuld i sin utsatthet som Alinia belyser i citatet ovan är därmed en faktor vars segregande kraft inte ska undervärderas (jmf. Elias och Scotson 2011).

Segregation är förvisso ett slags isolering – och isolering är ett känt begrepp inom forskning om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer.

Storstadskartläggningens huvudsakliga resultat är att inneslutning respektive mobilitet är nyckelfaktorer för hedersnormer och det hedersrelaterade våldets förekomst och styrka och hör samman med segregation. Låt oss förklara.

Inneslutning rymmer en individnivå genom socialpsykologiska och psykologiska aspekter vilka är välkända inom forskning om våld i nära relationer rörande förövares kontroll av offret vilket Eva Lundgren (1989) visat i boken *Våldets normaliseringsprocess* och andra våldsförståelser och Stark (2009) i boken *Coercive Control*. I sådana sammanhang förstås isolering som förövares redskap i våldsutövningen och en effekt av våldet på individnivå. Isolering förklarar därmed inte våldets strukturella faktorer och behöver kombineras med begrepp som beskriver dessa processer på grupp- och samhällsnivå. Det gör vi genom att inkludera socioekonomiska faktorer och segregation på arbetsmarknad, utbildning och ekonomi i analysen. Genom detta används begreppen isolering/inneslutning inte bara för att beskriva våldsredskap och våldets effekter – det används för att beskriva en viktig våldsgenererande mekanism som bidrar till att våldsnormer skapas och våldsintensiteten ökar (Baianstovu och Särnstedt Gramnaes 2021; Baianstovu 2021; Baianstovu m.fl. 2019).

Mobilitet beskriver ekonomisk, social och kulturell rörlighet. Den bidrar till att försvaga våldsnormer och minska våld (referenser ur segregationsforskningen). Mobilitet innebär att transparens på alla nivåer av sociala relationer minskar våldsnormer, våldsuttryck och våldsintensitet. På en vardaglig nivå kan det handla om något så enkelt som att en eller flera utomstående får betydelse för våldsutövare och våldsutsatta, får insyn i familjens livssituation, i dess styrkor och svårigheter och att tillit och förtroende skapas mellan dem (Baianstovu och Särnstedt Gramnaes 2021; Baianstovu 2021; Baianstovu m.fl. 2019).

METOD OCH MATERIAL

Det empiriska material som analyseras i denna studie bygger på den kvalitativa datainsamlingen från *Storstadskartläggningen* i Göteborgs, Malmö och Stockholms stad (Baianstovu m.fl. 2019). Kartläggningen består av en kvantitativ enkätstudie med 6002 niondeklassare samt ett kvalitativt material i form av djupintervjuer med 36 personer som berättar om egna våldserfarenheter och 199 professionella och ideella aktörer som i 59 fokusgruppintervjuer berättar om sina erfarenheter i mötet med våldsutsatta. Detta material omfattar drygt 4000 transkriberade sidor. Vi gör nu förnyade analyser av det kvalitativa materialet med fokus på segregation. Vi har lyssnat på intervjuerna samt läst dem på nytt för att fånga segregationsaspekter i de våldsutsattas erfarenheter samt kunskapen om sådana aspekter hos de professionella och ideella aktörerna på ett mer djupgående sätt än vi hade möjlighet till i *Storstadskartläggningen*.

De professionella intervjudeltagarna inbjöds genom förslag från storstädernas referensgrupper. Dessa följde *Storstadskartläggningen* från forskningsdesign till presentation av preliminära resultat. Referensgrupperna har gett synpunkter på allt från design till datainsamlingsverktyg (enkät och intervjuguider) samt föreslagit professionella intervjudeltagare med målet att en mångfald av perspektiv och röster skulle få utrymme. Det är i sin tur dessa professionella som rekommenderat och skapat kontakt mellan oss och de intervjudeltagare som har personlig erfarenhet av att leva i en hederskontext.

De intervjudeltagare som berättar om sina egna erfarenheter av att leva med hedersnormer och/eller våld valdes ut mot bakgrund av följande kriterier: De skulle vara myndiga, leva i en stabil livssituation och ha erfarenhet av samhällsinsatser i någon form. Intervjudeltagarna var mellan 22 och 68 år gamla. De flesta bodde i Malmö, Stockholm eller Göteborg, men några hade flyttat ifrån storstäderna för att kunna leva i säkerhet medan andra hade flyttat till dem av samma skäl. Några har flyttat många gånger mellan stora och små städer i Sverige. Det betyder att intervjumaterialet även ger en relativt bred bild av situationen i hela landet.

Datamaterialets begränsningar

Datamaterialet är begränsat utifrån *Storstadskartläggningens* syfte, frågeställningar, avgränsningar och urvalskriterier. Det faktum att samtliga personliga intervjudeltagare har tagit del av samhällets hjälpinsatser gör oss oförmögna att säga något om utsatta som inte sökt eller erbjudits hjälp; för att de inte önskat hjälp, inte känt till att hjälp fanns att få eller förhindrats från att söka den. Flera av våra intervjudeltagare berättar om kvinnor de träffat under tiden i skyddade boenden, som inte stannade där utan återvände hem alternativt försvann till okända sammanhang. Även flera av de professionella yrkesutövarna har kunskap om vissa av dessa kategorier. Dessa kvinnor, flickor, pojkar, män och ickebinära transpersoner som tagit del av hjälpinsatser

men sedan gått ett ovisst öde till mötes, har vi inte nått. Vi har också fått berättelser från professionella hjälpare som anat kategorier av utsatta som de inte haft uppdrag att bistå i ett slags periferi till de flickor och kvinnor de kunnat bistå i kraft av det uppdrag de haft. Bland dem som skymtat i periferin är HBTQ-personer, men också pojkar och män utanför den gruppen (jmf. Baianstovu 2012).

En annan begränsning är att intervjuerna med offentliga, privata och idéburna verksamheter har en slagsida mot verksamheter i områden där hedersproblematik antas vara vanligt förekommande, vilket i praktiken är bostadsområden med socioekonomiska utmaningar. Det innebär att materialet är en god källa för kunskap om hedersstrukturer i stadsdelar som präglas av svåra socioekonomiska villkor. Däremot vet vi mindre om hedersnormer i välbärgade, segregerade områden med hög status.

SEGREGATION OCH HEDER ENLIGT INTERVJUERNA

Vi ska nu analysera det rika intervjumaterial vi har till vårt förfogande för att ta reda på hur hedersnormer och hedersrelaterat våld och förtryck formas av socioekonomiska villkor så som inkomst, utbildningsnivå och välstånd, sammansättningen av etniska och religiösa minoriteter i grannskapet, graden av etablering och inkludering i det svenska välfärdssamhället samt en rad faktorer kring berörda personers, familjers och släkters bakgrund, migrationsmönster och förhållande till en större hederskontext lokalt eller transnationellt.

Innan vi tar tag i intervjumaterialet som helhet ska vi presentera två exempel som illustrerar hur hedersnormer kan komma att förstärkas eller försvagas då människors livsvillkor förändras genom migration och etablering i ett nytt samhälle. Berättelserna är unika men innehåller samtidigt mönster som är centrala i intervjumaterialet och för våra frågeställningar.

Vi har redan beskrivit att hedersnormer uppstår i slutna grupper i sammanhang där staten är svag eller obefintlig (Durkheim 1984; Habermas 1986a, 1986b; Bourdieu 1987; Blok 2001). En frånvarande eller illegitim stat formar de strukturer som främjar framväxt och upprätthållande av hedersnormer, oavsett om vi talar om de förmoderna jordbrukssamhällen och nomadiska samhällen som ofta nämns som hedernormernas vagga eller de urbana samhällen som växer fram här och nu (jfr. Habermas 1986a, 1986b). Staten och dess legitimitet i medborgarnas ögon har betydelse för hedersnormers styrka och för det hedersrelaterade våldets omfattning, karaktär och styrka. Det är just frågan om vilka faktorer som har betydelse för förändring av hedersnormer vi nu ska fördjupa oss igenom två exempel.

TVÅ INLEDANDE BERÄTTELSE

När hedersnormer försvagas

Den första berättelsen handlar om Maya och hennes två släkter i en kristen, etnoreligiös minoritetsgrupp där hedersnormerna ursprungligen är mycket starka men där en rad omständigheter leder till att de så småningom luckras upp i Mayas kärnfamilj. Låt oss först bekanta oss med Mayas bakgrund för att sedan analysera de faktorer som bidrar till en häpnadsväckande normförändring i hennes kärnfamilj.

Mayas mormor gifte sig med en änklings som dog i förtid och lämnade henne med tio barn. Samma sak upprepades i nästa äktenskap. Mormodern blev alltså ensamstående förälder till sammanlagt tjugo barn. När kyrkan erbjöd sig att uppfostra Mayas då tioåriga mamma i kloster med möjlighet att bli nunna tackade mormodern ja. Mamman avstod dock från att avlägga sitt sista löfte och valde i vuxen ålder en helt annan typ av liv – ett svårt beslut givet släktens starka religiositet.

Mayas pappas släkt tillhör samma etnoreligiösa grupp. Hans föräldrar var bönder som levde ur hand i mun, men barnen i syskonskaran fick lära sig läsa och skriva på ett flertal språk vilket gav dem vissa möjligheter till andra karriärer. Själv lämnade han byn för att studera och arbeta på universitetet i en av landets största städer.

Äktenskapet mellan Mayas föräldrar arrangerades av pappans äldre bröder. "Arrangerat fast ändå inte", påpekar Maya, med tanke på att hennes mamma och pappa efter att de sammanförts gärna ville gifta sig med varandra. "Mina föräldrar hade ett väldigt fint kärleksliv vad jag förstår", säger hon.

Mamman lämnade alltså klostret, gifte sig med Mayas pappa och tog sedan arbete på en ambassad i ett land i Europa. I slutet av 1980-talet bröt ett krig ut i hemlandet och de flydde till Sverige. I Sverige flyttade familjen runt tills de fick en lägenhet i en förort med socioekonomiska utmaningar. Där föddes Maya. Föräldrarna ville bort därifrån på grund av den fattigdom och segregation som präglade området. De arbetade hårt och sparade ihop till en bostadsrätt i en välmående stadsdel där de ansåg att deras barn hade bättre förutsättningar. "Jag var väldigt ensam om att se ut som jag gjorde och ha den bakgrund jag hade", minns Maya från sin skolgång.

Pappan hade en teknisk universitetsutbildning men arbetade under Mayas uppväxt med okvalificerade arbetsuppgifter inom den privata sektorn. Han var fackligt och politiskt engagerad. Också mamman hade sedan tidigare en akademisk utbildning, men skolade om sig till ett annat yrke och arbetade inom offentlig sektor. De var båda troende, men kritiska gentemot kyrkan. De var med andra ord sekulariserade och såg religion som en privatsak.

FÖRNYAD IMMIGRATION FRÅN URSPRUNGSLANDET

I samband med ett nytt krig i det gamla hemlandet förändrades Mayas tillvaro då familjen tog emot ett stort antal flyende släktingar i sitt hem. Hon beskriver en spännande period då hon varje helg följde med till flygplatsen för att välkomna människor som lyckats fly. "Våra dörrar stod öppna för familj, släkt och vänner som kom och behövde någonstans att bo", berättar hon. "Det blev en annorlunda uppväxt."

Vid sidan av glädjen över att familjemedlemmarna överlevt kriget uppstod problem kopplade till trångboddhet och de anhörigas etablering. Vid den här tiden hade Sverige kraftigt reducerat sin kapacitet för flyktingmottagning och öppnat möjligheten för asylsökande att bo hos släktingar under asyltiden (SFS 1994:137). Den samhällsförändringen satte press på Mayas föräldrar som arbetade hårt för att finansiera släktingarnas flykt samt stötta dem under etableringsåren. Det innebar att de inte kunde ge sina barn samma uppmärksamhet som tidigare. "Mina föräldrar offrade väldigt mycket och det påverkade oss och vår fritid", säger Maya. Till en början var situationen hanterbar, men i takt med att fler anhöriga anlände ökade också spänningarna. Släktingarna höll inte alltid med om Mayas föräldrars fria barnuppfostran och kritiska hållning till kyrkan. Med tiden tog flera av dem avstånd från Mayas familj, men samvaron med föräldrarnas syskon och deras familjer bestod.

HEDERSNORMER INSKÄRPS – OCH UTMANAS

Maya förklarar att hon åtnjöt samma frihet som sina svenska klasskamrater under de första åren av sin uppväxt, men att detta förändrades efter släktingarnas ankomst. Den hederskultur som präglade den etnoreligiösa gemenskapen och släktens båda sidor blev då mer påtaglig trots att Mayas kärnfamilj försökte stå emot. Hon nämner att hennes pappa under radarn hjälpte en kusin att kontakta kvinnojour, polis och socialtjänst för kusinens flickväns räkning – ett handfast exempel på faderns motstånd mot hedersnormerna i den egna släkten och samhället i stort. Maya själv utvecklade en fingertoppskänsla för hur hon kunde vara, klä sig och tala i skolan, i sin kärnfamilj och i den större gemenskapen: "Det var ingen som sa något utan jag fick tolka genom vissa uttryck eller hur man pratade om andra personer".

Vid några tillfällen i Mayas liv blir det tydligt att hennes föräldrar försöker skydda henne från hedersnormerna i släkten – och att deras motståndskraft är stor men inte obegränsad. Ett tillfälle är då Maya är fjorton år och hennes fasters man utsätter henne för ett sexuellt övergrepp. Mannen bor hos familjen efter ankomsten till Sverige och arbetar i pappans butik. Maya jobbar extra i butiken och efter ett arbetspass slår fasterns man följe med henne till bussen. Under färden för han in samtalet på hennes kropp och sexualitet och kommenterar ingående hennes rumpa och bröst. Maya har lärt sig att respektera mannen, som är en äldre, manlig släkting med hög status, och

vågar inte säga ifrån eller kliva av bussen. Hon sitter kvar till sin hållplats och går därefter hem och berättar vad som hänt. Det kommer då fram att mannen tidigare har tagit på hennes mammas bröst, men av hänsyn till relationen mellan pappan och hans syster har föräldrarna valt att sopa det hela under mattan för att bevara jämvikten i släkten vars socioekonomiska beroenderelationer tätnade under denna tid av krig och flykt. Butiken var en gemensam arbetsplats som gav flera familjemedlemmar ekonomisk grundtrygghet vilket bidrog till en i Mayas tycke flat inställning till det inträffade.

Huruvida Maya själv hade anklagats för att vara lösaktig eller lastbar – vilket är en överhängande risk vid sexuella övergrepp i sociala kontexter i allmänhet och i hederskontexter i synnerhet – är en öppen fråga. I strikta hederskulturer är det närmast omöjligt att berätta om sexuella övergrepp därför att den utsatta i regel misstänkliggörs, utsätts för ryktesspridning och i värsta fall bestraffas. Det ser ut som om föräldrarna i beaktande av det allt starkare ömsesidiga socioekonomiska beroendet mellan dem och släktingen lät saken bero. "Mina föräldrar åker fortfarande dit och låtsas som om ingenting", säger hon besviken. "Bara det att de kanske inte pratar så mycket med honom."

Själv avstår Maya från sammanhang där mannen finns vilket betyder att hon förlorat kontakten med delar av släkten. Avståndstagandet talar sitt tydliga språk inför den etnoreligiösa gemenskapen där hennes tillhörighet inte längre är självklar. Maya betalar alltså ett pris för sina föräldrars tystnad men samtidigt har hon större handlingsutrymme än de flesta tonårstjejer i släktgemenskapen. Hennes utsatthet erkänns inom kärnfamiljen vilket i sig är en omförhandling av hederskontextens bärande hierarkier mellan yngre och äldre samt kvinnor och män. När föräldrarna erkänner att fasterns man har gjort fel bryter de nämligen mot föreställningar om att äldre män med hög status har en odiskutabel auktoritet som inte får ifrågasättas av yngre personer eller kvinnor. Dessutom tillåts Maya avstå från vissa sammankomster vilket är långt ifrån självklart i hederskontexter där individen förväntas underordna sig kollektivets bästa vilket i sammanhanget är en bibehållen, tät samvaro.

Ett annat tillfälle uppstår då Maya som sextonåring träder fram med en pojkvän. Utomäktenskapliga relationer är otänkbara i släkten men föräldrarna välkomnar pojkvännen med öppna armar. Han bor tillsammans med Maya i hennes rum under ett års tid vilket är ett uppenbart brott mot hedersnormerna. En av farbröderna, som har en hög religiös position i det gamla hemlandet, pressar pappan hårt för att få till ett äktenskap. Det leder till konflikt mellan de två bröderna. Vissa av Mayas kusiner förbjuds från att besöka familjen för att inte exponeras för Mayas i deras tycke skamliga liv.

Ett tredje tillfälle som visar kärnfamiljens komplexa förhållningssätt till släktens hedersnormer utspelar sig i samband med Mayas bröllop. Hon och hennes blivande make, som är etniskt svensk, vill slippa ett traditionellt bröllop med hela släkten men Mayas föräldrar motsätter sig planen att endast bjuda den närmaste familjen. "Det blev mycket större än jag väntat mig", säger Maya.

"Dels är det ett sakrament, dels är det en väldigt viktig ritual i mångas liv." Hon beskriver hur släkten vägrade acceptera en enkel tillställning och började organisera en stor fest. När hennes pappa blev varse om situationen sa han ifrån, men tog själv över festförberedelserna. Maya och hennes fästman böjde sig då för föräldrarnas vilja samtidigt som de markerade sitt motstånd på vissa punkter.

VILLKOR FÖR NORMFÖRÄNDRING I MAYAS FALL

Låt oss nu diskutera villkoren för normförändring i Mayas kärnfamilj med hjälp av de analytiska utgångspunkterna vi utgår ifrån. Hur kommer det sig att hennes föräldrar öppet och medvetet bryter mot de hedersnormer som alltså är starka i resten av släkten? De faktorer som har betydelse spänner över föräldrarnas livscykel från tidig barndom i det gamla hemlandet till vuxenlivet i det nya.

Ett antal socioekonomiska faktorer bidrar till att föräldrarna utvecklar en självständig, reflexiv och kritisk hållning mot hedersnormerna. En av dem är utbildning. Mamman fattar redan som ung ett självständigt beslut om att lämna såväl familjen som den inslagna vägen mot nunnelivet. Pappan har sedan barnsben kunnat läsa och skriva på fyra språk och haft tillgång till böcker. Vetgirig och orädd kunde han genom idéer han mötte i den litteratur han hade tillgång till att ifrågasätta förgivettagna normer. Det öppnade föreställningsvärldar utanför den begränsade jordbrukartillvaron i en geografiskt isolerad by. Båda föräldrarna har alltså genomfört en utbildning utanför familjen och tagit del av tankegodsnärings som överskrider familjekontextens historiskt grundmurade världsbild och sanningar.

Föräldrarnas migrationsmönster spelar också en viktig roll. Som unga vuxna lämnar de familjens hägn, studerar på universitet i storstäder, möter varandra och gifter sig. De reser tillsammans till ett östeuropeiskt land med relativt frihetliga normer. Maya tror att det kaos på grund av kriget som då rasade i det före detta hemlandet förde med sig, inte minst svårigheten att hålla kontakt med anhöriga, gav föräldrarna ett slags frist som gjorde dem fria att utforma sitt gemensamma liv i relativ jämställdhet. Dessutom blir migrationen till Sverige via Östeuropa någorlunda välordnad. Kriget i det före detta hemlandet påverkar naturligtvis föräldrarna men de exponeras inte själva för traumatiska händelser.

Föräldrarnas etablering i det nya hemlandet fungerar relativt väl. När Mayas familj sammanstrålar i Sverige välkomnas de av några släktingar och vänner. Men de får också vägledning in i majoritetssamhället av grannar, kollegor, SFI-lärare och andra personer som på eget bevåg engagerar sig i familjen. "De pratar än idag om den gången de åkte till Dalarna och firade midsommar, vilket intryck det gjorde", berättar Maya.

Dessa viktiga kontakter med personer i samhället utanför den etnoreligiösa gemenskapen möjliggörs genom att föräldrarna studerar, arbetar, engagerar

sig politiskt och därmed har omfattande utbyte med personer i olika samhällsgrupper. Här ser vi hur etableringen formas genom ett samspel mellan socioekonomiska faktorer som utbildning, inkomst, välstånd och yrkesstatus och faktorer som har med en manifestation av en närvarande stat genom den tidens flyktingmottagande att göra. Mayas kärnfamilj blir inte beroende av en befintlig, blodsbaserad hedergemenskap efter migrationen utan inkluderas i det svenska välfärdssystemet och utvecklar tillit till dess myndigheter och institutioner. Det ser vi inte minst genom pappans agerande när han kontakter polis och socialtjänst för att hjälpa sitt brorsbarns flickvän som kämpar mot strikta hedersnormer.

I Mayas berättelse framgår också grannskapets betydelse. Så småningom flyttar Mayas familj till en välbärgad stadsdel med det uttalade syftet att erbjuda barnen bättre möjligheter att integreras. Det geografiska avståndet till resten av släkten ger dem ett slags buffertzon gentemot de strikta hedersnormer som präglar framför allt pappans bröders familjer. De kan helt enkelt leva utan ständig insyn. Självständigheten förstärks av familjens goda ekonomi och en försörjning som inte är beroende av samarbete inom släkten eller den etnoreligiösa gemenskapen.

Dessa faktorer har sammantaget bidragit till en hög grad av mobilitet som gynnat normförändring. Men normförändringen sker så småningom också i motsatt riktning när nya släktingar anländer och en krympande välfärd tvingar fram familjesolidariteten och kräver att föräldrarna tar ansvar för släktingarnas etablering. Här ser vi hur förändringar i det svenska samhället och en omdaning av familjens lokala och transnationella relationer tillsammans får stor betydelse. På så sätt tätar de sociala band som hedersnormer är vävda av.

När hedersnormer förstärks

Nästa berättelse är ett exempel på motsatt normförändring i en familj där hedersnormerna före ankomsten till Sverige inte förefaller särskilt starka, men där segregation på olika domäner bidrar till att nygamla hedersnormer gror och får fäste.

Exemplet utgår från Alexandra som vid åtta års ålder flyr från krig till Sverige med sin mamma och sina bröder, men utan pappan som kidnappats för att utpressa familjen på pengar. Familjen är del av det gamla hemlandets majoritetsbefolkning och inte särskilt religiösa.

Alexandras mamma växer upp i en välbärgad familj i en storstad där hon lever ett fritt ungdomsliv utan påtagliga begränsningar. Hon förälskar sig i Alexandras pappa, som kommer från en fattig familj och de gifter sig trots protester från mammans familj. Men det är aldrig tal om förbud eller bestraffning vilket tyder på att de inte styrs av starka hedersnormer.

HEDERSNORMER STÄRKS OCH INSKÄRPS

Det är efter flykten till Sverige som hedersnormerna kommer att prägla Alexandras vardag. "Då började allt det där [...] vad som var tillåtet för tjejer att göra" minns hon. "Alltså då var man en hora om man gjorde så, om jag hade relation, eller sexuellt, innan giftermål."

Hedersnormerna inskräps framför allt av den äldsta brodern som i pappans frånvaro tar rollen som familjeöverhuvud. Han utövar allt starkare kontroll gentemot Alexandra. Mamman, som av allt att döma lider av psykisk ohälsa, abdikerar från föräldraansvaret och tillåter honom härja fritt. Alexandra beskriver hur brodern har sönder saker i lägenheten, missbrukar narkotika, hämtas av polisen, döms till samhällstjänst och flyttar runt mellan olika familjehem. Så småningom döms han till fängelse för ett antal våldsbrott. Han rör sig i kriminella kretsar där ytterligare två av bröderna upptas. Allt tyder på att de hedersnormer bröderna inskräper i familjen kommer från dessa kretsar snarare än från släkten.

Mamman arbetar deltid i ett låglöneyrke, ägnar fritiden åt sina vänner och lämpar över ansvaret för hushållet på Alexandra. Alexandra beskriver en pressad situation då hon i mammans frånvaro tar hand om sina yngre bröder samtidigt som hon utsätts för kontroll och våld av de äldre bröderna som blir alltmer upptagna av att bevara hennes kyskhet:

"För varje år [...] blev det bara mer och mer. Det var liksom vem jag ska umgås med, vart jag ska gå ut, ska jag gå ut eller ska jag inte gå ut, vilka tider, vem får jag vara med och vem får jag inte vara med, vad ska man ha på sig, vad ska man inte ha på sig, vem pratar du med i telefon, alltså kompisar, exakt allt [...].

Den äldsta brodern misshandlar Alexandra om hon bryter de regler han satt upp – eller i rent godtycke närhelst han känner för det. Han fungerar som ett slags vakthund: om mamman berättar om normbrott hon anser att Alexandra begått misshandlar brodern henne. Vid ett tillfälle slår han henne så illa att hon tvingas uppsöka sjukvården. Vid ett annat tillfälle håller han en kniv mot hennes strupe. Hon lyckas ringa polisen som kommer till lägenheten men mamman hjälper brodern fly och gömmer undan kniven.

Vid sidan av den kontroll och det våld som sker i hederns namn utövar brodern gränslöst våld som går utöver det som sanktioneras inom hederskulturen. När Alexandra är i nioårsåldern våldtar han henne. Hon vågar inte berätta det för mamman eftersom hon är rädd för att bli misstrodd och råka illa ut. "En sådan sak kunde jag inte berätta för min mamma, för då visste jag att det kommer att vara mitt fel", förklarar Alexandra.

UPPBROTT FRÅN FAMILJEN

När Alexandra är 17 år bestämmer hon sig för att fly. Den utlösande faktorn är planerna på att pappan ska komma till Sverige vilket sätter skräck i

Alexandra som inte vet mycket om honom; tänk om situationen blir värre om han återvänder till familjen? Alexandra har länge haft kontakt med en socialsekreterare och en kurator med anledning av situationen i familjen och till sist berättar hon allt för kuratorn som hjälper henne att fly. Efter flykten följer en turbulent tid. Alexandra flyttar runt till ett antal boenden och familjehem eftersom bröderna vid flera tillfällen får reda på var hon finns. Vid tidpunkten för intervjun kvarstår dödshotet mot Alexandra och hon lever med skyddad identitet. Trots perioder av sjukskrivning och sporadiska studier vid olika gymnasieskolor har hon lyckats ta studenten med sina jämnåriga, jobba extra och spara ihop till en bostadsrätt. Hon är stolt över sina bedrifter och har hittat ett sammanhang i sin pojkväns familj, men då och då faller hon ner i ett svart hål av depression på grund av sin traumatiska barn- och ungdomstid.

VILLKOR FÖR NORMFÖRÄNDRING I ALEXANDRAS FALL

Vi har inte lika ingående kunskap om Alexandras släkt som om Mayas men utifrån det vi vet om mammans uppväxt och familjens situation i Sverige kan vi få syn på en rad faktorer som bidrar till förstärkta hedersnormer. Hur kommer det sig att hedersnormerna, som har liten betydelse under mammans uppväxt, blir så viktiga i Alexandras familj?

En del av förklaringen står att finna i familjens migrationsmönster. Migrationen blir tumultartad i och med att pappan kidnappats. Vi vet inte i vilken mån mamman lider av psykiska problem redan innan flykten, men allt tyder på att dessa problem påverkar barnen efter ankomsten till Sverige på ett annat sätt än före flykten. Pappans frånvaro och mammans oförmåga lämnar utrymme för den äldsta broderns järngrepp om syskonskaran och de nygamla, gäng- och grannskapsbaserade hedersnormer bröderna inskräper.

Till saken hör att familjen hade svårt att etablera sig ekonomiskt och på andra områden. Mamman arbetar sporadiskt och familjen lever i fattigdom. Mamman deltar inte i föräldramöten utan lämnar dessa till Alexandra som får axla ansvaret för sina yngre bröder. Så snart mamman blir varse att Alexandra har kontakt med socialtjänsten tvingar hon henne att avsluta kontakten. Hon försöker skydda sina söner från polisens och socialtjänstens ingripande trots att de begår allvarliga brott. Allt tyder på att mamman misstror myndigheterna och undviker varje kontakt med det omgivande samhället. Här ser vi hur faktorer som har att göra med etablering, socioekonomi och en låg grad av inkludering i det svenska välfärdssystemet samverkar. Man skulle kunna invända att samhället är högst närvarande genom socialtjänstens ingripanden i familjen, men dessa sker endast i repressivt syfte och genom tvång vilket inte främjar integration i deras fall; ingripandena riskerar snarare att bli ytterligare en segregande faktor som ökar glappet mellan familjen och samhället.

Den sociala problematiken i familjen är uppenbar. Alla fem barn, Alexandra och hennes fyra bröder, placeras i perioder i familjehem. Alexandras placeringar sker efter flykten från familjen medan bröderna omhändertas på grund av att de upptas i kriminella kretsar, begår våldsbrott och använder narkotika. Den geografiska platsen de bor på, ett av Sveriges många områden med stora socioekonomiska utmaningar, har sannolikt stor betydelse för kontakterna med andra kriminella och för de hedersnormer som blir alltmer centrala i brödernas och därmed hela familjens vardag. Grannskapet har alltså stor betydelse.

Det våld och förtryck Alexandra utsätts för orsakas av en blandning av social problematik och de våldsnormer som råder i de grannskapsbaserade kriminella grupper där bröderna hittar gemenskap och försörjer sig via bland annat droghandel. Våldsnormerna utvecklas inte från noll – de finns tveklöst i det samhälle där mamman och bröderna växer upp, men de blir allt viktigare för bröderna som upplevt ett krig i det gamla hemlandet och som efter migrationen hamnar i kretsar där delar av deras ömtåliga sociala kapital som unga män beror på systemens kyskhet. De lever i en dysfunktionell familj i ett bostadsområde med stora socioekonomiska utmaningar där den gemenskap som området erbjuder hålls samman av våldsnormer inom det kriminella gängets hederskodex. Dessa faktorer bidrar till en stark grad av inneslutenhet som gynnar framväxten av områdesbaserade våldsnormer. Låt oss nu se hur dessa och andra faktorer ter sig i intervjumaterialet som helhet.

SEGREGATIONENS BETYDELSE I MATERIALET I SIN HELHET

Efter dessa relativt närgångna presentationer av Mayas och Alexandras fall ska vi nu genomgå tema för tema för att se vad övriga intervjuer bidrar med. I vilken mån förstärker eller motsäger de den bild vi har fått genom dessa två exempel? Vilka mönster finns i materialet som helhet? Vad har den socioekonomiska segregationen för betydelse för hur hedersnormer uppstår, upprätthålls och förändras samt för hedersrelaterat våld och förtryck?

Socioekonomiska faktorer i familjen

Materialet i sin helhet liksom Mayas och Alexandras berättelser visar tydligt att det är mångfacetterade och komplexa mönster av socioekonomisk segregation som bidrar till att hedersnormer uppstår, upprätthålls och förändras. Det betyder att ingen enskild komponent såsom migrationsmönster, utbildningsnivå eller ekonomi i sig förklarar varför normerna ökar eller minskar i styrka. Vi måste se till ett samspel mellan sådana faktorer.

Låt oss först beakta de socioekonomiska faktorer som formar normerna, våldet och förtrycket. Exempel på socioekonomiska faktorer – som naturligtvis i regel hänger samman – är inkomst, utbildning, välstånd och yrke.

Arbetets betydelse

Det står klart att lönearbete har stor betydelse för hedersnormernas styrka. I familjer där ingen eller ett fåtal personer arbetar utanför familjens hägn uppstår ofta en stark inneslutenhet och ett ekonomiskt beroende av den blodsbaseade hederskontexten som gynnar hedersnormernas framväxt och upprätthållande. Däremot bidrar etablering på en arbetsmarknad som präglas av mångfald till normförändring genom de sociala kontakter, den samhällsorientering och den ekonomiska självständighet arbetslivet främjar (jfr. Baianstovu och Särnstedt Gramnaes 2021). Lönearbete har alltså stor betydelse för normförändring av både sociala och ekonomiska skäl.

Storstadskartläggningens kvantitativa del, där drygt 6000 niondeklassare deltar i en enkät, visar att mammornas utbildningsnivå och lönearbete har särskilt stor betydelse. De ungdomar vars mammor är högutbildade men inte arbetar berättar om starkare hedersnormer och större utsatthet för våld och förtryck (Baianstovu m. fl. 2019). En förklaring till resultatet kan vara att hedersnormerna hårdnat efter migrationen till Sverige, vilket förhindrar mammorna från att etablera sig och delta på arbetsmarknaden trots att de tidigare haft möjlighet att utbilda sig.

Lönearbetets sociala betydelse handlar dels om alla de erfarenheter och kontakter arbetslivet innebär. Den som har en arbetsplats att gå till och i sin yrkesvardag träffar människor från olika samhällsgrupper exponeras för ett flertal sätt att leva och möter därmed normer som går på tvärs med de egna. I många fall förstärker dessa möten möjligheten till kritisk reflektion och omprövning av hedersnormer som tidigare har varit grundmurade och självklara.

Vi har sett att Mayas föräldrars höga utbildningsnivå och deras möjlighet till egen försörjning genom arbete, leder till ekonomisk och social självständighet gentemot släkten. I Alexandras familj däremot växer nygamla hedersnormer fram till följd av en rad socioekonomiska faktorer som ökar beroendet av den grannskapsbaserade hederskontexten – däribland svag förankring på arbetsmarknaden. Dessa mönster går igen i samtliga berättelser i det empiriska materialet, men de har naturligtvis unika uttryck.

Ett annat exempel på hur deltagande på arbetsmarknaden kan bidra till normförändring är Aminos familj som bor i ett bostadsområde med stora socioekonomiska utmaningar där starka hedersnormer upprätthålls i många familjer och i bostadsområdet som helhet. Ändå försvagas hedersnormerna med tiden i just Aminos familj. Den gradvisa normförändringen gör att Aminos yngre syskon växer upp med en helt annan frihet än hon själv. Samman med normförändringarna hör att Aminos mamma via sitt lönearbete uppnår en hög grad av ekonomisk och social självständighet vilket ökar hennes mobilitet. Hon kan därmed skilja sig från Aminos pappa som försöker inskräpa de strikta hedersnormer som råder i hans släkt.

Normförändringen förklaras inte av lönearbetet allena, men det är en viktig förutsättning för mammans aktiva motstånd mot de traditionella, patriarkala normer som präglat hennes äktenskap och den etniska och religiösa gemenskapen i bostadsområdet. Den ekonomiska självständigheten gör att hon kan skilja sig från Aminas pappa och så småningom utmana sin nya make. Den bidrar också till hennes självständighet gentemot den större hederskontexten i bostadsområdet. De riktigt stora normförändringar Amina beskriver tillsammans med ekonomisk autonomi är att mammans tillit till majoritetssamhällets institutioner ökar – i detta fall visshet om att de vuxna som har ansvar för hennes barn vill dem väl och förmår skydda dem när de befinner sig utanför familjens hägn. Tilliten är något Animas mamma bygger upp via de sociala och professionella relationer hon utvecklar under sitt yrkesliv.

Familjer med svag etablering på arbetsmarknaden

Frågan är hur en påtaglig frånvaro av ekonomisk självständighet och socialt utbyte i yrkeslivet formar hedersnormernas styrka och uttryck.

Intervjumaterialet rymmer många exempel på hur inneslutenheten, som ju utgör en grogrund för bibehållna och förstärkta hedersnormer, tilltar i familjer där bara ett fåtal eller inga medlemmar får möjlighet till etablering på arbetsmarknaden.

Arbetslösheten uppstår inte av en slump i dessa familjer utan hänger i regel samman med en rad villkor så som erfarenheter av krig, förtryck och korruption, låg utbildningsnivå, fattigdom och social marginalisering vilka tillsammans leder till en påtaglig inneslutenhet i det nya hemlandet. Till detta kommer i vissa fall erfarenheter av diskriminering – exempelvis svårigheten att erhålla och behålla ett arbete inom det yrke man utbildat sig för - som ytterligare bidrar till en låg nivå av tillit till myndigheterna och det omgivande samhället.

Låt oss ta Fatimas familj som exempel. Under Fatimas tidiga uppväxt lever de i Jordanien under mycket fattiga omständigheter. Mamman saknar utbildning, men pappan är högutbildad och engagerar sig i samhällsfrågor. Fatima beskriver en traumatisk uppväxt med starka hedersnormer. Pappan är upptagen av att bevara sina döttrars kyskhet. Han kontrollerar och misshandlar dem. De tre systrarna får endast lämna hemmet för att gå till skolan.

När Fatima fyllt sjutton år migrerar familjen till Sverige där större delen av pappans släkt redan bor. Därvid kommer de att ingå i en innesluten social gemenskap i ett av Sveriges områden med stora socioekonomiska utmaningar. Efter migrationen blir situationen än värre. Den utdragna väntan på uppehållstillstånd påverkar pappan vars grepp om systrarna hårdnar. Han hotar dem till livet, slår dem och låser in dem i lägenheten. Fatima fruktar för sitt liv. Därför tackar hon ja när en bekant besöker familjen och frågar om någon av systrarna vill gifta sig med honom. Hon ser en chans att undkomma

pappans våld, men maken visar sig än mer våldsam. Han utsätter henne för grovt fysiskt våld och sadistiska sexuella övergrepp som hon nämner som skäl för flykten, men inte orkar tala om.

Efter sex år flyr Fatima äktenskapet. Det blir början på en turbulent tid då Fatimas kärnfamilj och pappans släkt gör allt för att hitta henne och bestraffa normbrottet. Maken sprider rykten om att hon varit otrogen, vilket får Fatimas släkt att uppstå stora resurser för att hitta och bestraffa henne. Mamman, pappan, hennes båda bröder och ett antal andra släktingar som bor i samma område som familjen samarbetar. Vid tidpunkten för intervjun lever Fatima alltjämt under dödshot och har skyddad identitet.

Det finns flera skäl till att Fatimas familj behåller och förstärker de starka hedersnormer som präglar delar av det jordanska samhället (jmf. Hussein 2009) efter migrationen till Sverige. Varken föräldrarna eller syskonen etableras på den svenska arbetsmarknaden. De lär sig inte svenska och har inga kontakter med personer utanför slakten. I stället sluter de sig inåt och har tät kontakt med slakten i bostadsområdet och ingår i transnationella relationer med slakten i hemlandet. Familjens beroende av ekonomiskt och socialt stöd från den närmaste kretsen ökar därmed i och med migrationen och bidrar till att bibehålla och möjligen rent av stärka hedersnormerna.

Arbetslösheten tär på Fatimas pappa vars roll som familjeöverhuvud utmanas när han inte längre kan försörja sin familj. Han är ju högt utbildad och har tidigare varit samhällsengagerad men efter migrationen upphör hans yrkesliv och samhällsengagemang. I stället går han helt upp i att bevara döttrarnas kyskheter. Döttrarnas goda anseende är det enda kapital som kvarstår inför den täta hederskontext familjen lever i. Endast genom att gifta bort sina döttrar inom gemenskapen kan pappan befästa sin status inom den. Därför blir Fatimas flykt från maken, och makens ryktesspridning, fullständigt förödande. Här ser vi paralleller till Alexandras fall där brödernas heder i den grannskapsbaserade våldskontexten hänger helt och hållet på deras förmåga att kontrollera hennes kyskheter – och olikheter i relation till Mayas pappas relativa frihet gentemot hedersnormerna som kommer av relativt välstånd, ekonomisk autonomi och hög status både inom slakten och i samhället i stort. Vi ser också att normernas styrka det inte handlar om välståndet i sig utan om hur det förvärfvas: antingen genom mångsidiga relationer utanför slakten och den etnoreligiösa gruppen eller inom ramen för hederskontexten.

Relativt välstånd och ekonomisk självständighet

Vi har bekantat oss med två familjer där ekonomisk självständighet gentemot hederskontexten bidrar till ökad mobilitet och normförändring i positiv riktning: Mayas och Aminas familjer. I Mayas familj finns ett relativt nytt välstånd som kommer av föräldrarnas höga utbildningsnivå och framgång på arbetsmarknaden både före och efter migrationen. Aminas mamma däremot kommer från en välbärgad och högt utbildad släkt, men är själv jämförelsevis

lågutbildad och lågavlönad, men etablerad på arbetsmarknaden, vilket gör hela skillnaden för hennes tillit till myndigheterna och känsla av inkludering i det svenska välfärdssystemet. Också här ser vi att arbetet utanför den primära kretsen av släkt och minoritetsgrupp har betydelse för moderns värderingar och hennes möjlighet att omsätta dessa i handling i socialiseringen av barnen.

Mayas kärnfamilj bor i ett socioekonomiskt blandat område på geografiskt avstånd från resten av släkten, vilket ökar graden av oberoende, medan Aminos familj bor nära sin etniska och religiösa gemenskap i ett område med stora socioekonomiska utmaningar där starka hedersnormer råder. Trots det fungerar Aminos mammas täta kontakter med kollegor och vänner utanför hederskontexten skyddande.

Vi har också bekantat oss med ett par familjer där ett samspel mellan krigstrauman, krigets nedbrytande effekter för samhället, låg utbildningsnivå, fattigdom och turbulenta migrations- och etableringsprocesser leder till förstärkta hedersnormer: Alexandras och Fatimas familjer. Dessa två familjer blir i och med migrationen alltmer beroende av det sociala och ekonomiska stöd som finns inom släkten i deras respektive bostadsområden vilket bidrar till att stärka hedersnormer i deras respektive familjer. Alexandras familj flyttar till ett bostadsområde där bröderna kommer att ingå i kriminella sammanhang som präglas av hedersnormer och Fatimas familj flyttar till ett bostadsområde där pappans släktingar redan finns. Den geografiska närheten till den täta släktgemenskap som upprätthåller och praktiserar hedersnormer är påtaglig och avgörande.

När vi ser till intervjumaterialet som helhet är det tydligt att hedersnormer förekommer i såväl fattiga familjer som i familjer med något högre inkomst, vilket tydligt visar att de materiella faktorerna i sig är otillräckliga som förklaring, då varken fattigdom eller rikedom automatiskt bidrar till stärkta patriarkala normer – det är snarare det interna beroende mellan likar som åstadkommer dessa normkonforma, patriarkala mönster. Ett exempel utanför intervjumaterialet är det Saudiarabiska kungahuset som trots väldiga rikedomar styrs av hedersnormer. Ska man isolera enskilda mekanismer bakom hedersnormer och hedersrelaterat våld och förtryck är det inneslutenheten i sig, oavsett orsak, som är den starkaste enskilda mekanismen.

Men det betyder inte att de materiella resurserna är irrelevanta. Mycket tyder på att hedersnormerna tar sig olika uttryck beroende på familjens ekonomi. I familjer med svag socioekonomisk mobilitet och starka interna beroendeband inom släkten och gruppen får brott mot hedersnormer direkta och förödande konsekvenser. Det beror på att ryktesspridning och vanära kan leda till att familjemedlemmar kan gå miste om anställningar, ekonomiska samarbeten och äktenskap som är avgörande komponenter i den interna ekonomin. Familjen har helt enkelt inte råd att riskera minsta ifrågasättande och måste omedelbart slå till mot varje antydning till normbrott för att återupprätta sin heder

i omgivningens ögon. "En dotters oskuld, hur ren hon är och hur möjlig att gifta bort, kan vara ett kapital för någon som är väldigt fattig", berättar en aktör som driver skyddat boende. I mer välbärgade familjer med hög status innebär normbrott förvisso också statusförlust samt minskad möjlighet till ekonomiskt utbyte med andra, men dock utan de omedelbart destruktiva konsekvenser som följer när själva överlevanden står på spel. Upprätthållanden av hedern handlar alltså om bevarad kredibilitet i ett ekonomiskt system inför den nära omgivning av likar som familjen är beroende av för sitt välstånd och/eller sin överlevnad.

Här spelar också grannskapet och den socioekonomiska segregationen in på avgörande sätt eftersom familjer som lever tätt inpå andra familjer som värnar om likartade normer är mer exponerade för omgivningens blickar. Det går helt enkelt inte att flyga under radarn om varje person man möter i trapphuset, på torget eller i mataffären tillhör samma gemenskap och delar samma normer. Tidigare forskning visar att täthet mellan medlemmar i en etnisk grupp har betydelse för kvinnornas deltagande på arbetsmarknaden (Andersson, Musterd och Galster 2019). Den kunskapen tillsammans med svenska niondeklassarnas rapportering om att kraven på deras kyskhets innan äktenskapet samt våldsutsatthet ökar när deras mammor är arbetslösa (Baianstovu m.fl. 2019), visar att täta grannskap mellan socioekonomiskt utsatta likar kan vara en grogrund för hedersnormer.

Den gemensamma nämnaren är att en familjs ekonomiska möjligheter, oavsett om dessa är skrala eller goda, är beroende av gemenskapens uppfattning om kvinnornas kyskhets och männens förmåga att hantera normbrott. Men förutsättningarna för normförändring i positiv riktning är betydligt bättre i familjer som är ekonomiskt självständiga eftersom dessa familjer, liksom Mayas familj till en början, kan säkra sin försörjning utan hjälp från inneslutna gemenskaper som prioriterar inbördes sammanhållning, kräver absolut lojalitet och utvecklar konforma, patriarkala normer enligt principen: den som inte är med oss är emot oss.

GRANNSKAPETS BETYDELSE

Flera aspekter av grannskapets betydelse för hedersnormerna och för det hedersrelaterade våldets uttryck har redan klargjorts, men det kan inte nog understrykas att den geografiska närheten, eller för den delen avståndet, till människor som delar socioekonomiska levnadsvillkor har stor betydelse. I Mayas fall medger avståndet till släkten, tillsammans med andra faktorer, viss frihet i och med att insynen i familjen och beroendet av hederskontexten minskar och sedan ökar när kriget i hemlandet bryter ut, släkten anländer och banden åter tättnar i viss mån. I Fatimas fall får närheten till hedersgemenskapen praktiska konsekvenser: det finns alltid någon som ser och hör. Ryktesspridningen i området och vidare till den transnationella hedersgemenskapen är snabb. När Fatima flyr från sin make har familjen stark

press på sig att hitta och döda Fatima. De har också stora resurser för att förfölja henne därför att många släktingar i bostadsområdet hjälper till. I Alexandras fall bidrar närheten till kriminella kretsar där hedersnormer råder till att hennes bröder inskräper hedersnormer som tidigare inte varit särskilt starka i familjen.

Ett par andra berättelser kan belysa detta ytterligare. En föreningsaktiv intervjudeltagare i ett utsatt område berättar om en kvinna från Pakistan som misshandlades så svårt av sin man att hon fruktade för sitt liv. Kvinnan befارade att hon inte skulle få hjälp om hon flydde lägenheten och sprang ut på gården. De flesta i hyreshuset tillhörde nämligen samma hederskontext och skulle förmodligen ta makens parti. Därför vågade hon inte försöka undsätta sig. Motsatsen inträffar då en intervjudeltagare i en akut våldssituation springer ut i trappuppgången och ned till grannen som förstår vad som behöver göras. Intervjudeltagaren bor i vad hon själv kallar ett "bättre område" med grannar av blandad härkomst och visar med sin flykt att hon har hopp om att någon kommer att hjälpa henne. Något år senare har intervjudeltagaren med polisens, socialtjänstens och släktingars hjälp eget boende och ensam vårdnad om barnen.

Låt oss ytterligare belysa några aspekter som har att göra med framväxten av områdesbaserade hedersnormer som delvis går utöver de blodsbaserade hederskontexterna. I dessa system spelar tillhörigheten i ett visst bostadsområde allt större roll för stärkta våldsnormer. Så är inte vanligtvis fallet i hederskontexter där blodsband avgör vem som har ansvar för vem enligt en etablerad, traditionell ordning som bygger på släktskap.

Klaras berättelse visar hur hedersnormer uppstår och stärks på gator och torg i ett område med stora socioekonomiska utmaningar och blir till ett slags allmän, grannskapsbaserad hedersstruktur. Klaras familj är muslimska romer. De tillhör en större gemenskap med starka hedersnormer, men Klara själv får en rätt så fri uppväxt eftersom hennes pappa är progressiv. Friheten får dock ett abrupt slut när Klara ertappas med en pojkvän från en annan etnisk minoritet. Klaras familj handskas med normbrottet i enlighet med reglerna i den romska gemenskapen och pojkvännens familj hanterar det i enlighet med de hedersnormer som råder i deras etnoreligiösa grupp. Förutom detta blandar sig ett kriminellt gäng med starkt fäste i bostadsområdet i situationen. De besöker Klaras familj under en familjesammankomst där Klara och pojkvännen deltar och hotar dem med pistol. Gänget har ingen koppling till någon av familjerna utan ser det som sin uppgift att bevaka den allmänna hedern i grannskapet som är ett socioekonomiskt utsatt bostadsområde. Det spelar sannolikt in att de båda ungdomarna kommer från familjer som praktiserar hedersnormer vilket gör föräktenskapliga relationer otänkbara.

Hedersnormer i fysiska, offentliga rum

De grannskapsbaserade hedersnormerna tar sig olika uttryck. Vi har sett att de kan spela in i enskilda familjers och personers liv. Men de kan också komma att forma stämningen på gator och torg, i kollektivtrafiken och i skolor.

I intervjumaterialet framgår tydlig att framväxten av grannskapsbaserade hedersnormer som delvis går utöver de blodsbaserade strukturerna är tätt förknippad med de livsvillkor som formar unga mäns liv i områden med stora socioekonomiska utmaningar, det vill säga i segregerade, marginaliserade bostadsområden. En föreningsaktiv, äldre man berättar om sin förtvivlan när hans söner ger uttryck för hedersnormer som han själv tar avstånd från och en kvinna som arbetar i en kvinnojour har en liknande erfarenhet. Den äldre mannen har flytt sitt före detta hemland för att undkomma dem men sönerna snappar upp dem när de underläggs normerna bland jämnåriga i bostadsområdet. Kvinnan som betecknar sig och sin make som demokrater vid ankomsten till Sverige har sett sönerna sakta mista förtroende för svenska myndigheter och vid ett tillfälle ta lagen i egna händer, i detta fall på grund av erfarenheten att unga män som de inte tas på allvar av polisen när de är brottsoffer.

Flera intervjudeltagare berättar om hur deras bröder tar täten i inskräpningen av nygamla våldsnormer som föräldrarna inte bryr sig särskilt mycket om. Om detta berättar flera av våra intervjupersoner, både som personlig erfarenhet och som yrkeserfarenhet. I dessa fall, exempelvis i Alexandras, hänger inskräpningen av hedersnormer i regel samman med en kompensatorisk maskulinitet som konstrueras genom kriminalitet, droganvändning och annan social problematik. Enkelt uttryckt innebär det att unga män som av majoritetssamhället redan på förhand betraktas som förlorare och förövare på grund av sin etnicitet, religion och tillhörighet i ett illa ansett bostadsområde satsar på ett slags hypermaskulin motståndsideolog där de åtminstone har ett värde i varandras ögon (jfr. Barnombudsmannen 2018; Connell och Messerschmidt 2005; Moldenhawer 2016). Uppkomsten av nya former för hedersnormer och samspelet mellan dessa och gamla hedersnormer blir alltså i dessa fall en del av dessa unga mäns ömtåliga, sociala kapital.

Flera aktörer berättar om hur människor med könsöverskridande uttryck trakasseras på offentliga platser och hur flickor och kvinnor som inte klär sig traditionellt tillrättavisas. En fritidsledare berättar om en transtjej som trakasserades i sitt bostadsområde:

Folk drog i henne och skrek åt henne. Jag blev riktigt orolig. Det var så hotfullt. Och det jag såg var bara en bråkdel av allt hon berättade om. Hon blev ju hotad till livet och jagad. Det var verkligheten som hon levde i varje dag.

En annan del av prismet är att det blir allt svårare att prata om sexualitet och relationer. En förening som arbetar preventivt säger att arbetet i skolor är svårare än tidigare:

Förut kunde vi ha samtal om kropp och sexualitet, men nu är det nästan omöjligt. Eleverna reser sig upp och går. De håller för öronen och säger att de är för unga för att prata om sex. Ibland blir stämningen hätsk. Särskilt när vi pratar om HBTQ-frågor. Vi har fattat beslut om att vi inte längre går ut två och två. Det krävs helt andra insatser om det ska funka. Vi måste börja på en annan nivå nu.

Hur hänger dessa konservativa, ojämlika normer i det offentliga samman med hedersnormer i olika släktskapsbaserade hederskontexter? På den frågan kan vi inte ge ett tillförlitligt svar utifrån det material vi har till förfogande, men det som står klart är dels att hedersnormerna inom dominerande grupper i ett bostadsområde kan förstärka platsbundna, heteropatriarkala normer på dess gator och torg, dels att sådana normer uppstår på segregerade platser där människor som lever i olika former av inneslutenhet (socioekonomiska, etniska, religiösa, migrationsrelaterade, transnationella) bildar nya sociala grupper. På samma sätt kan ett normsystem som dominerar i ett område påverka enskilda familjer - inte minst då barn och unga anammar konservativa normer som är främmande för deras föräldrar.

MIGRATIONSMÖNSTER, ETABLERING OCH INKLUDERING

I detta sista avsnitt ska vi se närmare på hur hedersnormernas uppkomst och upprätthållande formas av faktorer som rör människors bakgrund, migrationsmönster, etablering i det nya samhället, känsla av inkludering i det svenska välfärdssystemet och erfarenheter av diskriminering. Migrationens mönster och samspelet mellan det nya och det gamla har nämligen stor betydelse för hur människors livsmönster och världsbilder förändras. Sammantaget har många olika faktorer betydelse för utfallet av dessa processer som omfattar allt från individens utbildning, färdigheter, erfarenheter

av våld och krig samt kognitiva förmågor till faktorer inom minoritetsgruppen samt i det mottagande samhället.

Bakgrund i stater med och utan offentlig välfärd

Att belysa den offentliga välfärdens relativa betydelse i olika länder med Sverige som utgångspunkt bäddar för problem eftersom de flesta länders välfärd är sämre utvecklad än den svenska, även efter att den så kallade svenska modellen (Esping Andersen 1989) övergivits för ett mer marknadsstyrt samhälle (Edelbalk, Swärd och Wadensjö 2013). Åtminstone är det så i ett globalt perspektiv och definitivt när jämförelsematerialet utgörs av krigshärjade områden med sönderslagen infrastruktur som kastar närstående i armarna på varandra; samtliga intervjupersoner talar ur en erfarenhet som sprungit ur sådana förhållanden.

Våra intervjudeltagare kommer från stater med olika strukturer mellan familjebaserad och viss offentlig välfärd i termer av visst rättsväsende, sjukvård, skolor och högre utbildning. Vi ser att variationen är stor. De tillhör minoritetsgrupper och majoritetsgrupper, har religiösa tillhörigheter av varierande slag och olika status och positioner på de platser de lämnat. Några kommer som led i keddjemigrationer som ägt rum i flera decennier från regioner där gruppernas fotfäste förlorats helt eller delvis i olika typer av väpnade konflikter, förföljelse eller en blandning däremellan. Den gemensamma faktorn är segregation i någon bemärkelse, det vill säga åtskiljande från andra grupper antingen i det gamla hemlandet, i det nya hemlandet eller både och.

Vi ser att några av de familjer som bor i områden med stora socioekonomiska utmaningar och har ursprung i geografiska områden där staten är förtryckande eller obefintlig kan vara skeptiska till olika former av myndighetsutövning, från föräldrasamtal i skolan och föreningsliv till kontakt med socialtjänst och sjukvård. Ett av de uttalade skälen är att man är orolig för att man inte ska behandlas väl och en känsla av negativ särbehandling, det vill säga diskriminering. En föreningsaktiv kvinna med bakgrund på Afrikas Horn sa så här: "På förskolan får mina barn lära sig att om mamma blir arg på dig ska du låsa in dig på toaletten och slå 112". När hon nämnde siffrorna rörde hon vid sin mun, sin näsa och sina båda ögon, 112. "Får alla barn i Sverige lära sig det?", frågade hon. Svaret var på sätt och vis inbyggt i frågan: Ges rådet endast till barn i socialt marginaliserade områden? Det är således viktigt att understryka att medborgarnas tillit till majoritetssamhället och dess institutioner har formats på olika vis av erfarenheter före ankomsten till Sverige i samspel med deras erfarenheter av vad de svenska institutionerna gör. Tillit är ju inget absolut, något som man antingen har eller inte har, det är ett socialt kapital som ökar, minskar och förändras beroende på arten och karaktären av de samlade interaktionerna mellan den enskilde, den enskildes närstående och andra hen associerar sig med och representanter för det mottagande samhällets institutioner; det kan vara lärare, förskolepersonal, vårdpersonal,

poliser, socialarbetare och journalister för att nämna några. På så vis har Sverige som mottagande samhälle inflytande över om tilliten växer till sig eller avtar.

Ålder, livsbiografi och familjesituation vid ankomsten till Sverige

En av våra frågeställningar handlar om vad ålder vid ankomsten till Sverige och den tid som förflutit sedan ankomsten betyder för hedersnormer och hedersrelaterat våld och förtryck. Om detta är det svårt att uttala sig på ett pålitligt sätt utifrån det material vi har till förfogande. Det vi kan se är att människors ålder, livsbiografi och familjesituation vid ankomsten till Sverige har viss betydelse i kombination med utbildning, religiositet, arbetslivserfarenhet, statslöshet, pågående krig i hemlandet, om man tillhör en minoritets- eller majoritetsgrupp och om gruppen har makt och inflytande över ett territorium eller ej. Sedan spelar grannskap och socioekonomi också roll. Det är med andra ord mer komplext än vi förmår belysa.

Vad vi dock vet utifrån vårt material är att de intervjupersoner som anlänt i tonåren eller vuxen ålder berättar om hårda hedersnormer. Detta ligger i sakens natur då dessa personer har gjort motstånd mot just dessa normer på ett eller annat sätt – det är därför de ingår i vårt urval. Deras erfarenhet av hedersnormer kan ofta kopplas till deras familjer svåra upplevelser före flykten, under migrationsprocessen samt av socioekonomisk segregation i Sverige. Många har varit med om traumatiska händelser de inte fått hjälp att bearbeta. Familjer som länge levt under förtryck, misär och turbulens har i regel utvecklat striktare normsystem och är starkt beroende av den omsorg och gemenskap som finns inom hederskontexten. Det kan gälla familjer som varit på flykt under lång tid och levt under mycket svåra förhållanden - inte minst minoritetsgrupper som levt i diaspora i flera generationer. Det kan också gälla människor med bakgrund i totalitära och odemokratiska stater. Till de omständigheter som fått familjerna att fly kommer ofta långdragna och farliga migrationsprocesser där familjen och släkten splittrats och det varit ytterst svårt att försörja sig.

Kännetecknande för intervjupersonerna med personliga erfarenheter av livet i en hederskontext är det faktum att de var unga vid tidpunkten för konflikten med familjen och att de gick i skolan. I skolan mötte de andra världsbilder än dem de mötte hemma genom skolämnen samt umgänge med andra elever och skolans personal. Våra intervjupersoner utvecklade, med andra ord, intellektuell och kognitiv mobilitet. Några av våra professionella intervjupersoner har emellertid iakttagit att skolelevers motstånd mot jämställdhet i områden med stora socioekonomiska utmaningar har ökat över tid. Här kan det vara på sin plats att fråga sig vilken betydelse den ökande socioekonomiska segregationen tillsammans med skolsegregationen (jmf. Trumberg 2011) kan ha för i vilken riktning skolelevers normer formas.

Flera intervjudeltagare vittnar om att deras yngre syskon fått ett friare liv – även om det också finns exempel på motsatsen. Vi iakttar samtidigt att de unga kamp för ökad frihet kan höra samman med föräldrars och nära anhörigas etablering och ökande mobilitet vilken gynnat demokratisering av normer och varit ogynnsam för hedersnormer (jmf. Friberg och Björnset 2019).

En kategori som på sätt och vis berör ålder är utlandsfödda ofta unga kvinnor som kommer till Sverige genom anknytning till en utlandsfödd man³. Dessa kvinnor är särskilt utsatta för inneslutningens negativa effekter. Giftermålet berättigar till ett tidsbegränsat uppehållstillstånd som permanentas under förutsättning att äktenskapet varat i minst två år. Grunden för uppehållstillståndet är alltså äktenskap och försörjning av maken. Vi ser att dessa personer är osynliga för välfärdssamhällets institutioner och ofta hamnar i en oerhörd isolering – i inneslutning. En av intervjudeltagarna, vi kallar henne Rebecca, kom till Sverige genom ett tvångsäktenskap med en man inom familjens etnoreligiösa sammanslutning. Rebeccas familj som levde i den yttersta fattigdom hoppades att äktenskapet skulle öka deras välbefinnande. Genom äktenskapet gick Rebecca ett liv till mötes där hon under tretton år där hon avskärmad från samhället utanför hemmets väggar utsattes för våld av maken. Hon tilläts endast umgänge med hans nära släktingar. Hennes mobilitet var obefintlig tills ett av barnen kom att vistas på sjukhus en längre tid. Där etablerades kontakt mellan Rebecca och människor utanför den snäva familjekretsen, sjukhuspersonalen, vilket bidrog till att Rebecca fick möjlighet att se sin situation med andra ögon. För Rebecca blev sjukhusvistelsen en ingång till ökad mobilitet och början till slutet av hennes liv i inneslutenhet och våld.

Frånvaro av känsla av inkludering i det svenska välfärdssystemet

Känslan av inkludering i det svenska välfärdssystemet formas genom ett komplext samspel mellan förflutna och nutida erfarenheter. Faktorer som påverkar känslan av inkludering – eller exkludering – är de egna, konkreta erfarenheterna av det svenska samhället samt en mer allmän, kollektiv vetskap om hur personer som liknar en själv betraktas och behandlas av majoritetssamhället.

En fritidsledare i intervjumaterialet uppmanar en våldsutsatt elev att kontakta sin skolkurator. Han svarar: "Hur ska jag kunna prata om det här? Vi är muslimer. De tror redan att mina föräldrar är monster!" Eleven ger uttryck för en kollektiv vetskap om att hans familj riskerar att svartmålas om han berättar om sin utsatthet för hedersvåld. Det är ett exempel på effekterna av territoriell stigmatisering vilket bland annat innebär att människor som bor i

³ Rebeccas historia beskrivs mer ingående i Baianstovu 2021.

socioekonomiskt marginaliserade områden och tillhör vissa etniska och religiösa minoritetsgrupper döms ut som våldsamma och ojämställda (jfr. Sernhede 2009; Wacquant 1999, 2006). Annorlunda uttryckt är det område eleven bor i stämplat som ett slags hedersterritorium – och hans muslimska familj som en hedersvåldsutövande familj. Att berätta om utsatthet för hedersvåld blir i elevens ögon omöjligt därför att det bekräftar de stereotyper han själv och hans omgivning redan drabbas av. Hans val står mellan familjens konkreta våld och samhällets symboliska våld. Eleven i fråga känner sig därmed inte inkluderad i det svenska välfärdssystem som borde skydda honom, utan på förhand exkluderad genom sin våldsutsatthet. Berättelsen är enskild, men erfarenheten allmän enligt skolkuratorer och andra yrkesgrupper som dagligen kommer i kontakt med ungdomar.

Föreställningarna om vissa etniska och religiösa grupper som våldsamma och ojämställda tar sig ibland uttryck genom direkt diskriminering. En verksamhet som arbetar preventivt berättar om en situation på en förskola då en flicka vägrade sitta bredvid en pojke och hålla honom i handen. Eftersom flickans familj tillhörde en minoritetsgrupp som förknippades med hedersvåld kallades hennes pappa till samtal där det visade sig att flickans motvilja inte handlade om hedersnormer, som personalen trott, utan om att pojken nöp henne. Exemplet visar hur män i vissa samhällsgrupper misstänkliggörs på grundval av etnicitet, religion och tillhörighet i socioekonomiskt marginaliserade områden.

Den stereotypa hedersstämpeln drabbar också våldsutsatta som inte lever upp till dessa snäva, könsbundna föreställningar om hedersvåldets offer och förövare. Det förövarskap som tillskrivs pojkar och män kan bidra till att deras faktiska utsatthet inte uppmärksammas samt att de misstros och avvisas om de söker hjälp. Samma sak gäller flickor och kvinnor som inte uppfyller sinnebilden av våldets offer som är en ung, muslimsk, heterosexuell kvinna med bakgrund i Mellanöstern eller Nordafrika. För att uppfattas som trovärdig bör hon vara tillbakadragen, undergiven och se traditionellt kvinnlig ut. "Det ska vara den tysta, lilla slöjbeklädda tjejen som är väldigt skötsam", konstaterar en av intervjudeltagarna krasst. Paradoxalt nog kan stereotypen leda till att flickor och kvinnor som klär sig utmanande, dricker alkohol, är sexuellt aktiva eller på andra sätt gör motstånd mot hedersnormerna, och därmed löper stor risk att utsättas för repression, osynliggörs (jfr. Björktomt 2012). En lärare vi intervjuat erfar att "[de] som verkligen skulle behöva hjälp är ofta de här tjejerna som har ett hårt yttre, med massor av svart smink runt ögonen och kaxiga som tusan. De äger i skolkorridoren, och sen kanske de har ett rent helvete hemma. Men det är ingen som ser dem som offer".

Sammantaget får den territoriella stigmatiseringen och egna eller närståendes erfarenheter av diskriminering och stereotyper konsekvenserna att människor exkluderas från det svenska välfärdssystemet som uppfattas – och i vissa fall också fungerar – som en repressiv motpart snarare än en potentiell

samarbetspart. Och dessa mekanismer tar verkligen skruv tillsammans med tidigare erfarenheter av förtryckande, korrupta och totalitära stater där välfärden varit obefintlig eller orättvist fördelad. En konkret följd är att hedersstämplade minoritetsgrupper kan komma att uppfatta de offentliga verksamheter som har till uppgift att förebygga hedersnormer samt skydda och stötta våldsutsatta som en gemensam, yttre fiende vilket stärker gruppens interna sammanhållning. Stark intern sammanhållning och inneslutning är en grogrund för patriarkala och auktoritära normer, hedersnormer och våld. På så vis förstärker stigmatisering, diskriminering och stereotyper hedersvåldets grundvalar.

DISKUSSION OCH SLUTSATSER

Med hjälp av *Storstadskartläggningens* kvalitativa intervjuer har vi undersökt vilken betydelse segregation har för uppkomst, upprätthållande respektive förändring av hedersnormer och hedersrelaterat våld och förtryck ur ett intersektionellt perspektiv. Materialet visar på mångfacetterade mönster av samspel mellan de segregeringande faktorer som studiens frågeställningar är baserade på. Dessa är socioekonomi, etnisk, religiös och nationell täthet i grannskapet, tillhörighet i statslösa etniska minoritetsgrupper, känsla av inkludering i det svenska välfärdssystemet, migrationsmönster, lokala och transnationella relationer, pågående konflikter i den tidigare hemregionen samt den tid man varit i Sverige, grannskap och människors bakgrund i stater med och utan offentlig välfärd. Ingen av dessa faktorer kan alltså ensam förklara varför hedersnormer ökar eller minskar i styrka. Det var *Storstadskartläggningens* huvudsakliga slutsats att inneslutning av olika skäl, på olika fält och nivåer är en mekanism som har avgörande inflytande över hedersnormernas och hedersvåldets uppkomst och upprätthållande, medan mobilitet bidrar till att nya band och beroenderelationer skapas med människor utanför den primära gruppen och bidrar till att försvaga hedersnormer. I de fördjupade analyserna har vi undersökt om det finns något i materialet som vi översåg i de tidigare analyserna som skulle kunna motsäga slutsatsen, men vi har inte hittat något sådant.

Vilken betydelse har socioekonomiska faktorer? När vi ser till intervjumaterialet som helhet är det tydligt att hedersnormer förekommer i såväl fattiga familjer som i familjer med något högre inkomst, vilket tydligt visar att de materiella faktorerna i sig är otillräckliga som förklaring, då varken fattigdom eller rikedom automatiskt bidrar till stärkta patriarkala normer – det är snarare det interna beroende mellan likar som åstadkommer dessa normkonforma, patriarkala mönster. Vi ser att normernas styrka inte handlar om välståndet i sig utan om hur det förvärfvas: antingen genom mångsidiga relationer utanför släkten och den etnoreligiösa gruppen eller inom ramen för hederskontexten. Vi ser att arbete utanför den primära kretsen av släkt och minoritetsgrupp har betydelse för graden av mobilitet.

Grannskapet har också betydelse. Familjer som lever tätt inpå andra som värnar om starka hedersnormer är mer exponerade för omgivningens blickar vilket samstämmer med tidigare forskning som visar att täthet mellan medlemmar i en etnisk grupp har betydelse för kvinnornas deltagande på arbetsmarknaden (Andersson, m.fl. 2019). Materialet visar också att förutsättningarna för normförändring i demokratisk riktning ökar i ekonomiskt självständiga familjer eftersom dessa kan säkra sin försörjning utan hjälp från inneslutna gemenskaper som prioriterar inbördes sammanhållning och utvecklar konforma normer. I intervjumaterialet framgår att de livsvillkor som formar unga mäns liv i bostadsområden med stora socio-ekonomiska utmaningar, gynnar framväxten av våldsnormer som går långt utöver hederskontextens blodsbaserade (etniska) strukturer. Hur hänger dessa konservativa, ojämlika normer i det offentliga samman med hedersnormer i olika släktskapsbaserade hederskontexter? På den frågan kan vi inte ge ett tillförlitligt svar utifrån det material vi har till förfogande, men det som står klart är dels att hedersnormerna inom dominerande grupper i ett bostadsområde kan förstärka platsbundna, heteropatriarkala normer på dess gator och torg, dels att sådana normer uppstår på segregerade platser där människor som lever i olika former av inneslutenhet (socioekonomiska, etniska, religiösa, migrationsrelaterade, transnationella) bildar nya sociala grupper. På samma sätt kan ett normsystem som dominerar i ett område påverka enskilda familjer - inte minst då barn och unga anammar konservativa normer som är främmande för deras föräldrar. Vi har hört föräldrar som betecknar sig som demokrater uttrycka sin förtvivlan när deras barn ger uttryck för hedersnormer de själva tar avstånd ifrån.

Migrationsmönstren och den tid man varit i Sverige har betydelse, men tiden i sig förändrar ingenting. Samtliga intervjudeltagare med egen erfarenhet av livet i en hederskontext har kommit till Sverige som led i minoriteters kedjemigration - oftast minoriteter som helt eller delvis är utan ett territorium de kan kalla sitt. Minoritetsskap har således betydelse för hedersnormernas styrka vid tiden för ankomsten. Vi ser olika typer av förändringar i dessa familjer och att kvalitén i kontakten med det större samhället bidrar till att öka eller minska inneslutenheten respektive mobiliteten.

Barn i särskilt *statslösa minoritetsgrupper* med täta *transnationella relationer* känner starka krav på att föra gruppen vidare genom giftermål inom gruppen. De som lever i aktiva konflikter där anhöriga hotas av krig och förföljelse har också en starkare tendens att kräva att deras barn ska gifta sig med släktingar som befinner sig i utsatta situationer i det gamla hemlandet eller någon annanstans. Vi ser också att arrangerade äktenskap, barnäktenskap och tvångsäktenskap är sammantvinnade med socioekonomisk och annan utsatthet. Detta framgår av vårt empiriska material och av tidigare forskning (Husseini 2009; Alinia 2013).

Har ålder vid ankomsten till Sverige betydelse? När vi beaktar de familjer där hedersnormerna med tiden förändras i riktning mot mer demokratiska normer framstår föräldraskap liksom egen utbildning och arbetsliv som betydelsefullt. Så småningom kan relationer i en vidgad krets av betydelsefulla personer öka känslan av inkludering och hemmahörighet. Många intervjudeltagare berättar om hårda normer när de själva var små medan yngre syskon växer upp under betydligt friare omständigheter. De äldre syskonens barndom, skolgång, fritidsaktiviteter och ungdomsliv har ibland fungerat som en läro- och tillsipsprocess för föräldrarna som alltmer kommit att lita på samhället utanför den närmaste kontexten. Men en sådan utveckling är långt ifrån självklar utan kräver en parallell process av inkludering.

En kategori som i särskild grad är utsatt för inneslutningens negativa effekter är personer, ofta kvinnor, som *migrerar på grund av anknytning inom äktenskapet* och som därmed har ett tidsbegränsat uppehållstillstånd som är villkorat av äktenskapet. Dessa personers våldsutsatthet möjliggörs av en extrem inneslutenhet eftersom det anknytningsbaserade uppehållstillståndet och mannens försörjning gör dem osynliga för välfärdssamhället.

Vad betyder erfarenhet av offentlig välfärd i det gamla hemlandet? Våra intervjudeltagare kommer från stater med olika strukturer mellan familjebaserad och viss offentlig välfärd i termer av visst rättsväsende, sjukvård, skolor och högre utbildning. Variationen är stor. De tillhör främst minoritetsgrupper, men också majoritetsgrupper, har religiösa tillhörigheter av varierande slag och olika status och positioner på de platser de lämnat. Några kommer som led i keddjemigrationer som ägt rum i flera decennier från regioner där gruppernas fotfäste förlorats helt eller delvis i olika typer av väpnade konflikter, förföljelse eller en blandning däremellan. Den gemensamma faktorn är segregation i någon bemärkelse, det vill säga åtskiljande från andra grupper antingen i det gamla hemlandet, i det nya hemlandet eller både och. Den svenska statens sätt att fungera är väsentlig för hedersnormernas styrka eftersom bristande tillit till myndigheterna och samhället utanför den etniska kontexten och bristande tillgång till välfärd är grogrund för hedersnormer. Det handlar exempelvis om hur flyktigmottagningen är organiserad - bidrar den till att öka eller minska det interna beroendet mellan människor ur samma språkliga, etniska, socioekonomiska eller religiösa grupp? När ansvaret för nyanlända släktingar, vänner och bekanta läggs på anhöriga tättnar de interna ekonomiska, materiella, sociala och kulturella beroendebanden inom grupper samtidigt som avståndet ökar till andra grupper och samhället i stort. Följden är ökad inneslutning och minskad mobilitet vilket är grogrund för auktoritära, patriarkala normer för vilka hedersnormer är ett radikalt uttryck. Motsatt iakttar vi hur mobilitet ökar tilliten och bidrar till normförändring i demokratisk riktning.

Erfarenheter av diskriminering och stereotyper präglar människors erfarenhet av det svenska välfärdssystemet som uppfattas – och i vissa fall också fungerar – som en repressiv motpart snarare än en potentiell samarbetspart.

Och dessa mekanismer tar verkligen skruv tillsammans med tidigare erfarenheter av förtryckande, korrupta och totalitära stater där välfärden varit obefintlig eller orättvist fördelad. En konkret följd är att hedersstämplade minoritetsgrupper kan komma att uppfatta de offentliga verksamheter som har till uppgift att förebygga hedersnormer samt skydda och stötta våldsutsatta som en gemensam, yttre fiende vilket stärker gruppens interna sammanhållning. På så vis förstärker stigmatisering, diskriminering och stereotyper hedersvåldets grundvalar.

Som framgår av analyserna ser vi att upprätthållande av hedersnormer och förändring av dessa påverkas av levnadsförhållanden som utmejslas i ett samspel mellan tidigare erfarenheter och den svenska politikens utformning. Politik som har som mål att inkludera alla medborgare i samhället genom jämlik tillgång till välfärd bidrar till att öka enskildas mobilitet. Behovet av sådan välfärdspolitik har ökat samtidigt som tillgången på välfärd minskat. Detta ställer stora krav på samhällsinstitutioner som skola, socialtjänst, sjukvård och vuxenutbildning att försöka kompensera för resultatet som är ökad inneslutning med allt vad den innebär.

EFTERORD

Begreppet hedersrelaterat våld och förtryck tenderar att användas som benämning för allt våld som förekommer i familjer med migrationsbakgrund med hänvisningar till dessa familjers förmodat fixerade kultur. Därför är det nödvändigt att påminna om att det vi idag förstår som hedersrelaterat våld och förtryck kan ha många olika källor och orsaker. När våld uppstår i familjer från utomeuropeiska länder funderar de flesta på huruvida det är hedersrelaterat, men tänk om våldet i vissa fall uppstår på grund av kaos och normupplösning snarare än genom socialt delade våldsnormer? Det kaos som förtryck, krig, flykt och svårigheter att etablera sig i ett okänt samhälle på nytt kan åstadkomma normupplösning. Ett begrepp som kan fånga normupplösning är anomi.

Anomi innebär att samhället är i förändring så att delar av befolkningen blir oförmögen att integrera sina individuella handlingar med de normer som har allmän utbredning i samhället (Durkheim 1970; Stedman Jones 2001). De får, med andra ord inte tillgång till de redskap de behöver för att kunna leva upp till de krav som samhället ställer på dem. Ett tecken på att ett samhälle hamnat i anomins statiska och patologiska tillstånd är en kraftig ökning av normbrott. Kan det vara fallet att delar av det våldsutövande och den våldsutsatthet som benämns som hedersrelaterat i Sverige idag, vare sig handlar om normförstärkning eller normförsvagning utan snarare om normsammanbrott? Om anomi? Den frågan behöver studeras i kommande forskning.

TILLKÄNNAGIVANDEN

Det datamaterial som ligger till grund för denna studie har insamlats i samband med genomförandet av storstädernas kartläggning av det hedersrelaterade våldets och förtryckets omfattning och uttryck i Göteborg, Malmö och Stockholms stad 2017–2018. Kartläggningens syfte och frågeställningar omfattade socioekonomi och lokal hemvist. *Storstadskartläggningen* har etikprövats och godkänts av EPN i Uppsala, Dnr 2017 /502. Intervjuerna genomfördes av Rúna í Baianstovu, Hanna Cinthio, Hans Knutagård och Emmie Särnstedt Gramnaes.

Tack till Linnea Bruno, universitetslektor på Barn- och ungdomsvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet som kommenterat texten under arbetets gång inom ramen för Centrum för Våldsstudier (CVS), Örebro universitet.

REFERENSLISTA

- Abji, S., Korteweg, A.C. 2021. "Honour"-based violence and the politics of culture in Canada: Advancing a cultural analysis of Multiscalar violence. *International Journal of Child, Youth and Family Studies* 2021. 12(1): 73–92. DOI : <https://doi.org/10.18357/ijcyfs121202120084>
- Abu-Lughood, L. 1999. *Veiled Sentiments. Honor and Poetry in a Bedouin Society*. Berkely, Los Angeles, London: University of California Press.
- Afsaruddin, A. 1999. *Hermeneutics and Honor. Negotiating Female "Public" Space in Islamic/Ate Societies*. Harvard University: Harvard Middle eastern Monographs XXXII
- Alinia, M. 2020. White ignorance, race, and feminist politics in Sweden, *Ethnic and Racial Studies*, 43:16, 249-267, DOI:10.1080/01419870.2020.1775861
- Andersson, R., Musterd, S. Galster. G. 2019. Economic Outcomes across Immigrant Types and Destinations Port-of-Entry Neighborhood and Its Effects on the Economic Success of Refugees in Sweden. *International Migration Review*, Vol. 53(3) 671–705 DOI: 10.1177/0197918318781785
- Ardila, A., Bertolucci, P.H., Braga, L. W., Castro-Caldas, A., Judd, T., Kosmidis, M. H., Matute, E., Nitrini, R., Ostrosky-Solis, F., Rosselli, M. 2010. Illiteracy: The Neuropsychology of Cognition Without Reading. *Archives of Clinical Neuropsychology*, 2010, 25(8): 689–712. doi.org/10.1093/arclin/acq079
- Baianstovu, R. 2021. Migration och kvinnors utsatthet för våld i nära relationer, i Moser Hällen, L. (red) *Intersektionella perspektiv på våld i nära relationer*. Stockholm: Liber.

- Baianstovu, R., Särnstedt Gramnaes, E. 2021. *Vägar ut och vägar in*. Stockholm: MUCF.
- Baianstovu, R., Ablett, P. 2020. The Transformation and Integration of Society, in Morley, C, Ablett, P, Noble, C, Cowden, C. (ed) *The Routledge Handbook of Critical pedagogies in Social Work*. UK: Routledge, Taylor & Francis group.
- Baianstovu, R., Strid, S., Cinthio, H., Särnstedt Gramnaes, E., Enelo, J-M. 2019. *Heder och samhälle. Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar*. Örebro: Social Work Studies, Örebro universitetet.
- Baianstovu, R. 2017. *Heder. Hedersrelaterat våld, förtryck och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Baianstovu, R. 2012. *Mångfald som demokratins utmaning*. Örebro: Socialt arbete, Forskar-skolan demokratins villkor, Örebro universitet.
- Bates, D. G., Rassam, A. 2001/1983. *Peoples and Cultures of the Middle East*. New Jersey: Prentice Hall.
- Björktomta, S-B. 2012. *Om patriarkat, motstånd och uppbrott. Tjejers rörelse i sociala rum*. Malmö: Förlaget Egalité.
- Blok, A. 1996. *Honour and Violence*. UK, Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. 1999. *Den manliga dominansen*. Göteborg: Daidalos.
- Bourdieu, P. 1987. *Kultursociologiska texter*. Stockholm: Salamander förlag.
- Carbin, M. 2010a. *Mellan tystnad och tal. Flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- Carbin, M. 2010b. *Hedersrelaterat våld och förtryck – en kunskaps- och forskningsöversikt*. Uppsala: Nationellt Centrum för Kvinnofrid, Uppsala universitet.
- Cohen, D., Nisbett, R.E. 1996. *The Culture of Honor*. SAGE Social Science Collections.
- Connell, R., Messerschmidt, J. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society*, 19(6): 829–859.
- Delmos 2021. *Segregation i Sverige – Årsrapport 2021 om den socioekonomiska boendesegregationens utveckling*. Stockholm: Delegationen mot segregation.
- Diskrimineringslag 2008. 2008:567. http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/diskrimineringslag-2008567_sfs-2008-567

- Durkheim, É. 1984. *The Division of Labor in Society*. Glencoe, Ill.: Free Press.
- Durkheim, É. 1965. *The Elementary Forms of Religious Life*. New York: Free Press.
- Durkheim, É. 1970. *Suicide*. New York: American Book Knickerbocker Press.
- Edelbalk, P.G., Swärd, H. Wadensjö, E. 2013. Velfärd – idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv, i, Swärd, H. Edelbalk, P.G., Wadensjö, /red. *Vägar till välfärd*, s. 12–27. Stockholm: Liber.
- Ekerwald, H. 2004. *Leva sitt liv med familjen i behåll*. Stockholm: Rädda barnen.
- Ekström, V. 2016. *Det besvärliga våldet. Socialtjänstens stöd till kvinnor som utsatts för våld i nära relationer*. Linköping: Linköping universitet.
- Elias, N. och Scotson, J. L. 2011. *Etablerade och outsiders*. Göteborg: Arkiv förlag.
- Esping-Andersen, G. 1989. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Oxford: Polity Press.
- Friberg, J. H., Björnset, M. 2019. *Migrasjon, foreldreskap og social kontroll*, Fafo rapport 2019:01. <https://www.fafo.no/images/pub/2019/20698.pdf>
- Geertz, C. 1993. *The Interpretation of Cultures*. Selected Essays. London: Fontana Press.
- Gill, A. K. 2006. Patriarchal violence in the name of "honour", *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 1993, 1(1): 1–12.
- Habermas, J. 1994. *Kampen för erkännande i den demokratiska rättsstaten, i Taylor, C. Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*. Göteborg: Daidalos.
- Habermas Jürgen (1984a): *The Theory of Communicative Action. Reason and the Rationalization of Society*. Del I. GB: Polity Press.
- Habermas Jürgen (1984b): *The Theory of Communicative Action. The Critique of Functionalist Reason*. Del II. GB: Polity Press.
- Hayes, S. 1994. Structure and Agency and the Sticky Problem of Culture, *Sociological Theory*, 1994, 12(1): 57-72.
- Hedman, L., Kadarik, K., Andersson, R. and Östh, J. 2021. Article Daily Mobility Patterns: Reducing or Reproducing Inequalities and Segregation? *Social Inclusion* 2021. 9(2): 8–221. DOI: 10.17645/si.v9i2.3850
- Hessle, M. 2009. *Ensamkommande men inte ensamma*. Uppsala: Uppsala universitet.

- Husseini, R. 2009. *Murder in the name of Honour. The True Story of One Woman's Fight Against an Unbelievable Crime*. London: Oneworld Publications.
- Larsson., J. K. 2015. *Integrationen och arbetets marknad*. Linköping: Linköpings universitet.
- Matthew R. L., Becker, S., C. Ouseyb, G. 2014. The transformation of pro-violence norms: an integrative review of the literature. *Aggression and Violent Behavior* 19 (2014) 340–345. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2014.05.003>
- McKenzie, R. D. 1924. The Ecological Approach to the Study of the Human Community. *American Journal of Sociology* 1924 (30): 287–301.
- Moldenhawer, B. 2016. Lika utbildning för alla? Integration eller exkludering i gymnasieskolan, i Dahlstedt, M., Hertzberg, F., Urban, S., Ålund, A. /red. *Utbildning, arbete, medborgarskap. Strategier för social inkludering i den mångkulturella staden*. Stockholm: Boréa.
- Nisbett, R. E., Cohen, D. 1996. *Culture of honor: The psychology of violence in the South*. Boulder, Colombia: Westview Press.
- Regeringen 2021. *Regleringsbrev för budgetåret 2021 avseende Delegationen mot segregation*. Regeringsbeslut II 12. <https://www.esv.se/statsliggaren/regleringsbrev/?rbid=21551>
- Reyes, Paulina de los 2003. *Patriarkala enklaver eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*. Norrköping: Integrationsverkets skriftserie IV.
- Rosqvist, J. 2020. *Moral i rätten. Utredningar av hedersrelaterat våld i Sverige 1997–2017*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Skr.2007/08:39. *Handlingsplan, för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck och våld i samkönade relationer*. Regeringen: Skr.2007/08:39.
- Sedem, M. 2012. *Rädsla för förlust av liv och heder*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Sernhede, O. 2009. Territoriell stigmatisering, ungas informella lärande och skolan i det postindustriella samhället. *Utbildning & Demokrati* 18(1).
- SFS1994:137. Lag (1994:137) om mottagande av asylsökande m.fl.
- Socialstyrelsen 2019. *Ett liv utan våld och förtryck. Slutredovisning av uppdraget att genomföra en nationell kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 2012:45. *Kvinnor och barn i rättens gränsland*. Stockholm: Socialdepartementet.

- SOU 2020:57. *Ett särskilt hedersbrott*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Stedman Jones, S. 2001. *Durkheim reconsidered*. Cambridge: Polity Press.
- Trumberg, A. och Urban, S. 2020. School Choice and Its Long-Term Impact on Social Mobility in Sweden. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 65(4) 569–583. doi.org/10.1080/00313831.2020.1739129
- Trumberg, A. 2011. *Den delade skolan. Segregationsprocesser i det svenska skolsystemet*. Örebro: Örebro universitet.
- Ungdomsstyrelsen, 2009. *Gift mot sin vilja*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2009:5.
- Wacquant, L. 2018. *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham, NC: Duke University Press.
- Wacquant, L. 2007. Territorial stigmatization in the age of advanced marginality. *Thesis Eleven*, 91(1): 66–77.
<https://doi.org/10.1177/0725513607082003>
- Wacquant, L. 2006. Avcivilisering och demonisering: Den sociala och symboliska förändringen av det svarta gattot, i SOU 2006:73. Kamali, M./red. *Den segregande integrationen: Om social sammanhållning och dess hinder*, Stockholm: Regeringen.
- Wacquant, L. 1999. Urban marginality in the coming millennium. *Urban studies*, 36(10):1639–1647. <https://doi.org/10.1080/0042098992746>
- Wilkinsson, R. och Pickett, K. 2021. *Den inre jämlikheten. Mer jämlika samhällen minskar stress, förbättrar hälsan och ökar allas välbefinnande*. Stockholm: Karneval förlag.
- Wilkinsson, R. och Pickett, K. 2011. *Jämlikhetsanden. Därför är mer jämlika samhällen nästan alltid bättre samhällen*. Stockholm: Karneval förlag

Hedersrelaterat våld och förtryck – en förståelsemodell av ett komplext fenomen av Siv-Britt Björktomta¹

När vi talar om hedersrelaterat våld och förtryck har diskussionen oftast kopplats till familjer med erfarenheter av migration, antingen genom egen eller föräldrarnas migration. Regeringens uppdrag, som denna artikel utgår ifrån, är ett uttryck för detta tankesätt. Vi kan konstatera att idag är cirka två miljoner eller 20% av Sveriges befolkning födda utomlands (SCB) och en stor andel lever i kommuner som har en hög grad av segregation samt i områden med socioekonomiska utmaningar. Segregation handlar om att människor lever och verkar separerade från varandra och vanligtvis anges sociala och ekonomiska skillnader som bakomliggande orsaker till det allt tydligare segregationsmönstret (Delmos 2021).

Det kan vara vanskligt att avgränsa och kategorisera människor i olika grupper, samtidigt är det nödvändigt för att synliggöra vissa frågor och problem. Utifrån socialt arbete innebär välfärdsstatens konstruktion också ett krav på att individer definieras som behövande eller icke behövande. För att utveckla det sociala arbetet och för att kunna välja insatser som fungerar behöver vi förstå vad den aktuella problematiken handlar om. Hur vi definierar och förstår problematiken avgör hur vi utformar arbetet för att förebygga och motverka hedersrelaterat våld och förtryck. Inledningsvis vill jag poängtera två självklarheter: de flesta familjer med migrationserfarenheter utsätter inte sina familjemedlemmar för våld, samt att våld förekommer även inom etniskt svenska familjer; mellan män och kvinnor, föräldrar och barn och även mellan syskon.

Denna artikel rör det sociala problemområde som kommit att benämnas hedersrelaterat våld och förtryck där hedersnormer inkräktar på familjemedlemmarnas rättigheter enligt FN:s konvention om mänskliga rättigheter och svensk lagstiftning, inklusive Barnkonventionen. Jag presenterar en förståelsemodell av fenomenet hedersrelaterat våld och förtryck (HRV) ur ett svenskt perspektiv baserad på mina tjugo års samlade erfarenheter av forskning och praktik med främst unga kvinnor som lever i sammanhang där hedersnormer är centrala. Modellen bygger på forskning från flera områden och omfattar teorier på strukturell nivå, familje- och gruppnivå samt en individnivå.

¹ Siv-Britt Björktomta är universitetslektor vid Sociologiska institutionen, Centrum för socialt arbete vid Uppsala universitet.

INLEDNING

Hedersrelaterat våld och förtryck förekommer i flera länder (UN 2002). Enligt FN dödas cirka 5 000 kvinnor varje år runt om i världen av familjemedlemmar i så kallade hedersmord (UNFPA 2000). I Sverige uppmärksammades fenomenet vid millennieskiftet efter flera mord av unga kvinnor där det fanns familje- eller andra släktband mellan offer/drabbad och gärningsperson/er. Hedersrelaterat våld och förtryck, HRV, har efter dessa händelser blivit ett begrepp som ofta används och fylls med olika innehåll (Westerstrand 2017). Tidigare studier visar att begreppet saknar en enhetlig definition (Carbin 2020, Eldén 2003, Grüber 2010).

Fenomenet HRV har även uppmärksammats i flera nordiska länder (Bredal & Ramsvik Melby 2018, Friberg & Bjørnset 2019, Jernbro & Jansson 2016, Lidman 2021, Liversage 2018) utifrån en växande kunskap kring unga som lever med begränsningar och negativ social kontroll, även våld, från sina föräldrar och sin familj. I Danmark och Norge kom frågan om arrangerade äktenskap och tvångsäktenskap på agendan redan under 1990-talet. I Danmark har frågan framför allt knutits till migrations- och invandringspolitiken (Jensen et al 2006). I den senare danska nationella handlingsplanen från 2016 om förebyggande arbete används begreppen *æresrelaterade konflikter* och *negativ social kontrol* (Liversage 2018). Forskare har även lanserat begreppet *æresrelaterad social kontrol* för att fånga ett brett spektrum av kontroll, hot och våld utifrån antropologiska och sociologiska teorier om ära, skam och våld (Danneskiold-Samsøe, Mørck, Wagner-Sørensen 2019).

I Norge låg tidigare fokus på tvångsäktenskap. Senare har forskare påpekat att det blir ett alltför snävt fokus och menar att frågan bör placeras in i ett bredare problemkomplex som de kallar "*autoritær oppdragelse og kontroll av jenters seksualitet med sikte på å bevare familiens ære*" (Bredal & Skjerven 2007). Tematiken har också uppmärksammat föräldraskap i en migrationskontext på ett mer generellt plan genom begreppen *sterk kontrol* eller *negativ sosial kontrol* (Friberg & Bjørnset 2019). Negativ social kontroll definieras som olika former av systematisk kontroll, "*oppsyn, press, trusler och tvang som utøvas for å sikre at enkelte personer lever i tråd med familiens eller gruppens normer*" (Friberg & Bjørnset 2019:32).

I Sverige har ingången till HRV-området varit genom begreppen *hedersmord* samt *hedersrelaterat våld och förtryck* och även *oskuldsnormer/krav* (Björktomt 2007, Carbin 2013, Cederlöf 2003, Schylltér & Linell 2008). Begreppen *heder* och *hedersrelaterat våld och förtryck* är vad Svärd (1999) beskriver som "intecknade av ideologiska föreställningar" vilka, om inte detta uppmärksammas, lätt kan präglade både utgångspunkter, urval och analysarbete. I samhällsdebatten och inom forskning kan en konflikt urskiljas som handlar om hur HRV ska förstås ur genus och/eller mångfaldsperspektiv (Westerstrand 2017) då olika perspektiv betonar olika

aspekter. Enligt det kulturella perspektivet ses våldet som ett uttryck för en icke-västerländsk hederskultur (Hussein & Schlytter 2014). Betoningen på kultur riskerar att bidra till att skillnader skapas mellan "svenskt" och "icke svenskt" (Carbin 2010). Ett perspektiv med utgångspunkt i feministiska teorier fokuserar på att studera strukturella förhållanden som mäns överordning och kvinnors underordning (Westerstrand 2017). Våldet definieras som en del av den patriarkala strukturen (Eldén 2003). Betoning på ett perspektiv baserat på feministiska teorier riskerar att fokus enbart handlar om att hitta likheter mellan den så kallade svenska kulturen och "de andra", som kan betraktas som hederskulturer (Eldén & Westerstrand 2004). I ett försök att undvika kulturella stereotypiseringar och kulturella schabloner har under senare år det intersektionella perspektivet i stället betonat förhållandet till olika maktstrukturer såsom kön, etnicitet, klass och nation (Baianstovu et al 2018, Carbin 2010b). Att enbart utgå från ett intersektionellt perspektiv riskerar att individen försvinner då maktordningar betonas.

Min utgångspunkt är att HRV är begreppsligt oklart och att uttrycken för detta våld rör sig på både individ, grupp/familje- samt samhällsnivå, både nationell och globalt. För att kunna förklara och förstå sociala fenomen behöver vi hämta kunskap och teorier från olika områden. I modellen betonas relationer och processer i vad som kan beskrivas som en intersektionell ståndpunkt där olika relationer, dimensioner och aspekter av makt, diskriminering, förtryck och dominans förstås som inbördes relaterade processer.

En teori och enstaka begrepp har inte tillräcklig relevans och förklaringskraft för ett så komplext fenomen som HRV. Den förståelsemodell som tecknas i artikeln ska ses som en "katedralins" genom vilken vi kan se och tänka om hedersrelaterat våld och förtryck när det gäller individer men också i förhållande till samhället. Med skärpan inställd på olika aspekter i modellen synliggörs relationer och processer som påverkar och förstärker hedersnormer samtidigt som dessa också kan vara nycklar till hur hedersnormer kan brytas.

Del I. *Den sociala kontexten – ett transnationellt perspektiv* beskriver den sociala kontexten, i områden med socioekonomiska utmaningar, utifrån ett transnationellt perspektiv med migration, transnationella praktiker och relationer samt transnationella sociala rum som centrala begrepp. Genom detta perspektiv synliggörs migranternas rörlighet med gränsöverskridande praktiker inom den privata (familjen), sociokulturella, ekonomiska och politiska sfären. Avslutningsvis definieras heder som ett allmänmänskligt fenomen och de hedersnormer som blivit synliga i samband med fall av hedersrelaterat våld och förtryck i Sverige beskrivs utifrån aktuell forskning.

Del II. *Normer och värderingar* handlar om produktion och reproduktion av sociala strukturer. Med hjälp av Bourdieus begrepp *symboliskt våld* och *habitus* tecknas hur föreställningar kring kön, sexualitet och familj konstrueras. Det som kommit att kategoriseras som hedersnormer är inget statiskt utan formas i ett samspel mellan individen och det sociokulturella sammanhanget. Centralt

för förståelsen av habitusbegreppet är hur normer inom familjen och i det omgivande samhället överförs eller "ärvs" från den äldre till den yngre generationen.

DEL III. *Emotioner som drivkraft.* I den tredje delen beskrivs hur känslor är med och styr våra val i vardagen. Ett sammanfattande begrepp av betydelse i sammanhang där hedern är central är *respekt* som jag tolkar som ett spektrum av känslor; kärlek, lojalitet, beundran, skam, skuld och rädsla. Heder är en känsla av stolthet och är förknippad med tillhörighet medan en förlorad heder kännetecknas av skam och kanske även rädsla för förlorad tillhörighet. I en kontext där normer och förhållningssätt uttrycks i metaforer och symboler kopplade till religion och/eller kultur kan känslor av skam och skuld bidra till att hålla kvar kvinnor i ett våldsamt förhållande/äktenskap.

Del IV. *Familjen som sociokulturell konstruktion.* Familjen har en central roll i HRV då både offer/drabbad och förövare/gärningsperson/er finns inom familj och släkt. Familjen har också en viktig funktion som förmedlare av normer och värderingar mellan generationer. Avsnittet utgår från ett socialkonstruktivistiskt perspektiv vilket synliggör den stora sociokulturella variation och mångfald av föräldraskap som förekommer på global nivå. Fenomenet HRV förekommer på flera platser runt om i världen och uttrycks framför allt och tydligast inom en patriarkal familjeorganisering. Vidare belyses religionens betydelse som meningsskapare och normförstärkare i detta sammanhang.

Del V. *Våldets olika former.* I den avslutande delen beskrivs våld som ett generellt fenomen som kan uttryckas i en mängd olika former. Vidare beskrivs våld i en hederskontext utifrån teorierna om patriarkat från föregående avsnitt. Det teoretiska fokuset ligger på de sociala och strukturella villkoren framför individens karaktäristiska egenskaper.

Hedersrelaterat våld och platsens betydelse: diskussion & konklusion: Artikeln avslutas med en diskussion med utgångspunkt i regeringens uppdrag som handlar om att belysa den socioekonomiska segregationens betydelse för hur hedersnormer uppstår, upprätthålls och förändras samt för hedersrelaterat våld och förtryck.

DEL 1. DEN SOCIALA KONTEXTEN – ETT TRANSNATIONELLT PERSPEKTIV

I den första delen av modellen tecknas den sociala kontexten med utgångspunkt i ett *transnationellt perspektiv* vilket ger oss möjlighet att se och begreppslicgöra olika aspekter av migration, bland annat migranternas sociala nätverk, kulturella praktiker, ekonomiska aktiviteter men också upplevelser av identitet och tillhörighet. Transnationalitet handlar om gränsöverskridande praktiker, rörelser och pendlingar när det gäller relationer, identiteter och

institutioner (Eastmond & Åkesson 2010, Faist et al 2014, Vertovec 2001). Det är endast en viss andel migranter som deltar i transnationella praktiker och de gör det i olika hög grad – både när det gäller antal kontakter och i intensitet. Några deltar inte alls (Faist et al 2014). För många kan kontakten med ursprungslandet vara viktigare och starkare än kontakten med majoritetssamhället. Familjemedlemmar kan ha kvar kontakt och besöker, eller får regelbundet besök av släkt och landsmän från ursprungslandet. Genom sociala relationer, släkt och affärskontakter, som underlättas och upprätthålls med hjälp av modern teknik, kan vad Faist et al (2014) beskriver som *transnationella nätverk* eller *transnationella sociala rum* byggas. Dessa "sociala rum" är inte fria rum utan formas i samspel med det omgivande samhället i det nya landet men också i förhållande till ursprungsländerna (Eastmond & Åkesson 2007, Vertovec 2001). Begreppet transnationella sociala rum beskriver varaktiga och relativt stabila och täta relationer vilka sträcker sig över nationsgränserna (Faist et al 2014). De sociala relationerna kan handla om personlig kommunikation och känslomässigt stöd, ekonomiskt stöd till ursprungslandet men kan också ha mer symboliska inslag genom tolkningar av minnen och framtidsdrömmar. De sociala praktikerna innebär att familjen, barn, unga och äldre, har att förhålla sig till normer som både kommer "inifrån" det transnationella sociala rummet och "utifrån" det omgivande samhället.

I skärningspunkten mellan det transnationella sociala rummet och det omgivande samhället formas nya sociala identiteter i ett samspel mellan det "inre" och det "yttre". Dessa sociala identiteter har i forskningen beskrivits som kulturella hybrider, kreoliseringar, synkretism, flytande identiteter och/eller som bindestrecksetniciteter (Ferraiuolo 2006, Hall 2002, Mörck 1998) och formas med inslag från både migranternas och majoritetssamhällets kulturer. I vissa fall med starka kopplingar till det nya landet, i andra fall med en starkare koppling till ursprungslandet där hedersnormer är centrala. I några fall kanske de nya sociala, och kollektiva, identiteterna helt saknar kopplingar till det omgivande samhället. Även om de transnationella sociala rummen formas och växer fram under första generationens migranter tenderar de sociala rummen att utveckla ett eget liv. En generationsväxling kan innebära att nya, egna former av gränsöverskridande praktiker utvecklas (Faist et al 2014). En aspekt är att de sociala banden till ursprungslandet ofta är särskilt starka när det gäller familjen och familjevårderingar. Även om familjemedlemmarna finns i olika länder har familj och släkt ofta en överordnad betydelse och roll gentemot den nationella kontexten, vilket blir tydligt när det gäller till exempel ekonomiskt stöd, arrangerade äktenskap och barn som inledningsvis lämnas kvar i ursprungslandet hos mor- och/eller farföräldrar eller som skickas till ursprungslandet för utbildning eller äktenskap.

Heder och hedersnormer

Ett centralt begrepp inom de familjebildningar som är aktuella i den här artikeln är *heder*. Det är inte enkelt att ge en entydig definition eller generell bild av

begreppet. Heder förstås här som ett allmänmänskligt fenomen i bemärkelsen gott anseende och god moral, kopplat till ett grundläggande mänskligt behov av att bli sedd och erkänd av sin omgivning. Hedern handlar om hur *man(nen)* uppfattas av andra, främst andra män (Bourdieu 1999, Wikan 2004). Vad som krävs för att bli sedd och erkänd av sin omgivning växlar således mellan olika samhällen, inom olika sociala och kulturella sammanhang och förändras även över tid (Ertürk 2009; Hayes et al. 2016). Begreppet heder ger olika associationer hos olika människor och innebörden formas efter rådande kulturella koder och normer som bestäms av tidens och sammanhangets religiositet, könsuppfattning samt den allmänna moralen, vilken delvis finns inskriven i lagen (Lindstedt Cronberg 2005).

I samhällen med hedersbaserade värdesystem är heder kopplat till "regleringen av kvinnors sexualitet och deras överensstämmelse med sociala normer och traditioner" (Gill 2014, s. 2, författarens översättning). I dessa sammanhang spelar heder en nyckelroll i familjernas dagliga liv och männen har tolkningsföreträde genom att de förfogar över det sociala kapitalet. Hedern omfattar inte bara individens eget värde och självkänsla utan också hela familjens värde (Bourdieu 1999; Gill 2014). För att bevara sin heder är familjen, det vill säga fadern/mannen, beroende av erkännande från sitt sociala sammanhang. En familjs heder kan också skadas på grund av familjemedlemmars handlingar, till exempel en dotters så kallade omoraliska beteende, vilket kan få allvarliga konsekvenser för dottern: känslomässigt, fysiskt och socialt (Björktomta 2012; Gill 2014).

Heder, hedersnormer och migrationsprocessen

Den sociala kontexten präglas av familjernas erfarenheter av migration – att flytta från ett land till ett annat är kanske en av de större händelser som en familj kan vara med om. Det innebär att familjen och familjemedlemmarna går in i en process som påverkar både individen, familjen och det levda familjelivet i ankomstlandet. Även de familjemedlemmar som stannar kvar i ursprungslandet påverkas av att några bryter upp och lämnar familjegemenskapen. Många migrantfamiljer och kollektiv bär med sig föreställningar om en familjeheder eller en nationell ära som är starkt sammankopplad med kvinnors sexualitet och renhet (Espín 1996, 1999). För att hålla ihop gemenskapen kan föreställningar kring könsroller och kvinnans sexualitet bli till moraliska markörer för den sociala gruppen eller nationen. Äktenskapet, men också rättsliga regler och praxis när det gäller skilsmässa, kan i dessa sammanhang ses som en del av en "anständig" kontroll av kvinnan för att försäkra sig om att de barn som föds inte bara biologiskt utan också symboliskt tillhör kollektivet (Yval-Davis 1993). Både Espíns (1996, 1999) och Yval-Davis studier (1993, 1999) beskriver historiska patriarkala ordningar och myter som konstruerar nationen, kollektivet och familjen och pekar på deras implikationer för kvinnor i en migrationskontext. Migrationsprocessen beskrivs av Akpina (1998) som en *gendering process* som innebär förändrade

könsroller för kvinnor och män. Migrationsprocessen kan ge nya möjligheter och större frihet för kvinnor medan den, utifrån en patriarkalisk syn, kan innebära statusförlust för män. Dessa förändringar kan innebära maktförskjutningar inom familjen och ligga till grund för konflikter (Darvishpour 2004, Espín 1996, 1999, Månsson 1984).

DEL II. NORMER OCH VÄRDERINGAR

Den andra delen av modellen handlar om produktion och reproduktion av sociala strukturer och beskriver hur föreställningar kring etnicitet, familj, kön och sexualitet skapas. För att förstå hur individens självbild formas utgår jag från Bourdieus begrepp *habitus* och *symboliskt våld* (1993, 1999) som ger oss en bred förståelse för hur en överordning, en manlig dominans skapas och reproduceras via normer med hjälp av uttalade och underförstådda meddelanden men också genom symboler och tankesätt. Det kan ske genom känslor, kroppsspråk och intonation samt genom strukturer (till exempel patriarkala hierarkier, rättssystem, religion).

Normer fungerar som informella sociala kontrollmekanismer genom att de talar om för oss vad som är normalt och onormalt beteende och baseras på någon sorts konsensus inom ett samhälle, en grupp, ett kollektiv eller i en familj. Normer är sociala konstruktioner, de är kulturellt skapade vilket innebär att de också kan förändras. Gränsen för vad som är normalt respektive olämpligt beteende förändras beroende av tid, sammanhang och situation. Normer skiljer sig åt mellan länder, städer och landsbygd men även mellan olika grupper inom ett land, en stad eller en stadsdel givet till exempel samhällsklasser, utbildning, ålder, kön eller religion.

Habitus och symboliskt våld

Centralt för förståelse av begreppet *habitus* är hur normer som finns i familjen och i samhället "ärvs" från en äldre generation till den yngre och införlivas i individen. Bourdieu betonar att de sociala förhållandena även lagras i kroppen och använder begreppet *inkorporering* eller *förkroppsligande*² för att beskriva detta. Han menar att det inte bara blir en kognitiv kunskap hos individen utan också till dispositioner som läggs i den fysiska kroppen. Dessa dispositioner formar individens *habitus*.³ *Habitus* utgör således en individs samlade

² Begreppet *förkroppsliga* beskriver hur erfarenheter, värderingar och normer lagras i kroppen. Hur dessa är med och påverkar och formar hur vi människor uppfattar och handlar i världen. Detta sker omedvetet och utan att vi reflekterar över det. Betoningen ligger framförallt på det omedvetna, på det som inte uttals, och på vilket sätt som detta präglar våra handlingar och självförståelse.

³ I tidiga studier använde Bourdieu begreppet *etos*, senare övergick han till begreppet *habitus* (Bourdieu 1993). *Habitus* och symboliskt våld kan kopplas till varandra genom att

handlingsdispositioner eller handlingsmönster som är inlärd, internaliserade, inkorporerade eller förkroppsligade. Dispositionerna är socialt konstruerade, visserligen trögrörliga, men inte oföränderliga (Bourdieu & Wacquant 1996). Bourdieu beskriver habitus som ett historiskt fenomen: ett öppet system av dispositioner eller hållningar som hela tiden utsätts för nya erfarenheter som antingen förstärker eller förändrar dem. Habitus är inte endast principen bakom kontinuitet utan även bakom förändring. Bourdieu (1999) skiljer mellan individuella habitus och klasser av habitus och beskriver könade habitus som innebär att kvinnor och män internaliserat tankemönster som beskriver kvinnor som underordnade och män som överordnade. Dessa tankemönster förkroppsligas och skapar gemensamma sätt att se på sig själv och på världen. Habitus är också ett medel för att avgränsa sig mot andra grupper.

Ett exempel hur på hur habitus fungerar är att granska den genusordning som innebär att kvinnorna/döttrarna tar ansvar för hushållssysslorna medan männen/sönerna inte känner samma ansvar som blir synlig genom 16-åriga Fatimas berättelse om hur hon som tolvåring självmant började ta ansvar för att hjälpa till hemma: *"dom [föräldrarna] sa inte att jag skulle hjälpa till, men när jag ser att mamma jobbar ensam, eller inte är färdig, det känns som att jag ska hjälpa till. Det är mer så. Inte att jag är tvungen"*. Detta ansvar var dock inte något som hennes 14-årige bror kände. Enligt Fatima berodde det på han inte var "mogen" för det (Björktomta 2012).

Broady (1990) beskriver habitus som ett förklarande led mellan de sociala förhållandena och individens beteenden. Våra erfarenheter, tillsammans med de värderingar och normer som vi omfamnar, är med och formar vår självförståelse och vårt sätt att uppfatta världen. De är också med och påverkar hur vi väljer, hur vi rör oss och hur vi handlar i det sociala rummet. Till stor del sker detta på ett omedvetet plan utan att vi reflekterar över det och i denna process är känslor en viktig dynamik. Det är inte villkorslöst men heller inte frågan om ett deterministiskt beteende utan ett resultat av interaktionen mellan individens habitus och de sociala förhållanden och sammanhang hen möter. För att bemästra en given situation använder individen sig av strategier som har sitt ursprung i detta möte. Detta sker omedvetet och utan att vi reflekterar över det. Genom begreppen (könet) habitus och symboliskt våld (Bourdieu 1993, 1999) länkas patriarkatet, en manlig dominans, samman med normer och känslor vilket för oss vidare till modellens nästa del som handlar om den emotionella dimensionen.

det symboliska våldet kan påverka hur dispositionerna inkorporeras i kroppen till individens habitus. Det symboliska våldet kan även påverka habitus förändringsbenägenhet.

DEL III. EMOTIONER SOM DRIVKRAFT

Den tredje delen av modellen rör förhållandet mellan emotioner, kognition och handling. Den emotionella dimensionen är central då känslor påverkar våra sociala relationer och också kan vara styrande i våra val av handlingar. Inom emotionssociologin beskrivs känslor som dynamiken i de sociala banden mellan individer, men också i förhållande till grupper (Scheff 1990). Ett sätt att förstå hur detta kan fungera är genom att använda Hochschilds (1983/2003) beskrivning av känslor som ett slags manuskript till handling, som tillvarons kompass, eller ett moraliskt förhållningssätt till handling. Hochschild menar att dessa känsloregler (*feeling rules*) är med och styr våra handlingar.

Med Bourdieus begrepp (1999) kan känsloregler även förstås som delar av dispositioner som formar habitus och som delar av dynamiken i habitus rörelser. Utifrån ett interaktionistiskt perspektiv har den sociala kontexten, som är föränderlig över tid och rum, stor betydelse för hur dessa känsloregler utformas. Bourdieu (1984/1995:86) pekar på styrkan i habitus genom metaforen: "the strength of the ethos (habitus) is that it is morality made flesh".

Heder är en känsla av stolthet som individen känner inför sig själv och med den följer samhörighet, att få tillhöra en grupp, en släkt eller en familj. En säker tillhörighet skapar säkra och trygga sociala band. Heder kan förstås som respekt vilken tillskrivs individen av medlemmarna i det omgivande samhället eller kollektivet (Wikan 2004). Motsatsen till heder och stolthet är känslan av skam och framkallas av osäkra sociala band. Med skammen följer främlingskap, att tillhörigheten till gruppen, till familjen är hotad. Skam är främst knuten till känslor av otillräcklighet och misslyckande – att ha gjort bort sig i egna eller andras ögon (Scheff 1990).

Skam och även skuld är relationella känslor knutna till normer och moral och kommer ur tanken att man inte får begå fel. Skammen kan bli särskilt påtaglig vid tabubelagda och stigmatiserande händelser, som till exempel att en kvinna har sex före äktenskapet och blir gravid, och synliggör rädslan för att uteslutas ur gemenskapen oavsett om det finns ett verkligt hot eller inte.⁴ Skuld kommer ur tanken på att man begått något fel och är ofta en reflektion över skammen. Skam- och skuldkänslor skapar starka bindningar mellan familjemedlemmar utan att ge känslomässig närhet (Björktomta 2012).

Sammanfattningsvis beskriver Bourdieu (1999) habitus som ett historiskt fenomen: ett öppet system av dispositioner eller hållningar som hela tiden utsätts för nya erfarenheter som antingen förstärker eller förändrar dem. Det

⁴ Jmf. Tomasteoremet: Om människor definierar situationer som verkliga blir de verkliga till sina konsekvenser (*The child in America: Behavior problems and programs*. W.I. Thomas and D.S. Thomas. New York: Knopf, 1928: 571-572).

handlar om strukturer och meningssystem⁵ men också om känslor, normer och värderingar, och tillsammans handlar det om hur vår självbild och identitet bildas. Habitus är inte endast principen bakom kontinuitet utan även bakom förändring. Habitus, våra erfarenheter tillsammans med de normer och värderingar som vi omfattar, är med och påverkar våra val, rörelser och handlingar. Dynamiken i detta är känslor (Björktomta 2012).

DEL IV. FAMILJEN OCH SLÄKTEN SOM SOCIOKULTURELLA KONSTRUKTIONER

Den fjärde delen av förståelsemodellen handlar om *familjen* som har en central roll när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck då både gärningsperson/er och utsatt/drabbad finns inom familjen och släkten. Det teoretiska fokuset i detta avsnitt ligger på kontinuitet och förändring samt kön och generation.

Familjen har genom tiderna varit en viktig institution i samhället, både socialt, ekonomiskt och juridiskt och anses ha en viktig roll i den enskildes liv, inte minst när det gäller barnens fostran. Genom föräldraskapet har de vuxna en självklar och överordnad position som oftast definieras med positiva förtecken. Familjen ses som en trygg bas och föräldrarna som förmedlare av det som vi finner är gott, viktigt och värdefullt genom traditioner, kultur, seder och bruk. Det är i familjen som vi, i ett första steg, lär oss om livet och det är där som grunden till vår självbild och identitet läggs. Med Bourdieus begrepp är det i familjen produktionen av de dispositioner som skapar vårt habitus sker.

Hur en familj organiseras och vad som är dess karaktäristika förändras över tid och rum, och påverkas även av övergripande individualiserings- och sekulariseringsprocesser på nationella nivåer såväl som av migration och globalisering (Therborn 2004). På en global nivå finner vi kärnfamilj, styvfamilj, regnbågsfamilj, nätverksfamilj, klanfamilj⁶ samt så kallade länkade familjer⁷ och transnationella familjer.⁸ Även synen på barn förändras över tid och skiljer sig också åt. I dag finns föreställningen om familjen som central institution i

⁵ Ett meningssystem förklarar individens och gruppens upplevelser genom att sätta livet och händelser i ett större perspektiv. Religion är ett heltäckande meningssystem och spelar en viktig roll som legitimering eller rättfärdigande av både den individuella och den sociala ordningen (McGuire, G. 2002. *Religion – the Social Context*. London: Wadsworth Thomson Learning). Individuerna kan också skapa egna meningssystem genom att ta delar från olika meningssystem där religionen kan ge mening åt vissa delar.

⁶ Tillhörighet till en klan och släktgrupp är patrilineär, dvs ärvs från fadern. I väst fyller klansystemet både en social och existentiell funktion. Det fungerar som ett socialt och ekonomiskt skyddsnät och utgör också ett kollektivt omhändertagande och ansvar för barn och äldre. Klansystemet har även inslag av kollektiv ekonomi. (Eastmond & Åkesson. 2007, *Globala familjer – transnationell migration och släktskap*. Möklinta: Gidlunds Förlag).

⁷ Efter separationer och skilsmässor bildas nya konstellationer där barnen blir de starka länkarna som håller samman familjen.

⁸ En transnationell familj består av familjemedlemmar som finns i flera olika delar av världen.

samhället parallellt med det moderna samhällets starka fokus på individen (Bäck-Wiklund 2011). I Sverige omfattar detta individens frihet och oberoende, även från familjen, vilket är något unikt för Sverige och de övriga nordiska länderna. Staten har getts ansvaret för de kollektiva behoven i samhället vilket ger individen en möjlighet att finna sin egen väg, oberoende av andra.

Betoningen på den vuxne som individ har medfört att även barnet ses som en egen individ, vilket också finns inskrivet i svensk lagstiftning. Barnperspektivet grundar sig på idén om barnet som ett subjekt med egna intressen som är skilda från föräldrar och andra vuxna. Bäck-Wiklund (2011) pekar på att över tid har barnets rättigheter som en egen individ, även i förhållande till föräldrarna, kommit att betonas. Barnets rättigheter följer barnets ålder och mognad och har också en koppling till föräldrarnas vårdnadsansvar. Ju äldre barnet blir desto fler egna och självständiga rättigheter har barnet. Några viktiga åldersgränser som är aktuella för denna artikel är 15-årsgränsen då sexuella relationer är lagliga. Vid 16 år upphör barnbidraget att utbetalas till föräldern och den som studerar får studiebidrag. Vid 18 år räknas en som vuxen med full rättshandlingsförmåga, bland annat med möjlighet att ta egna lån, flytta hemifrån, rösta samt ingå äktenskap eller partnerskap. Inom de nordiska länderna kan en idealbild sammanfattas av barnet som en fri och självständig aktör i en förhandlande och demokratisk familj med ett jämställt föräldraskap. Fostran syftar till att främja barnets autonomi och självtillräcklighet samtidigt som barnets behov och önskningar ofta går före den vuxnes.

Patriarkal familjeorganisering

För att få en förståelse för männens plats och roll i sammanhang där hedern är central är *patriarkat* ett viktigt begrepp. Patriarkat handlar om manlig dominans och kvinnlig underordning och jag presenterar här tre olika teorier om patriarkat som tillsammans ger en bild av de strukturella och sociala villkor som utgör en grund för hedersnormer och också kan möjliggöra hedersrelaterat våld och förtryck.

Patriarkala system ser olika ut beroende av den sociala kontexten och de förändras även över tid. Hunnicutt (2009) beskriver variationer av patriarkat på olika nivåer. På makronivå finns byråkratier, regeringar, lagstiftning, marknaden och religion. På mikronivåer finner vi patriarkat i interaktioner och samspel, i familjer och släkter, inom organisationer, och som mönster i relationer. Begreppet patriarkat är användbart då ljuset riktas mot den sociala kontexten istället för den enskilde mannen med motiv att dominera.

Familjeorganiseringen i en hederskontext kan beskrivas som patriarkal (Björktomt 2012) utifrån Therborns (2004) definition av en patriarkal familj. Therborn har analyserat maktrelationer inom en familj, mellan generation och mellan kön, framför allt maktrelationerna mellan far och dotter samt mellan man och hustru:

Patriarchy refers to generational and to conjugal family relations or, more clearly, to generational and to gender relations. --- The core of patriarchal power was, above all, that of father to daughter and of husband and wife.
(Therborn 2004:13)

Therborn (2004) beskriver hur en patriarkal familj är organiserad på olika nivåer och betoningen ligger på manlig auktoritet genom att *faderns lag* råder, vilket är grundläggande i den klassiska patriarkala ordningen. Några centrala karaktäristiska gällande relationen mellan barn och föräldrar handlar om formaliserade regler för barns lydnad, respekt och vördnad inför föräldrarna samt frågan om vuxnas barns rätt att själva få välja sin livspartner och om en förväntan eller krav på att barnen bor kvar hemma tills de gift sig. I många familjer är frågan om barnens framtida äktenskapspartner en viktig fråga som även involverar släkten. Therborn nämner även normen om mannen som familjens och släktens överhuvud och den som representerar familjen, kvinnans plikt att lyda och mannens makt att kontrollera hustruns handlingsutrymme. Föreställningen om familjen präglas av en stark heteronormativitet, vilket innebär att HBTQ-personer⁹ har en utsatt situation (Knutagård 2004, Lidman 2021).

Betoningen på föräldra- (läs manlig) auktoritet är stark och uttrycks genom begreppet *respekt* vilket jag tolkar som ett spektrum av intvinnade känslor som kärlek, beundran, lojalitet, skam, skuld och rädsla (Björktomta 2012). Respekt finns i både symmetriska och asymmetriska relationer och innebär ett förhållningssätt som skapar avstånd. I en positiv bemärkelse kan det innebära respekt för den andres integritet, kunskap och erfarenheter. I ett hierarkiskt förhållande kan respekt stå för vördnad eller signalera auktoritet och myndighet. I negativ bemärkelse kan respekt i stället förknippas med fruktan och rädsla.

Therborns (2004) definition av patriarkat erbjuder en slags form för hur en patriarkal familj organiseras. Fokus ligger på kön och generation genom familjerelationer med betoning på föräldrarnas (faderns) auktoritet. Bourdieu (1993, 1999) å andra sidan, pekar på materiella och fysiska strukturer tillsammans med en emotionell dimension av patriarkat, eller en *androcentrisk kosmologi*, som är det begrepp han använder. Bourdieu intresserar sig för att fånga och synliggöra dominansförhållanden som nedtonas och osynliggörs av både den enskilda individen men även av de sociala strukturerna. Den sociala

⁹ Hbtq är ett paraplybegrepp för homosexuella, bisexuella, transpersoner samt andra personer med queera uttryck och identiteter (Socialstyrelsen 2019)
<https://www.socialstyrelsen.se/utveckla-verksamhet/jamlik-halsa-var-d-och-omsorg/hbtq/>

strukturen beskriver det utsnitt av världen som individen befinner sig inom. I detta sammanhang utgörs dessa strukturer dels av en patriarkal familjeorganisering inom det transnationella sociala rummet, dels av det omgivande samhället.

Bourdieu (1999) beskrivning utgår från en dualistisk världsuppfattning som struktureras genom grundläggande motsatspar som hög-låg, stor-liten, ljus-mörk, ute-inne hård-mjuk och så vidare. Maskulinitet och femininitet kopplas samman med dessa motsatspar. Det manliga knyts till det första i varje par som också värderas mest positivt. Genom denna organisering och kategorisering får den manliga dominansen fäste i själva definitionen och tolkningen av vad manligt och kvinnligt *är* och blir till en form av essentialism¹⁰ som förkroppsligas genom att den dominerade/kvinnan, använder sig av samma kategorier för att definiera sig själv som den dominerande/mannen gör. Genom att den dominerade värderar sig själv utifrån kriterier som är till hennes nackdel bidrar hon på så sätt till sin egen underordning, vilket Bourdieu beskriver som en form av symboliskt våld. Teorin om symboliskt våld är inte bara relevant när det gäller kön utan även i förhållande till etnicitet och klass.

Patriarkat och religion

Kärnan i patriarkatet är kontrollen av kvinnan och kvinnans sexualitet och ur ett historiskt perspektiv har religiösa traditioner haft en viktig funktion när det gäller normer kring familj, kön och sexualitet (Nason-Clark 2004; Westenberg 2017). I en migrationsprocess och i områden som kännetecknas av boendesegregation kan religion och/eller etnicitet bli en stark identitetsmarkör och en viktig skiljelinje mellan ett "vi" och "de andra" (Björktomta 2012, Rabo 2014).

Religionen förespråkar inte hedersrelaterat våld och förtryck men som meningsskapare har de tre abrahamitiska religionerna islam, judendom och kristendom några gemensamma karaktäristiska som kan kopplas till hedersnormer. Religionerna är patriarkala strukturer som samtliga betonar traditionella familjevärden som innebär att sexualiteten tillhör äktenskapet och där kompletterande könsroller förespråkas, ofta i kombination med en negativ inställning till skilsmässa och abort. Patriarkala religiösa strukturer kan även förespråka kvinnors känslomässiga och andliga beroende av män (Nason-Clark, 1998, 2018). Centralt för hedersnormer är kvinnors renhet och plikt att lyda vilket också ligger i linje med traditionella religiösa familjevärderingar. Religionen kan användas för att förstärka och också legitimera dessa hedersnormer (Björktomta 2012) och bidra till att religiösa kvinnor känner ett

¹⁰ Här förstås essentialism som föreställningen om att individer (män, kvinnor) har en sann kärna, essens eller väsen, som är konstant och fixerad oberoende av kontext. Denna "sanna kärna" definierar individen.

ansvar, kanske även en helig plikt, att hålla ihop familjen (Nason-Clark et al. 2018).

DEL V. VÅLDETS OLIKA FORMER

Den femte och sista delen av teoriramen beskriver våld som dels ett allmänt fenomen, dels som en del av en hederskontext. Det teoretiska fokuset i detta avsnitt ligger på dominans, kön, generation samt makt och förankrar problemet med mäns våld mot kvinnor i de sociala och strukturella villkoren snarare än i individens karaktäristiska egenskaper (Hunnicutt 2009).

Mäns våld mot kvinnor är starkt förknippat med maskulinitet. Normen om vad som räknas som manligt och hur våld definieras varierar dock mellan olika kulturer och över tid. För att förstå manligt beteende menar Hunnicutt (2009) att vi behöver utforska var män befinner sig inom den egna hierarkin, och framförallt hur deras position är i förhållande till andra män.

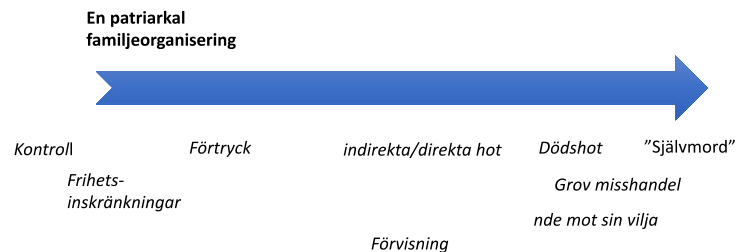
Historiskt har mäns rätt till kvinnors liv, kropp och sexualitet varit mer eller mindre självklar och kanske ännu mer självklar har föräldrars rätt och rättigheter gentemot sina barn varit. Patriarkat och föräldraauktoritet är också maktpositioner som traditionellt har tillerkänts rätten att använda våld (Lindstedt Cronberg 2009, Nelson 1989). Hunnicutt (2009) beskriver patriarkala system som "*terrains of power*" där både män och kvinnor utövar olika former av makt. Beroende av vilken position män och kvinnor har i maktens terräng utövas våldet i interaktion med rådande sociala villkor och processer som också är formade utifrån kön. Det innebär att en kvinna har en annan repertoar av våldsformer till sitt förfogande jämfört med män och att de använder våld på andra sätt och med, delvis, andra motiv jämfört med män (Björktomta 2012).

Våld är ett komplext fenomen som inte bara omfattar fysiskt våld, som enskilda handlingar avsedda att straffa, skada eller döda utan också en rad praktiker som är utformade för att skrämma, förminska, förnedra, utnyttja, isolera och kontrollera (Johnson 2006; Stark 2009). Psykiskt våld beskriver handlingar inom ramen för nära relationer som skapar avstånd och skadar kärleken (Isdal 2006). Utifrån ett barnperspektiv handlar det om ett permanent förhållningsätt hos föräldrar och vårdnadshavare som "är förödande för eller förhindrar utvecklingen av en positiv självbild hos barnet" Killéns (1993:34).

Baserat på de drabbades/utsattas erfarenheter kan våld förstås som ett kontinuum (Kelly 1988) med flytande gränser mellan överlappande händelser i stigande grader. Nedanstående bild visar hedersrelaterat våld och förtryck som ett kontinuum (Björktomta 2007).

Figur 1. Hedersrelaterat våld och förtryck – som ett kontinuum.

Hedersrelaterat våld och förtryck – som ett kontinuum

Björktomta 2007/2021

I familjen finns starka normer som främst rör döttrarnas handlingsutrymme såsom oskuldskrav, pojkvänsförbud och könssegregation. Oskuldsnormen finns även när det gäller pojkar men rör då oftast den blivande hustrun som förväntas vara oskuld (Bredal 2011). I familjen finns även en förväntan på att mannen/fadern tar hand om och beskyddar sin familj. I en patriarkal familjeorganisering finns förutom kapaciteten att utöva makt även ett *latent våld*. Latent våld handlar om ett potentiellt våld och ligger inbäddat i familjestrukturen, i föräldraauktoriteten. Detta innebär att en patriarkal familjeorganisering, utifrån positionen som barn, kan definieras som en hotbildskontext. Det latent våldet riskerar att bli, vad Isdal (2009) beskriver som ett *kroniskt livsvillkor* för de barn som växer upp i dessa sammanhang. Huruvida det förekommer fysiskt våld eller inte i en familj är dock en empirisk fråga. Normöverträdelser kan påbörja en rörelse längs med kontinuumet som innebär en eskalering av våldet både beträffande antalet våldsformer men också när det gäller grad av våld. Studier pekar på att det även kan finnas en tydlig gräns för användning av fysiskt våld (Björktomta 2012).

När det gäller mäns våld mot kvinnor använder Stark (2009) begreppet *coercive control* för att peka på att det inte handlar om enskilda, separata handlingar utan om handlingar som ständigt interagerar på ett fortlöpande och kumulativt sätt. Genom att använda begreppet *coercive control* för att analysera unga kvinnors utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck (Björktomta 2019) synliggörs handlingar som annars kan tolkas som mindre allvarliga. Det blir också möjligt att förstå sambandet och interaktionen mellan olika former av våld samt hur de olika formerna upprepas och uttrycks i ett specifikt sammanhang utan att minimera allvaret i våldshandlingarna. Sammanfattningsvis synliggör begreppet *coercive control* hur våldet, i olika former, genomsyrar barnens/döttrarnas vardagsliv i familjerna (Björktomta 2019).

DISKUSSION – HEDERSRELATERAT VÅLD OCH PLATSENS BETYDELSE

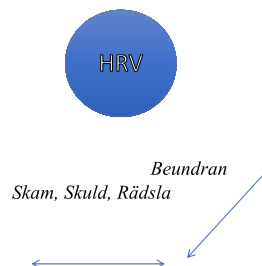
Hedersrelaterat våld och förtryck är ett socialt problemområde som rör barn, unga och familjer, etnicitet, kultur, religion, migration samt våld i olika former. Valet att ha socioekonomisk segregation som styrande begrepp innebär oundvikligen att diskussionen i kommande avsnitt kommer att präglas av ett "vi" och ett "dom". Min ingång i fenomenet hedersrelaterat våld och förtryck har varit genom det sociala arbetet, som socionom/projektledare, stödperson, forskningsassistent och forskare, och det är utifrån dessa erfarenheter (Cederlöf 2003, Björktomta 2005, 2007, 2008, 2012, 2019) jag diskuterar följande frågeställning:

Vilken är den socioekonomiska segregationens betydelse för hur hedersnormer uppstår, upprätthålls och förändras samt för hedersrelaterat våld och förtryck?

I denna diskussion är *platsen* utgångspunkten, det vill säga det transnationella sociala rum som består av dels den fysiska/geografiska platsen (bostadsområdet), dels relationer och de sociala och kulturella processer som flödar mellan invånarna/migranterna inom det sociala rummet, men också i förhållande till deras ursprungsländer och det omgivande samhället. I nedanstående bild sammanfattas förståelsemodellen av hedersrelaterat våld och förtryck i en svensk kontext. Fenomenet rör sig på individ/familj/släkt/kollektiv nivå och drivkraften är emotioner som färgas, och styrs, av de normer och värderingar som produceras och reproduceras i familjen, släkten och i kollektivet. Emotionerna får även näring genom de relationer, eller avsaknad av relationer, som finns med det omgivande samhället. Sammanfattningsvis rör sig diskussionen i skärningspunkten mellan ett transnationellt socialt rum, ursprungsländerna och det omgivande samhället.

Figur 2. Hedersrelaterat och våld och förtryck i en svensk kontext – en förståelsemodell

HRV i en svensk kontext – en förståelsemodell

Björktomta 2013/2021

Om vi ställer in skärpan på de olika delarna i ovanstående modell synliggörs processer och relationer som visar hur hedersnormer produceras och reproduceras samt vad som förstärker dem. En granskning av de olika delarna visar även på faktorer som kan vara nycklar till hur hedersnormer kan brytas. De olika delarna hakar i och överlappar varandra, i vissa fall även förstärker de varandra på olika sätt.

Transnationella sociala rummet

Med skärpan riktad mot det transnationella sociala rummet ser vi att det kan utgöra en mötesplats som ger trygghet och tillhörighet för individer och familjer med erfarenheter av migration. Samtidigt kan vi notera att en migration kan innebära maktförskjutningar i både köns-, och generationsrelationerna i familjen som innebär att kvinnor får ett större handlingsutrymme och frihet genom lagstiftningen om jämställdhet och möjligheten till skilsmässa, även utan mannens tillstånd. Barnperspektivet och föräldrabalkens uppmaning om att ge barn rätt att uttrycka sin vilja i takt med ålder och mognad stärker ungas rätt att fatta egna beslut även utan föräldrarnas medgivande. Männen i sin tur kan uppleva dessa förändringar som ett hot mot en patriarkal maskulinitet (Darvishpour 2008/2015).

Förväntningar har en emotionell dimension och då känslor kan vara styrande i våra val av handlingar behöver vi förstå hur individer: unga och äldre i områden med socioekonomiska utmaningar uppfattar sig själva – dels i förhållande till sin familj, sin släkt eller kollektiv, dels i förhållande till det övriga samhället. För individens vardagliga strategier kan känslor av exkludering vara viktiga faktorer. Vilket sammanhang, vilken arena, räknar individen som sin tillhörighet? Hur ser banden till släkten ut? Placerar individen sig inom det

transnationella sociala rummet? Med kopplingar till ursprungslandet? Eller är en position möjlig enbart inom den lokala platsen? Räknas även det omgivande samhället som en grundläggande plattform för tillhörigheten?

Tillhörighet handlar också om identitet – det är de berättelser som människor berättar för sig själva och andra om vilka de är, och vilka de inte är. Berättelserna kan vara individuella eller kollektiva, men den kollektiva identiteten fungerar vanligtvis som en källa för den individuella identiteten. Inom det transnationella sociala rummet möts landsmän och förenas i ett gemensamt språk och i gemensamma berättelser genom att de delar erfarenheter, normer och värderingar, kultur och religion. Om de sociala praktikerna främst eller enbart är riktade mot ursprungslandet, om vägarna in i det omgivande samhället är ogenomträngliga kan följden bli att incitament saknas för att bli en del av nya landet. Istället kan nya normer formas och nya sociala praktiker uppstå vilka tar näring från den aktuella geografiska platsen, det vill säga bostadsområdet. I ett samspel mellan individen, familjen, släkten och den sociala kontexten kan sociala praktiker utformas till en egen grupp av habitus som varken har kopplingar till ursprungsländerna eller till det omgivande samhället. En sådan utveckling kan innebära att hedersnormer och patriarkala praktiker med könssegregering samt traditioner som könsstympning, barnäktenskap och arrangerade äktenskap kan upprätthållas, kanske även förstärkas. En annan aspekt är den grupp av barn/ungdomar, födda i Sverige, som blir "hemskickade" till föräldrarnas ursprungsland för att växa upp där (Faist et al 2014).

Normer och värderingar

Flyttar vi skärpan mot värderingar och normer kan vi konstatera att värderingar som rör områden som familj, könsroller, jämställdhet, sexualitet och religion tenderar att vara mer trögrörliga än värderingar som rör områden som arbete, demokrati och civilsamhälle (Espín 1999, Pettersson 2007, Puranen 2019). Med Bourdieus begrepp symboliskt våld och habitus kan vi förstå hur normer skapas och ärvs mellan generationer i en ständig produktion och reproduktion i vardagen genom symboler, metaforer och via underförstådda, utsagda meddelanden, men också genom sociala och religiösa strukturer. Med Bourdieus (1984/1995:86) ord handlar det om "*morality made flesh*". Normer och värderingar förkroppsligas och sammantaget handlar det om hur vår självbild och identitet formas.

Unga tjejer beskriver att normerna om hur en flicka/kvinna ska/bör vara förmedlas på flera sätt inom familjen (Björktomta 2012). Många gånger är normerna outtalade och blir synliga först vid en överträdelse då det är kunskap som de bör känna till: "så här är det". Att bryta mot till exempel oskuldsnormen kan innebära fysiska svårigheter. Som 17-åriga Nea beskriver:

*När det kommer till min pappa det handlar mer om mej,
att jag inte lärt mej att prata om såna där saker. Jag
märker själv att när jag vill säga till min pappa att jag har
en pojkvän så, jag börjar stamma liksom, jag vet inte hur
jag ska få fram det (Björktomta 2012).*

Andra sätt att få kännedom om rådande normer är genom att döttrarna lyssnar på hur föräldrarna talar om andra samt genom att familjen hänvisar till religion/kultur som legitimerar normerna. Ytterligare sätt att förmedla normer och gränser för vad som är tillåtet och inte tillåtet är genom våld och hot om våld (Björktomta 2012).

En viktig distinktion behöver göras mellan normer som uttrycks i lagstiftningen och de underförstådda, ofta osynliga och outtalade normer som styr våra vardagsliv. Lagar och rättspraxis ger en bild av de grundläggande värderingar som finns i samhället. Lagstiftningen har också en normativ funktion när det gäller individens roll i samhället. Det är dock inte självklart att lagstiftningen får implikationer för individens roll i familjen när det gäller till exempel frågor kring familjen, kön, jämställdhet och sexualitet. Transnationella sociala band och praktiker tillsammans med religiösa föreställningar kan överordnas samhällets normer och lagstiftning. Patriarkala system kan förekomma på grupp och/eller familjenivå även om lagstiftningen förespråkar jämställdhet. I familjen utgör outtalade, underförstådda och osynliga förväntningar kittet i relationerna mellan familjemedlemmarna – men också i förhållande till släkten och den etniska/sociokulturella gruppen.

Religion, normer och lagstiftning

Med skärpan inställd på religion blir det tydligt hur delarna i modellen hakar i och överlappar varandra. Normer och värderingar tillsammans med religion påverkar synen på områden som familj, äktenskap och skilsmässa. Religionen är viktig för känslan av tillhörighet vilket i sin tur är nära sammankopplad med hur individen uppfattar sig själv och varifrån hen härstammar. Religion kan tillhandahålla en känsla av stabilitet, av identitet och också fungera som en moralisk kompass i osäkra tider. Samtidigt har den en tvetydig funktion genom att religiösa diskurser om manlig auktoritet, äktenskapets heliga karaktär och kvinnans roll som hustru och mor å ena sidan kan ha en stödjande roll för familjen och individen. Å andra sidan kan dessa diskurser, i relationer där det förekommer (hedersrelaterat)förtryck och våld, hindra drabbade kvinnor från att söka hjälp och lämna ett våldsamt förhållande (Nason-Clark et al. 2018).

Singer (2010) pekar på lagstiftningens normativa roll när det gäller individens roll i samhället. De familjerättsliga reglerna – i ett samspel mellan individ och samhälle – är med och formar och påverkar människors identitet, familjestatus

och släktförhållande vilket ger dem en särskild status och betydelse för samhället och lagstiftaren. Ett tydligt exempel är förändringen av svensk äktenskapslagstiftning som sedan 2009 är könsneutral och tillåter även samkönade äktenskap. Idag har vi en familjerättslig pluralism genom att flera länders rättssystem är representerade i Sverige (Rabo 2014). Dessa skiljer sig från svensk familjerätt där samtliga medborgare, oavsett religiös eller etnisk bakgrund ska följa samma lagar. Ett konkret och tydligt exempel är skilsmässa som i Sverige enbart är en civilrättslig angelägenhet. För vissa kristna grupper, till exempel inom den syrisk ortodoxa kyrkan, är äktenskapet istället en religiös institution vilket innebär att en skilsmässa enligt svensk lag inte är giltig inom den etniska/religiösa gruppen (Rabo 2014) och inte heller gäller i vissa av migranternas ursprungsländer. Studier av muslimska grupper pekar på en förändringsprocess som innebär att civila och sekulära värden över tid påverkar religiösa traditioner när det gäller familjen och synen på äktenskapet (Bredal 2018, Peterson 2007).

Patriarkal familjeorganisering

Om skärpan ställs in på en patriarkal familjeorganisering framkommer bilden av ett familjeliv med stark betoning på lydnad och (manlig) auktoritet. Faderns lag råder och familjens, även släktens heder symboliseras av dotterns oskuld. Familjelivet präglas av könade praktiker som innebär att mannen främst ses som familjeförsörjare medan hushållet och barnen är kvinnornas ansvar samt sämre formella och informella villkor för döttrar jämfört med söner. Döttrars bild av den patriarkala pappan präglas av respekt som här tolkas som ett spektrum av intvinnade känslor; kärlek, lojalitet, beundran, skam, skuld och rädsla vilket gör att bilden blir tvetydig. Å ena sidan beskrivs pappan med ord som trygg och stadig och som en förbild. Å andra sidan beskrivs han med ord som sträng, även som hotfull och våldsam. Värt att notera är att känslor är i ständig rörelse och vilken känsla som är styrande och dominerande i en föräldra-barnrelation varierar mellan familjerna och förändras även över tid (Björktomta 2012).

Villkoren för föräldraskapet som det utformas individuellt, inom familjen, i släkten och i samspel med den kulturella/etniska/religiösa gruppen men också i samspel med det omgivande samhället är viktiga för att förstå familjelivet. En patriarkal familjeorganisering kan förstås som en av de många variationer av familjeorganiseringar som finns idag. En viktig fråga är hur ett bra/gott föräldraskap ska definieras? Rätten till mångfald är central samtidigt som lagstiftningen ska följas. Det är dock inte alltid självklart var en gränsdragning ska göras och ett område där utmaningen kan vara särskilt stor är familjen och relationerna mellan föräldrar och barn.

Hedersbaserat värdesystem

Om skärpan justeras in på ett hedersbaserat värdesystem synliggörs de barn, unga och även vuxna som lever med kraftiga begränsningar när det gäller bland

annat val av vänner och framtida livspartners. På en övergripande nivå handlar det för flickornas del om ett kontrollerat och begränsat handlingsutrymme (Björktomta 2021). För pojkarnas del handlar om att kontrollera och även begränsa sina systrars handlingsutrymmen (Bredal 2011).

På en konkret nivå lever framförallt flickor med bland annat normer om oskuldskrav, pojkvänsförbud, krav på täckande kläder samt könssegregering (Björktomta 2012, Ghadimi 2019). Pojkar kan bland annat ha starka förväntningar på att ta ett alltför stort ansvar för familjen, orealistiskt stora förväntningar på sina skolprestationer, förväntningar på att den blivande hustrun är oskuld samt förbud mot skilsmässa (Bredal 2011).

Hedersnormer är starkt kopplade till föreställningar om heterosexualitet som det "rätta" vilket innebär att även pojkar och män, binära och icke-binära transpersoner¹¹ och hbtq-personer i alla åldrar är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck då de kan ha problem i förhållande till sina familjer (Baianstovu et al 2019). Vid överträdelser av hedersnormer har flera olika former av våld noterats (Björktomta 2019, Bredal 2011, Jernbro & Landberg 2020, Schytter & Linell 2009) men det är den sammantagna familjesituationen; kontroll, begränsningar, trakasserier, emotionell utpressning, hot, psykisk och fysisk misshandel som påverkar de unga och deras handlingsutrymmen (Björktomta 2012). Studier pekar på vissa möjligheter att tänja på handlingsutrymmet och att några kan lämna våldet. Samtidigt synliggörs svårigheterna, i många fall även omöjligheterna för de unga att gå bortom den patriarkala maktstrukturen. De som är minderåriga har inget mandat att stoppa våldet och kan inte heller på egen hand lämna familjen (Björktomta 2012, Sedem & Ferrer-Wreder 2015). Andra studier pekar på en tendens att oskuldsnormer samt graden av kontroll och restriktioner, även förekomst av fysiskt våld kan vara starkare i socioekonomiskt svagare familjer, i familjer med stark fundamentalistiskt religiösa uppfattningar och i familjer med starka fördomar mot vissa grupper i jämförelse med socioekonomiskt starka familjer (Baianstovu et al 2019, Jernbro & Landberg 2018).

Våld i olika former

Avslutningsvis flyttas skärpan till våld i olika former. Våldet har blivit synligt i flera delar av modellen. Våld är också den aspekt av modellen som skiljer ut sig genom att den är entydig – våld i nära relationer, inom familjen kan inte definieras som något positivt i någon aspekt. Våld är ett globalt

¹¹ I fråga om trans syftar binär på att samhället delar in människor i två kön: man förväntas vara antingen kille eller tjej. Icke-binär är en person som identifierar sig utanför tvåkönsnormen (Barnombudsmannen 2021, <https://minarattigheter.se/barn-och-unga-14-18ar/transfunderingar/begrepp---har-du-koll-pa-alla-begrepp-inom-trans/>)

folkhälsoproblem med stora kostnader för både samhället, familjer och individen. I takt med att kunskapen om vad utsatthet för våld innebär för barns utveckling ökat har definitionen av vad som räknas som barnmisshandel också förändrats. Sammanfattningsvis handlar våld mot barn om en permanent attityd hos föräldrarna eller vårdnadshavare som förstör, eller förhindrar barnet från att utveckla en positiv självbild (Killén 1993).

Våld är inget nytt fenomen utan olika former av bestraffningar, mot barn, unga och vuxna, har genom historien använts i olika sammanhang. Engwall & Söderlind (2001) beskriver hur barn som varit omhändertagna av samhället och placerade på barnhem och ungdomsanstalter bestraffades genom att skickas till sängs utan mat, genom isolering och indragning av privilegier, till exempel så kallade flitpengar samt inskränkningar av rörelsefriheten. Åga var fram till 1958 även tillåtet i skolan. Barn blev den sista grupp som, genom en stegvis förändring av lagstiftningen mot ett totalförbud mot kroppsbesträffning – åga – fick samhällets skydd mot våld. Under lång tid försvarades dock föräldras rätt att åga barn av samhällets beslutsfattare med stöd i rättspraxis (Nelson 1989). Drygt 20 år efter ågaförbudet i skolan blev Sverige, år 1979, först i världen med att införa ett totalförbud mot barnåga som omfattade även hemmet. Förbudet mot åga har minskat barns utsatthet för våld men senare studier (Jernbro & Janson 2016) där barnen själva tillfrågas om våld i hemmet visar att olika former av våld fortfarande förekommer. Idag har 61 länder infört förbud mot åga i hemmet (The global initiative to end all corporal punishment of children 2021) och det är 196 stater som ratificerat barnkonventionen¹² men fysisk bestraffning är fortfarande tillåtet i många länder runt om i världen.

Hedersrelaterat våld kan beskrivas som en särskild typ av våld där motivet är att straffa överträdelser av hedersnormer. Hedersrelaterat våld, hot om våld samt olika former av förtryck kan även användas för att förhindra normöverträdelser (Björktomta 2019). Ungdomar som växt upp i våldets närhet (ej specifikt hedersrelaterat) beskriver att det är svårare att värja sig mot det psykiska våldet. De menar att det psykiska våldet är värre än det fysiska våldet då kravet på total kontroll upplevs som ett hot mot ungdomarnas tankar och integritet (Weinehall 1997). Psykiskt våld är en form av våld där valet av uttryck och handling påverkar offret, inte fysiskt utan känslomässigt (Isdal 2006) och omfattar bland annat verbala kränkningar, degraderande beteenden, integritetskränkningar, hot, hot om våld/tvångsförlovning/äktenskap, förvisning, isolering, avståndstagande, utstötning, att bevittna våld och emotionell utpressning (Björktomta 2019).

Vi vet att flickor inom en hederskontext uttrycker ett starkt behov och beroende av familjen och att de starka emotionella band som blivit synliga mellan familjemedlemmarna påverkar de ungas situation. I de fall där det förekommit

¹² Barnkonventionen, artikel 19 i sammanfattning: Barn ska skyddas mot föräldrarnas eller närståendes våld. Det kan vara fysiskt, psykiskt eller sexuellt våld.

våld kan de starka familjebanden försvåra möjligheterna att bearbeta erfarenheter av våld och att leva ett eget liv (Björktomta 2012, Blum, Braiden, & Heinonen, 2016). Vi vet att flickor/kvinnor som varit placerade på skyddsboende har sämre psykosocial hälsa än allmänbefolkningen, de har över lag en svår livssituation med flera parallella och tunga problem (Lurie 2009, Schlytter & Linell 2010, UKV 2016). Det är heller inte ovanligt att flickor/kvinnor som varit skyddsplacerade rymmer och återvänder hem till sina familjer. Längtan efter familjetillhörigheten kan vara starkare än upplevelsen av risken att på nytt utsättas för kontroll, hot och våld, kanske tvångsäktenskap och även hedersmord (Björktomta 2012, UKV 2016).

När det gäller pojkar situation beskriver Bredal (2011) unga män som utsätts för fysiskt våld, hån och kränkningar med syfte att de ska inordna sig familjens normer och bevara familjens heder. Andra utsätts för emotionell utpressning eller tvingas in i tidiga arrangerade/tvångsgiftermål i förebyggande eller korrigerande syfte.

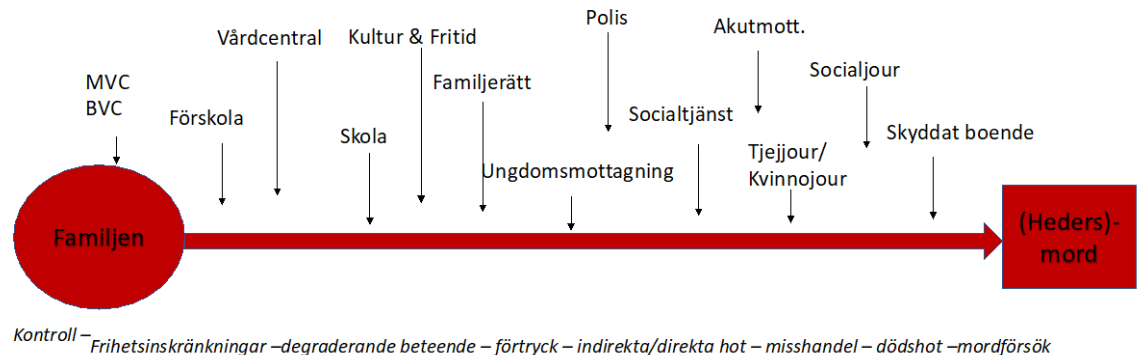
Från forskning om våld mot barn inom familjen vet vi att flickor är mer utsatta än pojkar, att det är svårt att upptäcka barn i riskzonen och att endast en mindre del av alla misshandelsbrott mot barn anmäls (BRÅ 2011, Jernbro & Janson 2016, ONS 218). En särskild utmaning för socialtjänsten är var gränsen ska dras för en uppväxt med stark social kontroll i förhållande till hur omsorgssvikt¹³ definieras och utifrån socialtjänstlagen (SoL kap 5 § 3). De starka banden mellan familjemedlemmarna innebär att barnen/ungdomarna i regel underskattar de skador som de utsatts för. Risken är stor att våldet osynliggörs och inte dokumenteras fullt ut.

KONKLUSION

Utifrån teorin om habitus som principen för både kontinuitet och förändring riktar jag blicken mot de normer och värderingar kring heder som, i varierande grad, präglar familjer och släkter/kollektiv, samt hur de överförs och/eller ärvs mellan generationer. Segregation handlar om att människor lever och verkar separerade från varandra vilket innebär att en plattform/arena för att utveckla och överföra gemensamma normer blir bristfällig och kanske till och med saknas. Utifrån Bourdieus teori behöver ett habitus möta andra habitus och få nya erfarenheter om en förändring ska vara möjlig. Att enbart möta normer som tonar in i välkända mönster och spår leder inte till någon förändring. Samtidigt vet vi att en förändring av livsmönster, normer och värderingar kräver tid, vilja och arbete. Det innebär också en viss friktion.

¹³ *Omsorgssvikt* är ett övergripande begrepp för när barns fysiska och/eller psykiska utveckling är i fara på grund av föräldrarnas bristande omsorgsförmåga. Omsorgssvikt innefattar både känslomässig otillgänglighet, det vill säga psykologisk omsorgssvikt, och fysisk vanvård, det vill säga fysiska och psykiska övergrepp/våld från föräldrarna (Socialstyrelsen 2014).

Figur 3. Idealtypiskt scenario utifrån hedersrelaterat våld och förtryck som ett kontinuum

Björktomta 2007/2019

Ett första konstaterande är att samhället behöver ta plats i områden med socioekonomiska utmaningar. Ovanstående bild är ett idealtypiskt scenario och utgår från bilden av hedersrelaterat våld och förtryck som ett kontinuum, se tidigare avsnitt. Bilden beskriver hur arbetet med att förebygga, motverka och förhindra hedersrelaterat våld skulle kunna fungera (Björktomta 2007). Längs med pilen har exempel på verksamheter som möter barn, unga, kvinnor och män samt familjer som lever i en hederskontext placerats in. Hur ungdomarnas/familjernas situation definieras och hur begreppet heder förklaras, avgör också hur arbetet utformas. Ytterligare komponenter som påverkar arbetets utformning är vilken "ingång" aktören har till ungdomarna och deras familjer, det vill säga vilken position längs pilens sträckning som aktören har. En erfarenhet från Sara-projektet¹⁴ visar att professionella ser och möter olika delar av de ungas "våldsverklighet" (Björktomta 2008)

Bilden utgår från hypotesen om hedersrelaterat förtryck och våld som ett kontinuum som behöver brytas på flera ställen och på olika nivåer (Björktomta 2008). Den övre delen av bilden visar en idealtypisk bild och avspeglar inte någon bestämd process, varken för ungdomar eller för

någon professionellt verksam. I ett värsta scenario skulle flickan/pojken kunna gå hela vägen längs pilens sträckning utan att samhället griper in. Bilden pekar

¹⁴ Saraprojektet var ett treårigt kompetens- och metodutvecklingsprojekt i Huddinge kommun med syfte att utveckla en teoretisk modell för det preventiva arbetet mot HRV på kommunnivå. Syftet var att öka kunskapen om HRV bland personal, främst inom individ-och familjeomsorgen, för att de bättre skulle kunna möta flickor, kvinnor och deras familjer som lever i sammanhang där heder och oskuld betonas. Syftet var också att utbilda personal, bygga nätverk och skapa förutsättningar för ett samarbete mellan olika enheter i kommunen.

också på att hela händelseförloppet inte förekommer inom alla familjer med så kallade hedersrelaterade strukturer, det vill säga det är inte i alla familjer som förtrycket övergår till misshandel och dödshot och mord.

Ett andra konstaterande är att vilken "ingång" den professionella har till den unga bestäms av platsen på kontinuumet (Björktomta 2008). Platsen bestämmer även hur det konkreta arbetet kan utformas utifrån profession, uppdrag och mandat samt vilka lagar och regelverk som styr verksamheten. Detta är de yttre, hårda/konkreta faktorerna, ramarna som styr utformningen och inriktningen av arbetet. Men det finns också "mjuka" faktorer, på ett "inre" plan, det vill säga personalens förhållningssätt och inställning till socialt arbete och målgrupp, som på ett mycket påtagligt sätt styr verksamheten (Björktomta 2005). Vilka metoder och tillvägagångssätt som ska användas bestäms bland annat av följande komponenter:

- profession
- uppdrag och mandat
- lagar och regelverk
- placering längs pilens sträckning
- definition av begreppet hedersrelaterat våld och förtryck
- personalens förhållningssätt, inställning till målgruppen

Ett tredje konstaterande är att *hur* samhällets olika verksamheter i områden med socioekonomiska utmaningar fungerar har stor betydelse. Det är i skärningspunkten mellan det transnationella sociala rummet och det omgivande samhället arbetet för att förebygga och motverka hedersrelaterat våld och förtryck behöver utföras. Av historien om införandet av förbud mot barnaga kan vi lära att det är möjligt att förändra våldets strukturella och sociala villkor. Erfarenheterna visar dock att det är en långsam och mödosam väg som kräver gemensamma insatser på flera nivåer under en längre tid. Tidigare sågs tvångsäktenskap, barnäktenskap och könsstympning av kvinnor som kulturella traditioner och var accepterade även i Sverige. Genom straffskärpningar och införande av ny lagstiftning kategoriseras de i dag som hedersrelaterade brott och är inte längre sanktionerade av samhället. De strukturella villkoren har förändrats men för att även de sociala villkoren ska förändras behöver andra insatser göras såsom till exempel föräldrautbildning och olika former av stöd. Studier med elever i årskurs nio i grundskolan och årskurs två på gymnasiet visar till exempel att barn i familjer med dålig ekonomi i större utsträckning är utsatta för våld jämfört med barn i familjer med god ekonomi (Jernbro & Landberg 2020).

Arbetet för att förebygga, motverka och förhindra hedersrelaterat våld behöver fokusera olika teman och använda olika metoder beroende var någonstans på kontinuumet verksamheten/organisationen befinner sig (Björktomta 2005). Ett

förebyggande arbetet för att förhindra konflikter behöver ha en bred ingång till målgruppen med fokus på frågor som migrationsprocessen och integrationsproblem men även föräldraskap, barns utveckling och fostran samt jämställdhet och skilsmässa. För ungdomar är frågor om sexualitet, preventivmedel och rätten att själv få bestämma över sitt sociala liv och sin sexualitet centrala. Det akuta arbetet har ett smalare fokus och kommer in när konflikter är i rörelser. När det gäller minderåriga är det socialtjänstens uppdrag och ansvar, enligt lagen om vård av unga, LVU, att omhänderta de unga som riskerar att utsättas för olika former av våld. Arbetet här handlar främst om att skydda från våld men också om att ge stöd till den utsatta att finna en väg ut ur våldet. Vuxna kvinnor som utsätts för hedersrelaterat våld hänvisas till kvinnojourer som till stor del drivs av civilsamhället. Medan vuxna män samt HBTQ, transpersoner har sämre möjligheter till skydd och stöd. Kombinationen HBTQ och heder är ett område där forskning och kunskapen fortfarande är i sin linda (MUCF 2021). Det saknas även kunskapsbaserade metoder för hur ett arbete med familjen kan genomföras, utan att riskera att våldet bryter ut, i fall där det redan finns en konflikt.

Det sociala arbetet för att förebygga, motverka hedersrelaterat våld är ett komplext samspel mellan det lokala välfärdssamhället (t.ex. MVC, BVC, skola, ungdomsmottagning) och det civila samhället (t.ex. religiösa verksamheter, "invandrarföreningar", kvinnojourer). Det är också ett förändringsarbete som fordrar ett noga övervägande om vilka värderingar som ska styra arbetet och definierar vad det eftersträlvande målet är.

REFERENSER

- Akinar, A. (1998) *Male's Honour and Female's Shame. Gender and Ethnic Identity Consttuctions among Turkish Divorcées in the Migration Context*. Uppsala: Sociologiska instituionen, Uppsala Universitet.
- Baianstovu, R., Strid, S., Cinthio, H., Särnstedt Gramnaes, E. & Enelo. J-M. (2019) *Storstadskartläggningen det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar*. Working Papers and Reports Social work 17. Örebro: Örebro University.
- Björktomta, S-B. (2005) *Unga kvinnor, frihet och heder – om socialt arbete och hedersrelaterat våld*. Sköndals arbetsrapportserie nr 37. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Björktomta, S-B. (2007) *Personalens möten med utsatta flickor – arbete mot hedersrelaterat våld*. Sköndals arbetsrapportserie nr 48. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

- Björktomta, S-B. (2008). *Saraprojektet 2004-2007: Ett processinriktat arbete för att förebygga hedersrelaterat förtryck och våld*. Rapport 2008:24. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholms län.
- Björktomta, S-B. (2012) *Om patriarkat, motstånd och uppbrott – tjejers rörelser i sociala rum*. Doktorsavhandling. Malmö: Égalité.
- Björktomta, S-B. (2019). Honor-Based Violence in Sweden – Norms of Honor and Chastity. *J Fam Viol* 34, 449–460. <https://doi.org/10.1007/s10896-019-00039-0>
- Blum, E., Braiden. R., & Heinonen, T. (2016). Service delivery considerations in dealing with honour-based violence. *Canadian Ethnic Studies*, 48(3), 129-148. <https://doi.org/10.1353/ces.2016.0029>
- Bourdieu, P. & Wacquant, (1996). Refleksiv sociologi – mål og midler. Köpenhamn: Hans Reizels Forlag
- Bourdieu, P. (1984/1995). *Sociology in question*. London: Sage Publications.
- Bourdieu, P. (1993). *Kultursociologiska texter*. Stockholm: Brutus Östlings Förlag.
- Bourdieu, P. (1999). *Den manliga dominansen* [Masculine domination]. Gothenburg: Daidalos.
- Bredal, A. (2011). *Mellom makt og avmakt – om unge menn, tvangsekteskap, vold og kontroll*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Bredal, A. (2018). Contesting the Boundaries between Civil and Religious Marriage. State and Mosque Discourse in Pluralistic Norway. *Sociology of islam* 6 (2018) 297-315. koninklijke brill nv, leiden, doi 10.1163/22131418-00603003
- Bredal, A. & Ramsvik Melby (2018)
- Bredal, A. & Skjerven (2007)
- Broady, D. (1990) *Sociologi och Epistemologi – Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm: HLS Förlag.
- BRÅ. (2011). *Den polisanmälda barnmisshandeln. Utvecklingen fram till 2009*. Rapport 2011:16. Umeå: Brottsförebyggande rådet.
- Bäck-Wiklund, M. & Johansson, T. (red.) (2011). *Nätverksfamiljen*. Stockholm: Natur och kultur.
- Carbin, Maria (2010a) *Mellan tystnad och tal – Flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*. Avhandling. Stockholm: Stockholms universitet.
- Carbin, M. (2010b). Hedersrelaterat våld och förtryck– en kunskaps- och forskningsöversikt. Uppsala: Nationellt Centrum för kvinnofrid. NCK.

- Carbin, M. (2014) The requirement to speak: Victim stories in Swedish policies against honour-related violence. *Women's Studies International Forum*, Volume 46, September–October 2014, Pages 107-114
- Cederlöf, S-B. (2003) Att arbeta i patriarkala familjer – en verksamhetsöversikt. Stockholm: Näringsdepartementet och Kommunförbundet i Stockholms län.
- Danneskiold-Samsøe, S., Mørck, Y., Wagner-Sørensen, B. (2019).
- Darvishpour, M. (2003). [Invandrarkvinnor som bryter mönstret. Hur maktförskjutningen inom iranska familjer i Sverige påverkar relationen](#). *Stockholm Studies in Sociology*. N.S.17. Almqvist & Wiksell International. Sociologiska inst. Stockholms universitet.
- Darvishpour, M. (2008/2015). Jämställdhet och "invandarmän". I: Darvishpour, M. & Westin, C. *Migration och etnicitet: perspektiv på ett mångkulturellt Sverige*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Delmos. (2020) *Segregationens orsaker*. Hämtad 2021-09-23
<https://www.delmos.se/om-segregation/segregationens-orsaker/>
- Eastmond, M. & Åkesson, L. (red.) (2007). Introduktion. I: *Globala familjer – Transnationell migration och släktskap*. Möklinta: Gidlunds.
- Eldén, Å. (2003). *Heder på liv och död. Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala universitet.
- Eldén, Å. & Westerstrand, J. (2004) "Hederns försvarare. Den rättsliga hanteringen av ett hedersmord". *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, vol. 25(3) s. 35-56.
- Engwall, K. & Söderlind, I. (2001). Barn och demokrati i ett historiskt perspektiv. I *Rösträtten 80 år, del II. Forskarantologi om rösträtten i Sverige i tre delar*. Kulturdepartementet. Hämtad: 2021-09-30
<https://www.regeringen.se/informationmaterial/2001/01/forskarantologi-rostratten-80-ar/>
- Espín, O M. (1996). "Race", racism and sexuality in the life narratives of immigrants women. I: Sue Wilkinson (red.) *Feminist Social Psychologies. International perspectives*. Buckingham: Open University Press.
- Espín, O M. (1999). *Women Crossing Boundaries. A psychology of immigration and transformations of sexuality*. New York & London: Routledge.
- Erürk, Yakin (2009). Towards a Post-Patriarchal Gender Order: Confronting the universality and the particularity of violence against women. *Sociologisk Forskning*, 46 (4): 61-70).

- Faist, T., Fauser, M. & Reisenauer, E. (2014). *Transnationell migration*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Ferraiuolo, A. (2006). Boston's North End – Negotiation Identity In An Italian American Neighborhood. *Western Folklore*, 65 (3): 263-301.
- Friberg & Bjørnset (2019).
- Ghadimi, M. (2019). När vänner av motsatt kön inte tillåts. Ungdomars erfarenheter av föräldrars restriktioner. *Barn – Forskning om barn og barndom i Norden*. nr. 1 N019: 27–46 ISSN 2535–5449
- Gill, A. K. (2014). Introduction: 'Honour' and 'honour'-based violence: Challenging common assumptions. In A. K. Gill, C. Strange, & K. Roberts (Eds.), *Honour' killing and violence: Theory, policy & practice* (pp. 1–26). London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137289568_1.
- Grüber, S. (2010). Nationella föreställningar och gränser i skolans insatser mot «hedersrelaterat» våld. *Nordic Studies in Education*, Vol. 31, pp. 149–164 Oslo.
- Hall, S. (2002). Kulturell identitet och diaspora. I: Catharina Eriksson, Maria eriksson Boaz &
- Hayes, B. E., Freilich, J. D., & Chermak, S. M. (2016). An exploratory study of honor crimes in the United States. *Journal of Family Violence*, 31(3), 1–12. <https://doi.org/10.1007/s10896-016-9801-7>.
- Hochschild, A. R. (1983/2003). *The managed heart: Commercialization of human feeling*. Los Angeles: University of California Press.
- Hunnicut, G. (2009). Varieties of Patriarchy and Violence Against Women: Resurrecting "Patriarchy" as a Theoretical Tool. *Violence Against Women*, 15 (5): 553-573. <https://doi.org/10.1177/1077801208331246>.
- Hussein, I. & Schlytter, A. (2014). Våga stå kvar! En mindre kommuns erfarenheter av ett framgångsrikt arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck. Länsstyrelsen Östergötland
- Isdal, P. (2006). *Meningen med våld*. Stockholm: Gothia
- Jensen, T G., Schmidt, G., Nordin Jareno, K. & Roselius, M. (2006) Indsatser mod aeresrelaterat vold. En undersogelse af indsatsen i seks europaeiske lande. Köpenhamn: SFI, Det nationale dorskningscenter for velfaerd.
- Jernbro & Janson (2016). *Våld mot barn 2016. En nationell kartläggning*. Stockholm: Allmänna Barnhuset.
- Jernbro, C. & Landberg, Å. (2020). Multiutsatta barn – om barn som utsatts för flera typer av barnmisshandel. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset.

- Johnson, M. P. (2006, Nov). Conflict and control: Gender symmetry and asymmetry in domestic violence. *Violence Against Women*, 12(11), 1003–1018. <https://doi.org/10.1177/1077801206293328>.
- Lindstedt Cronberg, M. (2005). Dagens hedersmord kontra nordiska kvinnors historia. I: K. Johansson (red.) *Hedersmord. Tusen år av hederskulturer*. Lund: Historiska Media.
- Kelly, L. (1988). *Surviving sexual violence*. Cambridge: Polity Press
- Killén, K. (1993). *Svikna barn: Om bristande omsorg och vårt ansvar för det utsatta barnet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Knutagård, H. & Nidsjö, E. (2004). *Hedersrelaterat våld på grund av sexuell läggning i Skåne län*. Malmö: Länsstyrelsen i Skåne län.
- Lidman, S. (2021). Familial Control, Collectivity and Gendered Shames: Past and Present Vulnerability. I: Husso, M., Karkulehto, S., Saaremaa, T., Laitila, A., Eilola, J. & Sitala, H. *Violence, Gender and Affect. Interpersonal, Institutional and Ideological Practices*. Palgrave Studies in Victims and Victimology. Cham: Palgrave Macmillan.
- Liversage, A. (2018). *National strategy against honour-related conflicts - an evaluation*. Köpenhamn: VIVE - Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd
- Månsson, S-A. (1984). *Kärlek och kulturkonflikt – invandarmäns möte med svensk sex- och samlevnadskultur*. Stockholm: Prisma och Socialstyrelsen.
- MUCF (2021). Rätta att veta: Hbtq och heder. Hämtat: 2021-12-12. <https://www.mucf.se/utbildningar-och-konferenser/ratt-att-veta-hbtq-och-heder>
- Mörck, Y. (1998). *Bindestregs-Danskere. Fortællinger om køn, generationer og etnicitet*. Köpenhamn: Förlaget Sociologi.
- Nason-Clark, N. (2004). When terror strikes at home: The interface between religion and domestic violence. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 43(3), 303–310. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2004.00236.x>.
- Nason-Clark, N., Fischer-Townsend, B., Holtmann, C., & McMullin, S. (2018). *Religion and intimate partner violence: Understanding the challenges and proposing solutions*. Oxford: Oxford University Press.
- Nelson, A. (1989). Aga – ur rättspolitisk synpunkt. I: *Annales Societatis Litterarum Humaniorum Regiae Upsaliensis, Årsbok 1987-88*. Uppsala: Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet.
- ONS (2018). Abuse during childhood: Findings from the crime survey for England and Wales, year ending March 2016. Hämtat från: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/crimeandjustice/art>

[icles/abuseduringchildhood/findingsfromtheyearendingmarch2016crimesurveyforenglandandwales](#)

Pettersson, T. (2007). Muslims immigrants in Western Europe: Persisting Value Differences of Values Adaptation? I: Mansoor Moaddel (red.) *Values and Perceptions of the Islamic and Middle Eastern Publics: Findings from Values Survey*. New York: Palgrave Macmillan.

Puranen, B. (2019) *Med migranternas röst. Den subjektiva integrationen*. Forskningsrapport 2019:2. Stockholm: Institutet för framtidsstudie.

Rabo, A. (2014). 'Without our church we will disappear': Syrian Orthodox Christians in diaspora and the family law of the church. I: [ed] Shah, P., Foblets, M-C & Rohe, M., *Family, religion and law: cultural encounters in Europe*, pp. 181–194. Farnham: Ashgate.

SCB (2020). Utrikes födda i Sverige. Hämtad: 2020-09-15.
<https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/manniskorna-i-sverige/utrikes-fodda/>

Scheff, T J. (1990). *Microsociology – Discourse, Emotions and Social Structure*. Chicago: The University of Chicago Press.

Schlytter, A. & Linell, H. (2010). Girls with honour-related problems in a comparative perspective. *Int J Soc Welfare* 2010: 19: 152–16

Sedem, M., Ferrer-Wreder, L. (2015). Fear of the Loss of Honor: Implications of Honor-Based Violence for the Development of Youth and Their Families. *Child Youth Care Forum* 44, 225–237. <https://doi.org/10.1007/s10566-014-9279-5>

Singer, A. (2010). Familjen – en kulturyttring? I: A. Singer, M. Jänträ-Jareborg & A. Schlytter (red.). Familj – Religion – Rätt. En antologi om kulturella spänningar i familjen – med Sverige och Turkiet som exempel. Uppsala: Lustus Förlag.

Stark, E. (2009). *Coercive control: How men entrap women in personal life*. Oxford: Oxford University Press.

Swärd, H. (1999). Att forska om utsatta. *Socialvetenskaplig tidskrift*. Nr 2/99, sid. 172-183.

The global initiative to end all corporal punishment of children (2021). Hämtad: 2021-09-29 <https://endcorporalpunishment.org/>

Therborn, G. (2004). *Between sex and power: Family in the world, 1900–2000*. New York: Routledge.

- UN (2002). Working towards the elimination of crimes against women committed in the name of honour. *Report of the Secretary-General, General Assembly*, 2 July 2002.
- UNFPA (2000). *Könsdiskrimineringen måste upphöra. Ett brådskande ärende i arbetet för mänskliga rättigheter och utveckling*. Rapport från FN:s befolkningsfonds årsrapport; The State of World population 2000:
- UKV. (2016). *Våldsutsatta kvinnors erfarenheter på skyddade boendet Unga Kvinnors Värn: utvärdering av journaler 2009–2014*. Stockholm: Stiftelsen Unga Kvinnors Värn.
- Vertovec, S. (2001). Transnationalism and identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27 (4): 573-582.
- Wikan, U. (2004) *En fråga om heder*. Stockholm: Ordfront.
- Weinehall, K. (1997). *Att växa upp i våldets närhet, Ungdomars berättelser om våld i hemmet*. Umeå: Akademiska avhandlingar vid Pedagogiska institutionen nr 45.
- Westenberg, L. (2017). When she calls for help': Domestic violence in Christian families. *Social Sciences*, 6(71). <https://doi.org/10.3390/socsci60300>.
- Westerstrand, J. (2017). Kontextualiseringens svåra konst: Kunskap, kön och förbindelselinjer i en förundersökning om "hedersvåld". *Sociologisk forskning*. Vol. 54, nr. 3, sid. 209-232.
- Yval-Davis, N. (1993). Gender and nation. *Ethnic and Racial Studies*, 16 (4): 621-632.
- Yval-Davis, N. (1999). Ethnicity, Gender Relations and Multiculturalism. I: Rudolofo D. Torres, Louis F. Mirón & Jonathan Xavier Inda (red.) *Race, Identity and citizenship. A Reader*. Malden: Blackwell Publishers.

Att förstå hedersrelaterat våld och förtryck ur ett kulturteoretiskt perspektiv

Pernilla Ouis¹⁵

INTRODUKTION: TJUGO ÅR SEDAN MORDET PÅ FADIME SAHINDAL

Det har i år (2022) gått tjugo år sedan mordet på Fadime Sahindal – ett mord som blivit en stark symbol i Sverige för hedersrelaterat våld och förtryck. Fortfarande pågår en intensiv debatt både inom media och akademi kring hur vi ska förstå och hantera våldet, och en av de viktigaste stötestenarna är frågan om *kulturens* betydelse för våldet. Fadimes egen förståelse av våldet var glasklar: Det hot hon utsattes för hade sin grund i föräldrarnas kurdiska bakgrund och föreställningen om att hon skulle hålla sig inom "kulturens ramar".¹⁶ Kort efter mordet, den 6 mars 2002 skrev kulturanthropologen Mikael Kurkiala i en debattartikel i DN:

Människor är inte förprogrammerade robotar utan reflekterande varelser som åtminstone delvis förmår att granska de normativa och moraliska grunderna för sitt liv. Fadime var insocialiserad i en kulturmiljö som hon var fullt förmögen att klarsynt och kritiskt granska. Hade man tagit hennes egen analys av sin situation på större allvar hade hon kanske levt idag.

Kurkiala menade att Fadimes egna insikter och erfarenheter säger oss att *alla* kulturer måste granskas kritiskt. Men inom massmedia hade flera debattörer på vänsterkanten och från den kurdiska gruppen intagit positionen att mordet inte hade med kultur att göra (se exempelvis Englund och Larsson 2004 för denna position). De som ändå hävdade att kulturen hade en viktig roll att spela för förståelsen av våldet, blev anklagade för *kulturrasism*, *kulturalisering* (se förklaring nedan) och *etnocentrism*, och för att de såg "de Andras" kultur som primitiv, homogen och oföränderlig. I grunden menar Ekström (2009) att detta är felaktiga anklagelser, eftersom de som menade att kultur måste ingå i förklaringen av mordet hade en mycket mer nyanserad och problematiserande kultursyn än så. Men, sedan mordet har debatten om hedersrelaterat våld och förtryck varit mycket polariserad just utifrån synen på kulturens roll i våldet.

¹⁵ Skribenten Pernilla Ouis är professor i socialt arbete vid Högskolan i Halmstad och biträdande professor i socialt arbete vid Malmö universitet.

¹⁶ Fadimes tal i riksdagen den 20 november 2001 blev publicerat i Aftonbladet 4 februari 2002, se <https://www.aftonbladet.se/debatt/a/e1EeGa/fadimes-hela-tal-i-riksdagen>

Denna artikel syftar till att visa på vilket sätt kulturbegreppet, trots all kritik som riktats mot det, kan bidra till en fördjupad förståelse av hedersrelaterat våld och förtryck. Diskussionen om kultur kommer att relateras till följande forskningsfråga: Vilken är den socioekonomiska segregationens betydelse för hur hedersnormer uppstår, upprätthålls och förändras samt för hedersrelaterat våld och förtryck? Denna fråga är dock empiriskt svår att undersöka, och aktuell forskning som skulle kunna besvara denna fråga verkar saknas i stort. Av detta skäl finns ett antagande i framställningen att socioekonomisk segregation kan innebära en sämre integration i majoritetssamhället, och som yttrar sig i att minoritetens normer och "kultur" blir fortsatt mycket viktiga för människor existentiellt, men även av ekonomiska och materiella skäl. Detta sammanhang kommer att diskuteras ur ett kulturteoretiskt perspektiv, eftersom hedersrelaterat våld och förtryck bör sättas i ett socioekonomiskt sammanhang för en bättre förståelse av dess praktiserande.

Kultur är dock ingen lätt kategori att förklara och använda. Kulturbegreppet omfattar ganska mycket, såsom mentala föreställningar, sociala praktiker och fysiska artefakter hos en grupp människor. Kultur kan ses som artikulationer av mänskligt meningsskapande i tillvaron. Ett problem är att begreppet är så stort, vagt och öppet att det är svårt att veta vad som egentligen avses. I den här framställningen utgår jag främst ifrån en socialkonstruktivistisk förklaring av kulturbegreppet, där kultur står för mänskliga aktiviteter, beteenden och normer som överförs mellan generationer i en relativt avgränsad grupp, även om denna avgränsning kan vara ganska öppen och flytande. En kulturell grupp ska inte likställas med en etnisk grupp eller nation, utan kan vara en mycket mindre, såsom en klan. I de sociala konstruktioner som kan avse en kultur räknas exempelvis normer kopplade till moral, tro och lagstiftning; myter, sedvänjor, ritualer, konstnärliga uttryck, ja, även språket. Kulturer kan ses som system av föreställningar, idéer, begrepp, regler och dess olika bakomliggande betydelser, och hur dessa uttrycks i människors livsstil i just den kulturen. Det som kallas *sociala institutioner* är en viktig del av kulturen. Särskilt viktigt för en kultur är de *normer* som anger vad som är rätt och riktigt för människorna i den specifika kulturen; normer som kan vara grunden för människornas handlingar, men också uttryckta i lagstiftningen och rättspraxis.

Hur ska det hedersrelaterade våldet och förtrycket definieras? Det finns flera definitioner av våldet,¹⁷ men här utgår från följande definition från Socialstyrelsen (2021:12), som beskriver att hedersrelaterat våld och förtryck i följande punkter:

- har sin grund i den strukturella maktobalansen mellan män och kvinnor i samhället.

¹⁷ Se även Jämställdhetsmyndighetens definitioner och diskussioner om våldet, <https://jamstalldhdetsmyndigheten.se/mans-vald-mot-kvinnor/hedersrelaterat-vald-och-fortryck/>

- uppstår för att bevara eller återupprätta en persons eller en familjs, släkts eller annan liknande grupps heder.
- är en följd av att hedern ses som avhängig av individers handlande, t.ex. kvinnliga familjemedlemmars kyskhets och oskuld samt både deras faktiska och påstådda beteende i förhållande till sådana ideal.
- begås ofta kollektivt eller åtminstone kollektivt förankrat, och de utsattas familjemedlemmar/närstående har i regel en avgörande roll.
- riktar sig främst mot flickor och kvinnor, men även mot pojkar och män.
- kan drabba hbtqi-personer och personer med intellektuell funktionsnedsättning särskilt hårt.

Dessa fenomen kan analyseras som en del av kulturen: i grunden finns olika kollektiva normer, praktiker och sociala institutioner om kön, sexualitet och familjebildning som kan relateras till föreställningar om heder. Dessa hedersrelaterade normer delas av den kulturella gruppen, men upprätthålls också kollektivt, där en individs handlingar påverkar hela den kollektiva hedern. Att något är socialt konstruerat utifrån vissa normer betyder inte att det inte finns eller att det är "påhittat", utan är egentligen bara ett erkännande av att det skulle kunna vara annorlunda. Kulturanthropologen Unni Wikan (2005) menar att trots att många patriarkala samhällen har samma syn på män som överordnade kvinnor, så artikuleras och utförs mäns våld mot kvinnor på olika sätt i olika kulturer. Hon menar att det exempelvis inte funnits någon tradition i väst av att mörda sina döttrar; hustrumord har förekommit, samtidigt som hon påpekar att svartsjukemord inte ska likställas med hedersmord (ibid:59). Fadime mördades av sin pappa, som i förhör uppgav att han såg mordet på henne som den enda lösningen, som en sista utväg. I rätten sa han: "Hade du haft en sådan dotter, skulle du också ha velat skjuta henne!" (ibid: 153). Det är kanske just i detta uttalande vi kan se en kulturell skillnad; att ha en pojkvän, även om det är emot föräldrarnas vilja, föranleder inte ett barnmord i alla kulturer. Här är Kurkialas invändning relevant – hur ska vi kunna erkänna och tala om kulturella skillnader utan att skapa ett värderande "vi-och-dom"-tänkande där "vi" anser oss vara bättre än "dom"?

Wikan (2005:22) menar att även Fadimes pappa kan ses som ett "offer för en 'kultur' som föreskriver att han ska bestämma, styra, kontrollera, straffa; inte tåla några utmaningar mot sin egen heder, som han inte äger själv." Eldén (2003:93) påpekar dock att kultur är normerande, men inte determinerande: "En individs våldsamma handlingar kan då inte ursäktas med hänvisning till en kulturell tillhörighet, men inte heller frikopplas från kultur."

Kultur har en svårtolkad och ambivalent plats i förklaringen av mänskligt beteende. Att försöka förstå en kultur utifrån kulturernas egna premisser är ett metodologiskt förhållningssätt inom antropologisk forskning som kallas för *kulturrelativism*. Ett kulturteoretiskt angreppssätt på hedersproblematiken

handlar därför om att förstå kulturen inifrån och förstå den kulturella rationalitet som ligger bakom handlingarna. Tyvärr har termen kulturrelativism också fått en annan moralisk innebörd, som ungefär står för hållningen att alla kulturer är jämlika och "lika bra". I den här betydelsen menas att det inte finns något objektivt rätt eller fel i olika kulturer, som måste förstås inifrån (Nilsson & Lövkrona 2015). Begreppet har i denna betydelse blivit ett skällsord i debatten om hedersrelaterat våld och förtryck, men då har man frångått den ursprungliga innebörden som en metodologisk fråga inom kulturanthropologin.

KULTUR SOM SOCIALA KONSTRUKTIONER

Människor är sociala varelser, som utformar sina liv och föreställningsvärldar tillsammans med andra människor i grupper. Vi kan kalla en sådan grupp för en "kultur". Inom en viss kultur utvecklas normer för vad som anses vara rätt och riktigt, och praktiker kring hur ett gott liv ska levas. Dessa normer och praktiker är naturligtvis inte medfödda, eller står för några särskilda egenskaper hos medlemmarna i just den kulturen, utan det är något de skapar tillsammans i socialiseringsprocesser. Man kan därför tala om deras normer och sociala praktiker som *sociala konstruktioner*. Dessa konstruktioner kan se olika ut i olika kulturer – de är alltså inte givna av naturen eller av något annat inneboende ("essens") hur de är utformade. En motsatt position till socialkonstruktionismen skulle vara att anse att normer och praktiker beror på en inneboende essens eller medfödda egenskaper hos medlemmarna i en viss grupp – vilket då kallas för *essentialism* (Lock & Strong 2010). För att förstå kulturbegreppet korrekt måste alla former av essentialism avfärdas.

Normer står för de värderingar som avser det handlande som anses rätt och riktigt – det som uppfattas som " normalt " i ett specifikt sammanhang (eller uttryckt i andra ord: i en kultur). På ett sätt kan normen ses som ett ideal, men ibland också det som de flesta gör. Men normer och verklighet hör ihop i en slags är-bör-paradox: det som *är* (verkligheten) styr normerna kring vad som *bör* vara, alltså idealen, samtidigt som idealen (*bör*-normen) påverkar det som *är* på ett ganska komplicerat sätt. När det gäller begreppet *heder*, så står det för en stark norm om det rätta i flera olika kulturer. Frånvaron av heder är *skam* och den som inte kan leva upp till hedersnormerna upplever starka skamkänslor, en slags internalisering av omgivningens fördömanden.

Heder opererar i många olika kulturer och inte bara i så kallade hederskulturer. I en akademisk kultur exempelvis, står heder för att forskare och studenter inte fuskar eller plagierar. Detta är mycket centrala normer inom akademin och den som avslöjas som en fuskare har förlorat sin heder och upplever därmed skam. På liknande sätt finns en stark hedersnorm i det svenska samhället att inte skattefuska, och ve den politiker som exempelvis avslöjas med att ha betalat någon svart – då har hedern gått förlorad. Varje kultur har sitt eget sätt för individen att återfå sin heder. I fallet med en skattefusande politiker kan det räcka med att göra en "pudel" – att visa sig ångerfull och göra offentlig avbön.

Att bevara sin heder handlar alltså om att upprätthålla fasaden av att de kulturspecifika normerna efterlevs. Heder handlar mest om hur omgivningen uppfattar ens beteende, än det man vet om sig själv och sina handlingar. Ryktet är därför av största vikt. När "hederskulturer" specifikt diskuteras, är det oftast innebörden i normer kopplade till sexualitet som blir konfliktområden i mötet med mer sexualliberala kulturer. Det finns många okontroversiella och goda normer såsom generositet eller respekt mot äldre i innebörden av vad som utgör heder i dessa "hederskulturer", men oftast finns ett specifikt begrepp kopplat till just kvinnors sexuella heder. Generellt sett kan det sägas att i dessa kulturer påverkas hela kollektivets heder av vad den enskilda individen gör. Det är männens plikt att förhindra att kvinnorna i kollektivet drar skam över gruppen genom att bevaka och kontrollera kvinnornas sexualitet. Hedern är alltså kollektiv och ett gemensamt ansvar och arbete att bevara (Wikan 2005).

Samtidigt blir det hela kollektivets ansvar att agera om hedern har blivit förlorad och i vissa kulturer finns det en stark norm som säger att den felande individen måste förskjutas från kollektivet¹⁸ – eller i värsta fall, dödas av de egna gruppmedlemmarna. Det hedersrelaterade våldet följer därmed normen i dessa kulturer, och är inte normbrytande på det sätt som motsvarande våld uppfattas i samhällen där lagstiftningen och den allmänna opinionen fördömer mäns våld mot kvinnor. Föräldrar eller syskon kan vara utsatta för ett stort grupptryck att agera med våld mot en enskild familjemedlem. I vissa fall av hedersrelaterat våld och förtryck kan det vara svårt att peka ut den enskilda förövaren, eftersom kollektivet initierar och ibland även utför våldet.

I nutida svensk debatt talar många ofta om vikten av *normkritik*, det vill säga att kritiskt granska och ifrågasätta förgivettagna normer. Normkritiken bidrar till en förändring av rådande normer och bidrar till att förtryckande normer kan dekonstrueras. Kurkiala, som citerades tidigare, menar att ingen är en kulturellt styrd robot: alla kan ifrågasätta sin egen kultur. Detta gjorde Fadime, och en migrationserfarenhet underlättar ofta möjligheten att reflektera över den "gamla" kulturen i ljuset av den nya kulturen man migrerat till. Ibland kan dessa reflektioner leda till att migranter vill hålla sig kvar vid det gamla i någon slags nostalgi över det som förlorats i migrationen, men ibland kan det leda till en upptäckt av det negativa i den gamla kulturen och ett anammande av det nya landets normer. Ibland kan det vara så att den äldre generationen håller kvar vid det gamla och de yngre tar till sig det nya, vilket kan leda till våldsamma generationskonflikter (Darvishpour 2015). I Fadimes fall verkar detta vara en korrekt beskrivning av vad som hände, även om man ska vara försiktig med generaliseringar.

¹⁸ Att bli utesluten ur kollektivet kan medföra stora problem med att kunna försörja sig, särskilt i samhällen där välfärdssystemen är svaga. Detta kan i praktiken innebära stora hot mot individens hälsa, välfärd och överlevnad.

Det är främst inom sexualitetsområdet som normkonflikter uppstår mellan en sexual-liberala normer och mer traditionella hedersnormer. En viktig uppgift för hederns bevarande i kollektivet är att den uppväxande generationen socialiseras in i de förväntade könsrollerna. Traditionella könsroller, oavsett kulturer, brukar oftast beskrivas som att mannen har rollen som familjeförsörjare och som sådan ska han vara den bestämmande och dominanta parten. Kvinnor däremot ska vara undergivna, mer passiva och förväntas vara underordnade männen. Det bör påpekas att dessa ideala könsroller alltså är normer, som inte direkt säger hur verkligheten ser ut eller vad som pågår i specifika parrelationer eller inom olika familjer. I en kultur där våldet till viss del är normaliserat, blir männen dessutom tilldelade rollen som de som bestraffar med våld, och kvinnor de som ska ta emot våld (Isdal 2017).

En viktig del i kampen för jämställdhet mellan könen har varit att ifrågasätta och dekonstruera traditionella könsroller. Upprätthållandet av hedern bidrar däremot till att konservera könsrollerna, eftersom att utmana dessa könsroller kan bli ett hot mot kollektivets heder. Ett exempel på detta skulle kunna vara hur ett yrkesval indirekt utmanar hedern – en kvinna som väljer att bli byggjobbare utmanar den feminina roll hon förväntas anta, och en man som vill jobba på förskolan utmanar den förväntade manliga rollen – och därmed hedern. Beverly Skeggs (2000) fann liknande tendenser kring hur kvinnor från engelska arbetarklassen förväntades anta vissa yrken såsom exempelvis sjuksköterska, för att upprätthålla föreställningar om femininitet och bevara sin *respektabilitet* – ett begrepp som ligger nära heder. Att verka för jämställdhet mellan könen handlar om att ifrågasätta givna och förtryckande könsnormer, men detta arbete försvåras i en hederskontext. Barnen måste socialiseras att acceptera könsrollerna för att bli "giftasbara", alltså att de följer hedersnormerna och kan giftas bort enligt traditionen. Förtryck och våld drabbar de unga som öppet utmanar och protesterar mot könsnormer kopplade till hedersbegreppet.

Ett sätt att beskriva normer kopplade till sexualitet är att tänka sig att det finns vissa "kulturella manus" för hur man ska bete sig när det gäller sex. Dessa *sexuella script* talar om hur man ska göra för att ha sex, med vem, när och hur (Simon & Gagnon 1986, 1999). Scripten verkar på tre nivåer: På samhällsnivån – som kallas den *kulturella nivån* i denna teori – manifesteras de sexuella scripten i olika regler, praxis eller i lagstiftning. Därefter finns en *interpersonell nivå*, som handlar om hur de sexuella scripten praktiseras människor emellan i olika sexuella situationer. Dessutom finns en *intrapsykisk nivå* som beskriver hur de sexuella scripten internaliseras hos den enskilde individen. Det är lätt att teoretiskt tolka olika sexuella scripten som uttryck för olika kulturers sexuella normer.

En grov generalisering kring hederskulturers sexuella script skulle kunna se ut så här: Redan som små barn uppfostras barnen i att inte öppet visa intresse för det motsatta könet. Deras kroppar, nakenhet och sexuella nyfikenhet skambeläggs ofta, vilket paradoxalt nog innebär en tidig sexualisering av

barnens kroppar och beteenden (Ouis 2021). De manliga medlemmarna i kollektivet har generellt i uppdrag att bevaka de kvinnliga medlemmarnas "kyskhet" redan från tidig ålder. Detta uppdrag ger dem ett slags gränsöverskridande makt över kvinnorna i det egna kollektivet, i det som kallats för *patriarkal förbundenhet* (Joseph 1994, 1999). Sönerna är de som i praktiken verkställer de äldre männens beslut och kontroll, vilket kan som en del av pojkarnas socialisering in i hedersrelaterade maskulinitetsnormer. Bröder ska bevaka systrarnas sexuella tillgänglighet; de är "gatekeepers" till kvinnornas sexualitet och bevakar systrarnas heder för kollektivets räkning med hjälp av både kärlek och hot om våld.

Individen, både män och kvinnor, förväntas avhålla sig från sex innan äktenskapet och därefter ingå i ett heterosexuellt äktenskap med den som kollektivet ansett vara lämpligast – oftast någon medlem i samma kollektiv (*endogami*). I de kulturer som här avses praktiseras ofta kusingifte. Kvinnor förväntas respektera männens auktoritet inom äktenskapet och ska vara sexuellt tillgängliga för deras män i alla situationer. Därför är föreställningen om att våldtäkt kan ske inom äktenskapet kontroversiell – eftersom en kvinna inte får avvisa mannen sexuellt.¹⁹ Vissa sexuella handlingar inom äktenskapet kan också strida mot hedersnormerna – och även mot vissa traditionella religiösa tolkningar – såsom oral- och analsex (Carlbom 2012). Alla sexuella handlingar och identiteter utanför *heteronormen* (och utanför äktenskapet) anses förbjudna, skambelagda och "straffbara" utifrån hedersnormen. Många hederskulturer är homosociala, alltså att man umgås främst med människor av samma kön på grund av könssegregation och samkönade sexuella handlingar kan faktiskt vara accepterade så länge de sker i det fördolda. Däremot är det svårt att öppet stå för en homosexuell identitet eller annan HBTQI-identitet, eftersom detta är förenad med både straff från kollektivet, men också enligt den nationella och/eller religiösa lagstiftningen i många länder.

En viktig kulturell norm att problematisera i sammanhanget är den så kallade *oskuldsnormen* (eller *kyskhetsnormen*), det vill säga idén om att kvinnor inte ska ha haft sex före äktenskapet och därmed ha sin "oskuld" intakt. Denna föreställning är stark i hederskulturer, trots att det svenska samhället har drivit kampanjer mot uppfattningen om en mödomshinna som brister på bröllopsnatten, eller att en "oskuld" verkligen existerar, och har i detta sammanhang lanserat begreppet "slidkrans" för att bättre beskriva kvinnors anatomi. Men i detta sammanhang handlar det främst om oskulden som en kulturell föreställning, inte anatomiska fakta. Oskulden betraktas som en tillgång som ska bevaras och kontrolleras av kollektivet och kvinnor med sexuella erfarenheter kan stämplas som "horor". Ungdomarna har ofta

¹⁹ Våldtäkt inom äktenskapet blev kriminaliserat i Sverige först år 1965, vilket kan ses som ett bevis på att liknande normer har funnits i många kontexter, och förändras i både tid och rum.

internaliserat dessa oskuldsnormer samtidigt som de kan utveckla motståndsstrategier mot dem och försöker navigera i ett samhälle med motstridiga sexualitetsnormer (Cinthio 2021). I en stor kartläggning av hedersrelaterat våld i Sveriges tre största städer 2017–2018, uppgav en femtedel av Malmös ungdomar att de var tvungna att vara oskulder före äktenskapet och var förbjudna att ha kärleksrelationer (Bainastovu et al. 2018).

Även om ovannämnda beskrivning av hederskulturers sexuella script blir en slags generalisering, som inte tar hänsyn till olika specifika omständigheter eller individuella skillnader, är det ändå viktigt att reflektera över hur dessa script kan påverka människor. De sexuella scripten är även synliga på makronivån, alltså den så kallade kulturella nivån, där hedersnormer går att identifiera i lagstiftningen. Ett exempel är att i många hederskulturer säger lagen att en våldtäktsman går fri om han gifter sig med våldtäktsoffret, eftersom han på så vis räddar hennes heder. Denna lag sätter kvinnans familjs heder före de traumatiska känslorna det borde innebära för ett brottsoffer att behöva leva med sin förövare, och att våldtäkten kan sanktioneras och upprepas inom äktenskapet. Ett annat exempel på makronivån är att hedersmord döms som "passionsbrott", som ger mycket låga straff eftersom förövaren ursäktas som tillfälligt "galen" av svartsjuka (Connors 2005). Denna lag är ofta kopierad från kolonialmakternas passionslagstiftning (exempelvis artikel 324 i den franska lagstiftningen från 1820), och har inte sin grund i den islamiska lagen. Eftersom de sexuella scripten internaliseras och uttrycks i de mellanmännsliga relationerna, kan man anta att de kan skapa skuld och skam även i de mest nära relationerna och intima situationerna. Att välja "fel" sexuella uttryck kan påverka individen negativt på många olika sätt. Sexuella handlingar som onani anses därtill förbjudna i många muslimska kulturer (Ouis 2009a, 2009b).

Johnsdotter (2012) menar att sexuella upplevelser och erfarenheter måste förstås som ett samspel mellan kultur och den biologiska, fysiska kroppen. Hon hävdar att "det finns inga sexuella erfarenheter bortom hur de tolkas i ljuset av sociala och kulturella idéer om hur sexualiteten är, eller bör vara beskaffad" (ibid:67). Sammantaget är det svårt att se – under förutsättning att vi accepterar teorin om sexualiteten som socialt konstruerad enligt sexuella script – hur kultur och hedersnormer *inte* skulle påverka individens sexuella självkänsla och sexuella upplevelser.

KULTURMÖTEN: RESPEKT FÖR JÄMSTÄLLDHET MELLAN KÖNEN ELLER KULTURELL MÅNGFALD?

Det finns en ganska spridd modell av att kulturen kan ses som en lök (Hofstede 1991), där den inre kärnan består av normer som kan ses som ganska intakta och oföränderliga. De yttre lagren består av olika kulturella artefakter, ritualer och praktiker som är desto lättare att "skala av", alltså som kan sluta använda, praktisera eller förändra. Många av de normer som kan

verka svårast att förändra är det som handlar om existentiella frågor och det är dessa som återfinns i lökens kärna om vi accepterar metaforen. I denna kategori ingår frågor som handlar om sexualitet, reproduktion, familjebildning och nära relationer ingå. World Values Survey²⁰ visar att det är i dessa frågor som de största skillnaderna kan identifieras mellan mer kollektivistiska och traditionella kulturer kontra mer individualistiska och (post)modernistiska kulturer. Ett sätt att se det är att det finns en kulturkonflikt i just dessa frågor som berör hur man ser på exempelvis jämställdhet mellan könen, skilsmässa, rätten till abort, HBTQI-rättigheter. Dessa globala normkonflikter kan koka ner till den enskilda familjen i en migrationsprocess och utvecklas till svåra generationskonflikter i det som vi betecknar som hedersrelaterat våld och förtryck.

Liknande normkonflikter inom sexualitetens område är också viktiga i olika kulturmöten. Inom olika professioner exempelvis inom hälsa- och sjukvård talas om *tvärkulturell kommunikation*, *kulturtolkning* och vikten av *kulturell kompetens* i dessa professionella möten (Stier 2009). Kulturell kompetens och det närbesläktade begreppet *kultursensitivitet* avser:²¹

Kulturell kompetens hos yrkesutbildade personer byggs upp genom information, kännedom, färdigheter, möten och motivation gällande kulturer, varvid egna sedvanor och värderingar i den egna kulturen speglas mot sedvanor och värderingar i andras kulturer. (...) Med kultursensitivitet avses vilja, förmåga och sensitivitet att förstå människor med annan härkomst.

Både kulturell kompetens och kultursensitivitet kräver någon form av identifiering kring den egna och "andras" kulturer, vilket i sig är problematiskt. Utmaningen blir återigen att diskutera kulturella skillnader utan att fastna i stereotyper och etnocentrism, där den egna kulturen framstår som bättre än andras. Studier visar dock att många professionella tycker kulturmöten med patienter och klienter när det gäller sexualitetens område är utmanande (Svensson 2021, Arousell 2019).

I Sverige finns en uttalad policy om sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter (SRHR) för alla och där migranter identifierats som en särskild sårbar grupp (se exempelvis Folkhälsomyndigheten 2018, 2020). Inom SRHR-

²⁰ <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>

²¹ Institutet för hälsa och välfärd, <https://thl.fi/sv/web/invandring-och-kulturell-mangfald/stodmaterial/god-praxis/kulturell-kompetens-och-kultursensitivitet>

temat måste två motstridiga normer samsas: å ena sidan ska personalen verka för jämställdhet mellan könen och lika rättigheter oavsett kön, samtidigt som de, å andra sidan, ska respektera den kulturella mångfalden. Ibland kan dessa normer hamna i konflikt, exempelvis när respekten för andras kultur på något sätt kan komma att innebära att flickor och kvinnor diskrimineras. När det gäller temat hedersrelaterat våld och förtryck uppger många socialsekreterare att de ibland upplever svårigheter att agera av rädsla för att beskyllas för att vara rasister och som därmed inte respekterar den kulturella mångfalden. Detta skapar en osäkerhet och ångest kring hur socialtjänsten ska ingripa, om de gör för mycket eller för lite i de enskilda fallen (Perez 2014).

Men hur långt ska kulturella skillnader respekteras i praktiken? Inom skolans värld är detta ofta ett problemområde. En del föräldrar vill kanske inte att deras barn, särskilt flickor, deltar i vissa undervisningsmoment såsom undervisning om sex- och samlevnad eller religion, men också att de inte får delta i sim- och idrottsaktiviteter, skolresor eller lägerskolor exempelvis. I praktiken innebär detta ofta att flickor med utländsk bakgrund diskrimineras utifrån kön och etnicitet, men att denna diskriminering sker på föräldrarnas begäran (Ouis, Adamson & Carlbom 2013). Skollagen har skärpts i detta avseende och det numera svårare att barn blir befriade från moment i skolan, men tyvärr kan föräldrarna svara med att ändå hålla sina barn hemma trots lagen.

Susan Moller Okin (1999) har ställt frågan om mångkulturalism verkligen gynnar kvinnor. Det kan finnas tendenser med att en alltför stor respekt för "de andras" kulturer innebär att traditionella, kvinnoförtryckande praktiker fortlever inom minoritetskulturer utan att bli ifrågasatta av respekt för kulturell mångfald. Dessa risker finns inom problemområdet hedersrelaterat våld och förtryck. Av rädsla för att bli anklagade för rasism, främlingsfientlighet eller islamofobi, avstår en del professionella att lägga sig i inre angelägenheter i vissa familjer. Denna rädsla är begriplig, men samtidigt handlar det om att hellre skydda sig själv från dessa anklagelser, än att skydda eventuella offer för våldet och förtrycket. Det kan alltså te sig som om vissa tjänstepersoner av rädsla för att diskriminera utifrån kultur och etnicitet, kan komma att acceptera vissa kvinnoförtryckande kulturella traditioner.

"HEDERNS VÄLFÄRDSSYSTEM": KULTUR, KLAN OCH SOCIOEKONOMISK SEGREGATION

Baianstovu (2017:119–146) försöker beskriva "hederskulturens särskilda kännetecken", och identifierar att hederskulturen hör samman med en traditionsbunden religiositet som legitimerar kvinnans underordning och mannens överordning, att hedersnormen existerar i människors tänkande som den "högst ordnande principen" och avspeglas i deras handlingar och rättspraxis. Hon menar att man måste fastställa hederns centrala betydelse i det som kallas för en hederskultur; att det ingår i det kollektiva medvetandet. Hon förklarar: "Det gör den när det att inrätta sitt liv enligt hederns fasta och

enhetliga principer gör världen meningsfull för människor och ger dem riktning för sitt handlande i vardagslivets ekonomiska, rättsliga och sociala interaktioner” (ibid:127). Hon identifierar hederskulturen som ett ekonomiskt system, ett socialt system, ett rättssystem och ett välfärdssystem. Dessa olika ”system” kan få stor betydelse för människor som bor i områden som kännetecknas av etnisk och socioekonomisk boendesegregation, speciellt i situationer där välfärdssamhällets funktioner försvagats. Exempelvis har socialtjänstens arbete under de senaste decennierna fokuserat på individen hellre än på det förebyggande sociala arbetet på strukturell nivå. I denna situation kan hederskulturen fylla viktiga funktioner i människors liv och skapa möjligheter på flera områden. Det ska dock poängteras att det senaste förslaget på ny socialtjänstlag föreslår en ny inriktning mot samhällsplanering och mer trygghetsskapande arbete (SOU 2020:47).

Ett kulturteoretiskt perspektiv kan vara viktigt för att förstå hederns betydelse för människor som lever i utsatta områden präglade av etnisk och socioekonomisk segregation och deras specifika livsvillkor. I hederspraktiken är kollektivet viktigt, ett kollektiv som kan vara en *klan*, alltså som hålls ihop av släktskapsrelationer och en föreställning om ett gemensamt ursprung. På senare tid har klan blivit en viktig komponent i den svenska debatten för att förstå och förklara exempelvis gängkriminalitet i utsatta områden (se exempelvis artiklar av Per Brinkemo eller Brinkemo 2014). Hedersbegreppet är centralt i många klanstrukturer och kan förklara normer, lojaliteter och handlingar även i kriminella miljöer. Det är viktigt att komma ihåg att grundläggande för klanen existens är att den står för välfärd, försörjning och trygghet för sina medlemmar, vilket är särskilt viktigt i länder där välfärdssamhället inte är utbyggt. Att bryta mot hedersnormerna och försöka stå ”utanför” klanen/kollektivet kan därför vara omöjligt, eftersom utanför finns inget trygghetssystem. Men även i områden med socioekonomisk marginalisering i Sverige kan klanen vara en viktig del av tryggheten, exempelvis genom att många arbetstillfällen och ekonomisk trygghet kan skapas i företag och andra verksamheter som drivs av en klan. Denna aspekt är inte så undersökt i Sverige, men den interna arbetsmarknad som uppstår inom samma kollektiv är en viktig faktor för hur lojaliteter, relationer och normer mellan medlemmarna upprätthålls, där även ingifte och familjerelationer spelar en stor roll. Bainanstovu et al. (2018: 172) citerar en informant som talar om ”hederns välfärdssystem” där kollektivet kan exempelvis erbjuda individen lån och anställning, men även social omsorg om exempelvis barn- och äldreomsorg.

Vidare är giftermål inom samma klan ett sätt att bevara gruppens materiella tillgångar, eftersom kvinnor har självständig äganderätt. Om en kvinna gifter sig med någon utanför gruppen förloras alltså hennes tillgångar kollektivt sett, och de ekonomiska aspekterna bidrar till att endogami (giftermål inom samma grupp) praktiseras. Många familjer som migrerat till Europa bidrar ekonomiskt till kollektivet, även till de medlemmar som är kvar i ”forna hemlandet”.

Familjerna kan ha dåligt samvete för att de fått det bättre och känner stor press att hjälpa de som är kvar. Ett sätt att hjälpa en släkting att få komma till Sverige är att exempelvis erbjuda ett arbete i ett företag de har i Sverige, eller genom giftermål som ger uppehållstillstånd genom anknytning. Möjligheten till anknytningsinvandring bidrar till att barnen måste vara "giftasbara" enligt hedersnormen, och därför socialiseras de in i de traditionella könsrollerna och uppfostras i att acceptera arrangerade äktenskap. Man kan tänka sig att många familjer med migrationsbakgrund kan känna ett stort gruptryck från övriga i slakten att de ska fortsätta de traditionella praktikerna gällande äktenskap, sexualitet och reproduktion. Denna situation kan bidra till upprätthållandet av barn- och/eller tvångsäktenskap. Många föräldrar drivs av dessa motiv och det kulturteoretiska perspektivet bidrar till en förståelse för de materiella och ekonomiska aspekterna av upprätthållandet av hederstänkandet. Familjebildningen kan också kopplas ihop till klanens interna arbetsmarknad, som diskuterades ovan eftersom giftermål och försörjning går hand i hand i kollektivet.

Den sociala ordningen i en hederskultur präglas av kvinnors underordning och könssegregation, där könsrollerna är givna med tillhörande förväntade uppgifter. Ålder och kön är de primära ordnande principerna (Bainastovu 2017:131), där lydnad och lojalitet är positiva egenskaper. I min tidigare forskning har jag intervjuat äldre kvinnor från en ganska typisk hederskultur. Jag diskuterade varför de inte kunde låta barnen gifta sig med vem de ville. Kvinnorna svarade då att om detta fick ske, skulle de "dö ut" som grupp (Ouis 2021). De skulle heller inte bli omhändertagna på det sätt de ville. I deras svar fanns en existentiell ångest kring ålderdomen, trots att de lever i en välfärdsstat där deras ålderdom borde kännas tryggad bortom den omsorg som gruppen kan erbjuda. Det är viktigt att förstå att individens sexualitet och reproduktion involverar många fler från kollektivet med många olika agendor. Detta är ett exempel på hur välfärdssamhällets bristande insatser kan bidra till reproducerandet av hedersnormerna och den kollektiva bestämmanderätten över individen.

Socioekonomisk segregation och bristande integration kan reproducera hederns betydelse för människors, både socialt och ekonomiskt. Det kan bidra till ett tänkande där normer kopplade till heder kan komma att bli viktigare inom minoritetskulturen, än hur dessa uppfattas utifrån av majoritetssamhällets normer och lagstiftning. I vissa extrema fall kan även den hederskulturella rättspraxisen tillämpas. I sådana fall kan vi se parallella juridiska system i samhället, något som knappt är beforskat i Sverige. I ett stort klanbråk i Lund sensommaren 2021, angavs blodspengar som en av anledningarna till bråket.²² Blodspengar utgör en viktig del i hederskulturens rättspraxis, men är något som sällan kommer till myndigheters kännedom. Den traditionella

²² <https://www.expressen.se/kvallsposten/krim/stort-polispadrag-vid-rattegang-om-klanbrak/>

familjelagstiftningen kan tillämpas informellt när det gäller brudgåva, vårdnadsrätt och skilsmässa – vilket är teman som har direkta kopplingar till hedersrelaterat våld och förtryck. Brudgåvan (eller "brudpriset") är ofta en viktig del i förhandlingarna innan ett arrangerat äktenskap inom kollektivet, förhandlingar som ibland kan leda till konflikter. Denna summa pengar måste dock helt eller delvis lämnas tillbaka till maken ifall kvinnan begär skilsmässa, lite beroende på hur den traditionella lagstiftningen praktiseras. Ibland kan även kvinnor drabbas av "haltande äktenskap" (se utförlig diskussion i SOU 2020:2) som innebär att ex-maken inte accepterar skilsmässa enligt svensk lag, utan kräver en traditionell skilsmässa från hemlandets religiösa och/eller sekulära domstol. Om man ser till den islamiska lagen specifikt, så får generellt fadern vårdnadsrätten av barnen vid skilsmässa.²³ Ibland kan små barn få stanna hos mamman, men vid en viss ålder (lite olika beroende på islamisk rättsskola) övergår vårdnaden till pappan. Kvinnan förlorar även automatiskt vårdnadsrätten om barnen om/när hon gifter om sig (Roald 2001). Även om dessa traditionella, parallella "lagar" inte i någon juridisk mening har berättigande i Sverige, påverkar de människors moral och normer i familjerelationer- och konflikter. Att göra "rätt" enligt religionen och/eller traditionen och leva enligt dessa rättsnormer kan vara viktigt för människor.

I det här sammanhanget är det relevant att gå tillbaka till Susan Moller Okins farhågor att respekt för kulturell mångfald kan innebära en respekt för traditioner som förtrycker kvinnor och barn. Det finns stora risker för kvinnor som lever i socioekonomisk segregation att de blir fast i traditionella könsroller där de förväntas acceptera mäns överordning och anta traditionella, omvårdande roller i kollektivet. Men samtidigt måste kvinnornas möjligheter att förändra sin situation och hederskulturens normer erkännas, precis som alla kulturer har förändringspotential. De sexualitetsnormer som gällde för låt oss säga hundra år sen har förändrats och omförhandlats i Sverige, samtidigt som dessa gamla normer kan påminna om vissa traditionella sexualitetsnormer som existerar på andra platser i världen. Det var inte alltför längesedan som det i Sverige ansågs högst stigmatiserande och normbrytande för en kvinna att bli gravid utanför äktenskapet (se exempelvis Johansson 2005 för likheter).

Men på samma sätt som det finns en medvetenhet hos de flesta om att den egna kulturen ständigt förändras, måste "de andras" kultur på samma sätt erkännas samma ständiga förändring. Kulturella praktiker som kan kopplas till heder omförhandlas och förändras i många länder just nu. Exempelvis har den kurdiska lagstiftningen förändrats under det senaste decenniet, och 2011 års

²³ Religion diskuteras inte specifikt i denna rapport, och det bör påpekas att inte alla muslimer ingår i så-kallade hederskulturer, eller att alla hederskulturer är muslimska. Trots detta kan den islamiska lagen ibland vara av relevans när hedersrelaterat våld och förtryck beskrivs hos vissa klaner eller andra kollektiv.

Domestic Violence Act i kurdiska Irak förbjuder exempelvis kvinnlig könsstympning, barnäktenskap och tvångsgifte.²⁴

De sexuella scripten förändras i en migrationsprocess, men det är viktigt att komma ihåg att en del av en sådan process kan handla om att inte känna sig hemma någonstans, vare sig i minoritets- eller majoritetskulturen. Detta tillstånd kan förstås som om migranten befinner sig i en *liminalfas*, en slags övergångsfas mellan två kulturella tillstånd (Raoof 2021), då varken majoritetens eller minoritetens sexuella script verkar vara gällande. Denna situation kan ses som en förklaring till att migranter är överrepresenterade i sexualbrottslighet (Ouis 2021). Det är alltså med stor försiktighet man kan använda kultur som förklaringsmodell för vissa beteenden, särskilt när det gäller migranter. På temat sexualitet och migration har många debattörer (t.ex. Heberlein 2018) hävdad att det är migranternas "kultur" från hemlandet som är orsaken till denna typ av brottslighet. Sådana förenklingar bortser från att det kan vara den rotlöshet migranten upplever i liminalfasen och just *frånvaron* av den egna kulturen som rättesnöre faktiskt kan vara en av förklaringarna till detta beteende. Samtidigt bortser denna slags argumentation från att migranter systematiskt diskrimineras i svenska domstolar: de åtalas oftare och döms hårdare (Brå 2005, 2019).

Vissa migranter stannar länge i den ovan beskrivna liminalfasen. Att inte få permanent uppehållstillstånd bidrar till att denna liminalfas permanentas. För andra innebär migrationen att man börjar ingå i en ny kultur. Att migrera till en ny *majoritetskultur* innebär för många att man börjar ingå i en *minoritetskultur*. Minoritetskulturen är dock inte identisk med den kultur som rådde i det forna "hemlandet". Minoritetskulturen utvecklas till något annat, oftast som en nostalgisk utopi av det man en gång lämnade, medan kulturen i hemlandet är i förändring. Denna konservatism hos migranter och medföljande existentiella kaos kan bidra till att hedersnormerna paradoxalt nog upprätthålls mer strikt i minoritetskulturen än i hemlandet. Detta kan bidra till de generationskonflikter hos migrerade familjer som diskuterades tidigare.

Ett främlingsfientligt argument som ibland framförs är att man inte är emot migranterna som människor, men att man är emot deras kulturella normer och praktiker, ofta exemplifierat med hedersrelaterat våld och förtryck. Samtidigt så framförs en idé om att migrationen ska begränsas eftersom man inte vill ha in dessa "främmande kulturella normer" i landet. Men en sådan hållning förutsätter att kulturer inte kan ändras, vilket de naturligtvis alltid gör. Men det viktiga i sammanhanget är att det hedersrelaterade våldet och förtrycket är ett svenskt socialt problem som berör svenska ungdomar. Att försöka förändra de kulturella normer som är bakgrund till problematiken, är därför en del av uppdraget för socialt arbete i Sverige, utan att ta till främlingsfientliga

²⁴ http://www.ekrg.org/files/pdf/combat_domestic_violence_english.pdf

förenklingar. Det är också viktigt att beakta de socioekonomiska förhållanden som bidrar till att hederskulturen reproduceras på strukturell nivå. I Baianstovu et al. (2018) kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck i Sveriges tre största städer framgick att det fanns en korrelation mellan låg utbildning och stark religiositet hos föräldrarna, och begränsningar och våldserfarenheter hos barnen. De skriver (ibid: 180–181):

... att hederns välfärds- och värdesystem ökar i betydelse som konsekvens av ett allt svagare och mindre tillgängligt välfärdssamhälle där människor hänvisas till alternativa gemenskaper för att tillgodose sina behov av social och ekonomisk trygghet. De alternativa gemenskaperna kan i viss mån kompensera för välfärdssamhällets frånvaro, men bara på de villkor som satts upp via religiösa, konservativa, patriarkala och hedersrelaterade normsystem.

En viktig kunskapslucka som identifierats är således att undersöka hur socioekonomisk segregation påverkar hedersnormerna, både deras reproducerande och praktiserande, men också vad som bidrar till förändrade normer. Ett försvagat välfärdssamhälle kan dock ses som en riskfaktor för att hedersnormerna reproduceras eftersom hederskulturen bidrar till människors känslor av trygghet och välfärd, och kulturen får därmed viktiga funktioner att fylla.

KULTUR SOM EN PROBLEMATISK FÖRKLARINGSMODELL

Även om denna framställning utgår ifrån positionen att kultur är en viktig komponent för att förstå hedersrelaterat våld och förtryck, så är det samtidigt viktigt att varna för förenklade förklaringsmodeller där kultur blir en slags "slaskhink", dit allt som ogillas utifrån fördomar och stereotyper hos "den andra" hänförs till. I dessa sammanhang är det viktigt att vara medveten om att olika *kulturaliserade stereotyper* existerar. I det hedersrelaterade sammanhanget kan "invandrarmannen" bli en sådan stereotyp: Han ses som våldsam, driven av sårad stolthet och förlorad heder i förtrycket av sin familj. Detta skapar problematiska generaliseringar och bidrar till främlingsfientlighet. Människor är inte, som tidigare påpekats, kulturella robotar, och kultur har ett begränsat förklaringsvärde för många situationer. I detta sammanhang kan det vara relevant att tala om *kulturrasism* (eller *kulturell rasism*): Istället för att rasifiera människor utifrån biologi (exempelvis hudfärg) så görs denna rasifiering och tillhörande diskriminering utifrån hänvisningen till "deras kultur". Kulturrasister har en essentiell syn på "andras" kulturer, som anses stagnerad, osofistikerad och oföränderlig. Det kan också handla om en slags

kulturalisering – en överbetoning av kulturens roll och den kulturella identiteten eller att fenomen tillskrivs kulturen även om det inte har med det att göra (de los Reyes 2003, Socialstyrelsen 2010, Baianstovu 2017).

I diskussionerna om hedersrelaterat våld och förtryck är det viktigt att vara uppmärksam på kulturaliseringen av förklaringarna till våldet. Eriksson (2006) visar att när etniska svenska fäder utsatt sina familjer för våld, förklaras våldet i individuella svårigheter såsom psykisk ohälsa eller missbruk, medan utlandsföddas våld förklaras genom hänvisning till kultur, tradition, patriarkat och kollektiv. Dessa förklaringsmodeller känner vi även till från media, där utlandsföddas våld så gott som alltid förklaras med kultur (eller, numera även kulturell tillhörighet). Att förklara etniska svenskars våld med individuella orsaker skapar en möjlighet att avfärda dem som avvikare, alltså något som "inte är som vi" svenskar, menar Eriksson (se även Baianstovu 2017). Kollektiva kulturella förklaringar gör däremot att utlandsföddas våld tolkas som en "typisk" representant för den gruppen och inte som en individuell avvikelse. Det är samtidigt viktigt att komma ihåg att kultur *kan* bidra till förståelsen av våld i många olika sammanhang. Ett exempel från den svenska kulturen, är att det är helt okej att dricka alkohol i barns närvaro. Detta till trots att vi vet att alkoholförtäring kan medföra ökad risk för familjevåld, så finns det en tillåtande svensk kultur i detta avseende, som kan te sig problematisk för de som inte delar denna kultur.²⁵

Ett dilemma i kulturens kanske missförstådda roll som förklaringsmodell formulerar Mikael Kurkiala i ovan nämnda artikel; antingen ses mordet på Fadime som en mycket specifik och avvikande händelse utan kulturell legitimitet ("en ensam galnings verk") eller också ses den som så universell att den skulle kunna ske i vilken kultur som helst. Den universella förklaringsmodell som kritiserats av bland annat kulturanthropologer, är att se det hedersrelaterade våldet endast som ett uttryck för en patriarkal könsmaktsordning och ingenting annat, och därmed bortse från kulturens inverkan på våldets uttryck. Kurkiala menar att det är en missvisande analys av mordet på Fadime att tolka att hon mördades för att hon var en "universell kvinna" och inte se att orsaken kan hittas i att hon tillhörde en "speciell kategori av kvinnor" (Kurkiala 2005:177). Han skriver utifrån att mordet *antingen* förklaras utifrån det specifika (partikularism) *eller* utifrån det generella (universalism):

²⁵ Evin Rubar, SVT-reporter med kurdisk bakgrund, har gjort ett ifrågasättande reportage kring denna fråga (*Dokument inifrån*, 16 november 2008).

Partikularism och universalism lider, i sina mest extrema former, av samma åkomma – de förklarar ingenting. Att reducera verkligheten till en ansamling partikulariteter är att upphöra att se mönster. Att å andra sidan lägga fokus på en alltför generell och abstrakt nivå hindrar oss att få syn på variationer och skillnader. Och det var just dessa skillnader som man bemödade sig om att antingen bagatellisera eller osynliggöra (Kurkiala 2005:179).

Det finns en befogad rädsla att våga se och erkänna kulturella skillnader utifrån den främlingsfientliga kontext vi lever i, samtidigt som denna rädsla inte får göra att offren för det hedersrelaterade våldet osynliggörs. De kulturvetare som försvarat det kulturella perspektivet har blivit hårt kritiserade och anklagade för att tro att kultur är oföränderligt eller den enda förklaringsmodellen för våldet (Ekström 2009). I mitt tycke har man riktat dessa anklagelser fel – de akademiker som studerat kultur har sällan en förenklad kultursyn. Däremot kan kultur bli en felaktig, problematisk och grovt förenklad förklaringsmodell i andra sammanhang. Johan Rosquist (2020) studerade i sin doktorsavhandling hur hedersbrott tolkats i svenska domstolar. Han menar att lagstiftarens intentioner i policydokument och lagens formulering är att värna om jämställdhet mellan könen och mänskliga rättigheter för alla, medan man i domstolarna främst har tolkat heder utifrån om den åtalade haft annan kulturell bakgrund, grundat i vad Rosquist benämner som en *exogen kulturdiskurs*, det vill säga ett utifrånperspektiv som gör skillnad på "vi-och-dom". 2020 skärptes lagstiftningen mot hedersrelaterade brott, där bland annat hedersmotiv ses som en försvårande omständighet vid brott. År 2022 diskuteras om ett nytt brott i hederns namn – *hedersbrott*, ska få en egen brottsrubricering med strängare straff. Problemet med att se hedersbrott som "speciella" brott med särskilt stränga straff är att det ställer höga krav på domstolar att faktiskt kunna identifiera vad som faktiskt är heder. Det finns en stor risk att en sådan lagstiftning förstärker fördomarna och orättvisor mot människor med invandrarbakgrund, eftersom deras handlingar skulle kunna miss- eller övertolkas som uttryck för heder (Cinthio, Staaf & Ouis 2022).

En forskningsöversikt av Nationellt Centrum för Kvinnofrid (NCK 2010) delar in forskningen om hedersrelaterat våld och förtryck i tre perspektiv: det kulturella perspektivet, könsperspektivet (mäns våld mot kvinnor) och det intersektionella perspektivet. Rapporten visa exempel på forskning i de tre olika kategorierna, men egentligen är det ingenting som säger att dessa perspektiv utesluter varandra. Den feministiska analysen ser på likheter i könsmaktsordningen i olika kulturella sammanhang, vilket kan vara en viktig strategi för att undvika ett "vi-och-dom"-tänkande, där mäns våld mot kvinnor förläggs till "den andra" och våldet i den egna kulturen osynliggörs eller förminskas. Samtidigt så är

både män och kvinnor både offer och förövare i det hedersrelaterade våldet (SOU 2015:55), så att endast tala om mäns våld mot kvinnor är en förenkling. Politikern Gudrun Schyman's uttalande om att "alla män är talibaner" år 2002 populariserade denna feministiska hållning i debatten.²⁶ Vad som förloras i en sådan beskrivning och den universella förklaringen, är att det faktiskt finns stora kulturella skillnader i hur våldet praktiseras mot kvinnor. Principiellt handlar det om patriarkala normer, men i praktiken är det stora skillnader. Detta uttrycks av en informant i de los Reyes (2003:34) studie:

När man säger att "alla vi kvinnor är förtryckta och vi sitter alla i samma båt, vi är alla underordnade män" överdriver man likheterna. Att misshandlas av sin man är inte samma sak som att bli utsatt för könsstympning eller kontrollerad av familjen som bestämmer vem man ska gifta sig med. Det är viktigt att någon pratar om de former som jag blir utsatt för våld.

Det kulturella perspektivet och könsperspektivet utesluter inte varandra på ett teoretiskt plan, men det kulturella perspektivet bidrar med att identifiera våldet olika variationer, och om man ska tolka informantens uttalande ovan – att våldet varierar i hur grovt eller kränkande det är. Informanten verkar mena att det hedersrelaterade våldet har en särställning. Det kulturella perspektivet bidrar till en förståelse för olika våldsuttryck och därigenom också hur insatser ska utformas för att våldet ska upphöra.

Det intersektionella perspektivet fokuserar på makt utifrån olika sociala kategoriseringar såsom kön, klass, etnicitet, religion, ålder, sexualitet, funktionsvariation. Dessa olika kategorier samverkar på ett komplicerat sätt och kan förstärka individers över- eller underordning i samhället och kan därmed kopplas till våld (Moser Hällen 2021). Det är oftast i intersektionen mellan olika sociala kategoriseringar som maktstrukturen blir tydliga. Unga kvinnor med intellektuell funktionsnedsättning och som lever i en hederskontext kan utifrån en intersektionell analys ses som flerdubbelt förtryckta utifrån intersektionerna mellan kön, ålder, sexualitet och funktionsvariation, och till dessa kategoriseringar skulle också kunna läggas till en förstärkt underordning utifrån intersektionerna mellan klass, etnicitet och

²⁶ Detta är en tolkning av vad Schyman sa i ett tal i på Vänsterpartiets kongress 2002, ett tal som gått till historien som "Talibantalet": "Diskrimineringen och kränkningarna ser olika ut beroende på var vi befinner oss. Men det är samma norm, samma struktur, samma mönster, som upprepas så väl i talibanernas Afghanistan som här i Sverige."
<http://www.svenskatal.se/20020118-gudrun-schyman-talibantalet-tal-pa-vansterpartiets-kongress-2002/>

religion (Löfgren-Mårtenson & Ouis 2018). Det handlar alltså om hur olika maktstrukturer kopplade till dessa kategoriseringar *intra-agerar* (Lykke 2003), inte bara konstatera och "addera" flera olika maktordningar på varandra. Det intersektionella perspektivets fördel är att socioekonomisk marginalisering och migrationserfarenheten får en särskild uppmärksamhet i intersektionen med andra sociala kategoriseringar.

Trots det intersektionella perspektivets många fördelar, måste ibland även kultur beaktas när de olika sociala kategoriseringarna analyseras. Hur kön konstrueras är i högsta grad beroende av kulturella föreställningar såsom exempelvis heder. Det är också viktigt att förstå att vissa kategorier kompliceras av kultur präglad av migration, såsom exempelvis kategorin klass. Många migranter kan ha kommit från en överklass i sina hemländer, men här blivit en del av en underklass av "utanförskap" och arbetslöshet (kanske med tillhörigheten "arbetslöshetsklassen"). Men hedernormerna kan vara mycket starka även i överklassen, samtidigt som ekonomisk otrygghet också är ett strakt incitament för upprätthållande av hedersnormer. Hur kategorin klass ska tolkas i intersektionen med exempelvis kön och sexualitet kan därför bli svårtolkat.

De kategoriseringar som ingår i den intersektionella analysen i sig är sociala konstruktioner som baseras på olika normer kring exempelvis kön och etnicitet. "Kultur" brukar sällan ingå som en av dessa kategorier som räknas in i den intersektionella analysen, och en spekulation är att denna kategori är för stor och svårdefinierbar för att fångas i en enda specifik social kategori. Jag skulle dock säga att kultur kan ses på en högre logisk typnivå än de andra kategoriseringarna: Kultur är ingen egen kategori i detta avseende, utan något som avspeglas på hur andra kategorier uppfattas utifrån olika kulturella normer. Men med detta sagt, skulle kategorin kultur kunna upplösas helt som i den intersektionella analysen, på gott och ont. Sayyid (1997) menar att en kategoriupplösning skett med kategorin "islam": Antingen upplöses kategorin helt och muslimers handlingar förklaras av allt annat *förutom* islam såsom etnicitet, klass, migration, eller så används den som enda kategori som förklarar *alla* handlingar hos *alla* muslimer. Kulturbegreppet verkar användas på ett analogt sätt i hedersdebatten: antingen förklarar kultur allt (av såväl kulturrasister som kulturrelativister) eller också tillmäts den inget förklaringsvärde alls, varken i den feministiska eller den intersektionella analysen.

AVSLUTANDE REFLEKTIONER

I denna rapport har kulturbegreppet förklarats och utvecklats med hjälp av flera andra teoretiska begrepp. Syftet var att visa att kultur kan vara en ingång till att förstå hedersrelaterat våld och förtryck, speciellt i relation till etnisk och socioekonomisk segregation. Kulturbegreppets fördel är att det är mycket allomfattande och beaktar den helhet som i ett fenomen existerar i. Inom

samhällsvetenskaplig forskning finns en förkärlek för två alternativa begrepp för sådana helheter: *kontext* och *diskurs*. På sätt och vis kan båda dessa begrepp ses som utbytbara med kultur. Kultur som kontext innebär att kulturen betecknar olika sociala, mentala och fysiska sammanhang. men även diskursbegreppet kan användas synonymt med kultur i de fall man avser kulturella normer och deras språkliga uttryck (se även Abu-Lughod 1991).

Man måste dock vara uppmärksam på vilken diskurs som avses i talet om heder, och jag har tidigare identifierat två olika diskurser om heder (Ouis 2015). Dels finns en *primär diskurs* om heder, som motsvarar den kulturspecifika maktordning som uttrycks i tal och praktik i tydligt patriarkala miljöer, men det finns också en *sekundär diskurs* om heder som kan ses som diskursen om den primära diskursen, alltså "en diskurs om en diskurs". Med detta avser jag svensk offentlig diskurs (i exempelvis i forskning, myndighetsdokument eller debatt) om den primära diskursens konsekvenser. Rosquist (2020) identifierar den primära diskursen som en *hederspraktik*, som beskriver utifrån ett inifrånperspektiv maktrelationer och social ordning kopplat till gruppmedlemmarnas kön, familj, klan. Denna hederspraktik kan förstås utifrån den primära diskurs om heder som medlemmarna internaliserat och agerar utefter. Diskursen förklarar också fenomen som endogami, köns- och familjerelationer, materiella och ekonomiska praktiker. Hederspraktiken bör sättas i sin socioekonomiska kontext av segregation och diskriminering i majoritetssamhället.

Den sekundära diskursen identifierar Rosquist som *hedersproblematik*, alltså ett utifrånperspektiv om hederspraktikens negativa konsekvenser i det svenska samhället. Kulturella perspektiv kan vara viktiga för att förstå hederspraktiken (den primära hedersdiskursen) och dess socioekonomiska sammanhang, men kan vara desto mer problematiska när hedersproblematiken (den sekundär diskursen) diskuteras: Här finns det stora problem med en överdriven kulturalisering och reproducerandet av rasifierade stereotyper. Hur talar vi om "de Andra"? Med andra ord kan kultur vara relevant för att skapa en förståelse för hederspraktiken inifrån, men mindre tillämpbart när hedersproblematiken diskuteras utifrån på samhällsnivå.

Både när hederspraktiken- och problematiken diskuteras kan dock det kulturteoretiska perspektivet kopplat till socioekonomiska förhållanden bidra till en bättre förståelse. I debatten om hedersrelaterat våld och förtryck bortses ofta från de ekonomiska och materiella aspekterna av reproducerandet av hedernormerna. Människor är meningsskapande kulturvarer, men de behöver också trygghet, omsorg och försörjning, vilket är av stor relevans när välfärdssamhället verkar nedmonteras. Hederspraktiken upprätthålls eftersom den både är meningsskapande och något som bidrar till större socioekonomisk trygghet.

REFERENSER

- Abu-Lughod, Lila (1991). Writing Against Culture. I Fox, Richard G. (red.), *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe: School of American research Press, 137-162.
- Arousell, Jonna (2019). *Sacred Ideals: Diversity and Equality in Swedish Reproductive Healthcare*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. Avhandling vid Institutionen för kvinnors och barns hälsa, Uppsala universitet.
- Baianstovu, Runa (2017). *Heder: Hedersrelaterat våld, förtryck och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Baianstovu, Runa, Strid, S., Cinthio, H., Särnstedt, E. & Enelo, J-M. (red.) (2018). *Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar. En kartläggning i Göteborg, Malmö och Stockholm 2017-2018*. Örebro universitet & Malmö Stad.
- Brinkemo, Per (2014). *Mellan klan och stat: Somalier i Sverige*. Stockholm: Timbro.
- Brottsförebyggande rådet (Brå) (2005). *Brottslighet bland personer födda i Sverige och i utlandet*. Rapport 2005:17
- Brottsförebyggande rådet (Brå) (2019). *Våldtäkt från anmälan till dom: En studie av rättsväsendets arbete med våldtäktsärenden*. Rapport 2019:9.
- Carlbom, Aje (2012). Islamisk sexualrådgivning – ett globalt fenomen. I Lars Plantin & Sven-Axel Månsson (red.), *Sexualitetsstudier*. Malmö: Liber, 254-276.
- Cinthio, Hanna (2021). Oskuldsnormer. I Ouis, Pernilla (red.) *Sexualitet och migration i välfärdsarbete*. Lund: Studentlitteratur, 357-393.
- Cinthio, Hanna, Staaf, Annika & Pernilla Ouis (2022), "That's how we were raised": Perpetrator perspectives in relation to legislative changes targeting honour based crimes in Sweden. *Nordic Journal on Law and Society*. Vol 05, no 01: 1-33.
- Connors, Jane (2005). United Nations approaches to 'crimes of honour'. In Welschman, Lynn & Sara Hossain (reds.), *'Honour': Crimes, Paradigms, and Violence against Women*. London & New York: Zed Books, 22-41.
- Darvishpour, Mehrdad (2015). Kön- och generationskonflikter inom invandrade familjer utifrån ett intersektionellt perspektiv. I Darvishpour, M & C. Westin (red.), *Migration och etnicitet: Perspektiv på ett mångkulturellt Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- de los Reyes, Paulina (2003). *Patriarkala enklaver eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*. Norrköping: Integrationsverket.

Ekström, Simon (2009). *Hedersmorden och orden: Berättelser om kultur, kritik och skillnad*. Göteborg: Makadam.

Eldén, Åsa (2003). *Heder på liv och död: Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Social Sciences 128. Doktorsavhandling i sociologi.

Englund, Cecilia & Larsson, Stieg (red.) (2004). *Debatten om hedersmord: Feminism eller rasism?* Stockholm: Svartvitts förlag, Expo.

Eriksson, Maria (2006). Avvikande eller osynlig – rasifierade praktiker i familjerättssekreterares hantering av fäders våld. I SOU 2006:37, *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*. Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Fritzes förlag.

Folkhälsomyndigheten (2020). *Migration, sexuell hälsa och hiv- och STI-prevention: En kartläggning av unga migranternas sexuella och reproduktiva hälsa och rättigheter i Sverige*.

Folkhälsomyndigheten (2018). *Hiv- och STI-prevention och sexuell och reproduktiv hälsa hos migranter: En litteraturöversikt*.

Hofstede, Geert (1991). *Cultures and organizations: Software of the mind*. London: McGraw-Hill.

Heberlein, Ann (2018). *Våldtäkt och kultur: En undersökning av relationen mellan invandring och sexualbrott*. Furusund: Greycat Publishing House.

Isdal, Per (2017). *Meningen med våld*. Stockholm: Gothia Fortbildning AB.

Johansson, Kenneth (red.) (2005). *Hedersmord: Tusen år av hederskulturer*. Lund: Historiska Media.

Johnsdotter, Sara (2012). Sexualitet och kultur. I Lars Plantin & Sven-Axel Månsson (red.), *Sexualitetsstudier*. Malmö: Liber, 63-81.

Joseph, Suad (1994). Brother/Sister Relationships: Connectivity, Love and Power in the Reproduction of Patriarchy in Lebanon. *American Ethnologist* 21(1): 50-73.

Joseph, Suad (red.) (1999). *Intimate Selving in Arab Families: Gender, Self, and Identity*. Syracuse: Syracuse University Press.

Kurkiala, Mikael (2002). Den stora skrällen för skillnader. *Dagens Nyheter*, 6 mars 2002.

Kurkiala, Mikael (2005). *I varje trumslag jordens puls: Om vår tids rädsla för skillnader*. Stockholm: Ordfront.

Lock, Andy & Tom Strong (2010). *Social constructionism: Sources and stirrings in theory and practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Lykke, Nina (2003). Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 24(1): 47-56.
- Löfgren-Mårtenson, Lotta & Ouis, Pernilla (2018) "It's their way of protecting them!" between care and control in an honor context on youth with Intellectual Disabilities. *Papers of Social Pedagogy* 1/8: 14–35.
- Moser Hällen, Linn (red.) (2021). *Intersektionella perspektiv på våld i nära relationer*. Stockholm: Liber.
- Nationellt Centrum för Kvinnofrid (NCK) (2010). *Hedersrelaterat våld och förtryck: En kunskaps- och forskningsöversikt*. Uppsala: Uppsala universitet, NCK-rapport 2010:1.
- Nilsson, Gabriella & Inger Lövkrona (2015). *Våldets kön: Kulturella föreställningar, funktioner och konsekvenser*. Lund: Studentlitteratur.
- Okin, Susan Moller (1999). *Is multuculturalism bad for women?* Princeton: Princeton University Press.
- Ouis, Pernilla (2009a), "Den verkliga kulturkonflikten?": Islamisk sexualmoralism i liberala Sverige". *Socialvetenskaplig Tidskrift*, nr 3–4: 350-368.
- Ouis, Pernilla (2009b). Muslimska ungdomar i Sverige: Vad innebär egentligen den islamiska sexualmoralens budskap? *Socionomen*, nr 4: 44-49.
- Ouis, Pernilla; Adamson, Göran & A Carlbom (2013). "Is multiculturalism good for children? The rights of the child and multiculturalist policies in Sweden". *International Dialogue* 3: 77–93.
- Ouis, Pernilla (2020). Hedersrelaterade familjekonflikter: Konsekvenser av förändrade normer i migrationsprocessen. *Fokus på familjen* nr 3, 213–236.
- Ouis, Pernilla (red.) (2021). *Sexualitet och migration i välfärdsarbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Perez, Enrique (2014). *Vad vet vi om de insatser socialtjänsten gör i hedersrelaterade konflikter inom familjen?* FoU Rapport 2014:1. Malmö: Malmö Högskola.
- Raoof, Dawan (2021). Närmandeförsök och flörtande i gränslandet mellan "här" och "där". I Ouis, Pernilla (red.) *Sexualitet och migration i välfärdsarbete*. Lund: Studentlitteratur, 109–147.
- Roald, Anne-Sofie (2001). *Women in Islam: The Western Experience*. London: Routledge.
- Rosquist, Johan (2020). *Moral i rätten: Utredningar av hedersrelaterat våld i Sverige 1997–2017*. Göteborgs universitet. Avhandling i sociologi.

- Sayyid, Salman (1997). *A Fundamental Fear: Eurocentrism and the Emergence of Islamism*. London: Zed Books.
- Simon, W. & Gagnon, J.H. (1986). Sexual scripts: Permanence and change. *Archives of Sexual Behavior*, 15(2): 98–104.
- Simon, W. & Gagnon, J.H. (1999). Sexual scripts. I R. Parker & P. Aggleton (red.), *Culture, Society and Sexuality*. New York: Routledge, 31–40.
- Skeggs, Beverly (2000). *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Socialstyrelsen (2010). *Interkulturellt socialt arbete*. Artikelnummer 2010-6-9.
- Socialstyrelsen (2021). *Bedömning av hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i nära relationer: Stöd till socialtjänst och hälso- och sjukvård*. Artikelnummer 2021-11-7606.
- Statens Offentliga Utredningar (2015). SOU 2015:55 *Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck*. Stockholm: Fritzes Förlag.
- Statens Offentliga Utredningar (2020). SOU 2020:2 *Skärpta regler om utländska månggiften*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Statens Offentliga Utredningar (2020). SOU 2020:47 *Hållbar socialtjänst – En ny socialtjänstlag*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Stier, Jonas (2009). *Kulturmöte: En introduktion till interkulturella studier*. Lund: Studentlitteratur.
- Svensson, Pia (2021). *Understanding sexual health literacy, gender egalitarian perspectives, and access to SRHR-care among migrants in Sweden*. Social Medicine and Global Health, Lund University. Doctoral Dissertation Series 2021:142. Doktorsavhandling i folkhälsa.
- Wikan, Unni (2005). *En fråga om heder*. Stockholm: Ordfront.

DELEGATIONEN
MOT SEGREGATION

141 52 HUDDINGE
TELEFON VX 010-140 77 00
INFO@DELMOS.SE
WWW.DELMOS.SE

BESÖKSADRESS:
ALFRED NOBELS ALLÉ 7,
FLEMINGSBERG